

Tartu Kolledž
Maastikuarhitektuuri õppetool

Silver Riisalo

Mees, kes andis pealinnale kopsud
Urimus Tallinna linnaaednik Hans Lepast

Magistritöö

Juhendajad: Tiina Tallinn ja Sirle Salmistu

Tartu 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. METOODIKA	7
1.1. Kontentanalüüs	7
1.2. Diskursuse analüüs.....	8
1.3. Visuaalne analüüs – plaanid, kaardid, fotod, välitööd	9
2. AVALIKE HALJASLADE JA TALLINNA PARKIDE KUJUNEMINE.....	11
2.1. Sissejuhatus.....	11
2.2. Avalikud pargid linnaruumis	13
2.3. Tallinna parkide ajalooline kujunemine	16
2.4. Tallinna linnaaednikud.....	30
3. HANS LEPP TALLINNA LINNA AEDNIKUNA.....	32
3.1. Hans Lepa elu ja karjäär	32
3.2. Linnaaednik Hans Lepp	36
3.3. Artikleid, kirjutisi Hans Lepast	45
3.4. Hans Lepa tähtsamad tööd.....	46
3.4.1. Toompark.....	47
3.4.2. Tiigiveski park, puukool	56
3.4.3. Hirvepark	59
3.4.4. Tornide väljak	63
3.4.5. Haljasalad elamurajoonides	68

4. ARUTLUS JA ANALÜÜS.....	73
4.1. Isiksus.....	73
4.2. Kodukaunistamine	75
4.3. Hans Lepa tööjoonised.....	77
4.4. Pargikujundaja H. Lepp.....	77
KOKKUVÕTE.....	79
SUMMARY.....	83
KASUTATUD ALLIKAD	87
LISAD	97
Lisa 1. Ajaloolised kaardid.....	98
Lisa 2. Firenze harta	103
Lisa 3. Anonüümne süüdistus ja otsus.....	108

SISSEJUHATUS

„Kui ma 1898. aastal Tallinna elama tulin, ei olnud siin peaaegu üldse rohelist vööd ega korraldatud kultuurilisi kohti. Veel 1905. aastal oli Balti jaama esine loomade karjamaa ja osalt kapsaaiaks. Kohtadel, kuhu nüüd rajatud pargid ja iluaiad, asusid metsikud muruväljad või prügi mahapanemise kohad,“ on öelnud Hans Lepp 1938. aastal artiklis (Tallinna Post 1938), mis kandis erakordselt iseloomulikku pealkirja - *"Mees, kes andis pealinnale kopsud"*. Sealtsamast on laenatud ka käesoleva magistritöö pealkiri. Hans Lepast sai järgnevateks aastakümneteks Tallinna linnaaednik 1. novembril 1907. See oli pikk aeg, mis on andnud Tallinna kesklinna parkidele ja puistetele paljuski tänapäevase mahu, tihtilugu ka välimuse.

Kui 20. sajandi esimese poole arhitektuur on erinevates uuringutes suhteliselt põhjalikult käsitletud, tollaegne arhitektide looming meile veel paljuski näha ja arvustada, arhitektide nimed ajalooramatutes kirjas, siis maastikuarhitektuur on jäänud üksikute ürikute tutvustada. Seda isegi Tallinna kesklinnas, kus ajaloo keerdkäigud on palju muutnud ning surve muutusteks veel sedavõrra suurem. Seega tuleb ülioluliseks pidada senini tehtud, välja tuua tegijad, äramärkida nende poolt loodud pärand.

Hans Lepp oli Tallinna linna aednik 33 aastat, kogu esimese Eesti Vabariigi aja, pluss veel peaaegu samapalju sellele eelnevale muutusterohkele perioodile. Toompark ja Tornide väljak, Toompea nõlv ja Skoone bastion – need pargid ja haljasalad on saanud selle ilme, millena me neid täna tunneme, suures osas just sellel perioodil ja usutavasti selle mehe töö tulemusena.

Hans Lepp oli kehv kirjamees – on teada üks tema poolt kirjutatud paarileheküljeline artikkel – Tallinna roheliste alade kujunemisest (1940. aastast ajakirjas Loodushoid ja turism), mis ei hiilga jutusoravusega, kuid annab meile päris korraliku ülevaate nendel aastakümnetel tehtust. Seal on ta ka kirjapannud loetelu oma tähtsamatest töödest,

vähemalt mida ta ise selleks peab. Tänaesse päeva pole see kõik küll sedasi kandunud, kuid seda olulisem on leida see osa, mis on olemas, seda väärtustada ning samuti äramärgida juba kadunud. Tõsiasi on ka see, et parema puudumisel on peaaegu kõik Hans Lepa käsitlevad tutvustused põhinenud just ainult sellel ühel artiklil. Ainult näpuotsaga enamat. Kusjuures subjektiivsel hinnangul ongi ainult näpuotsaga aednik Lepa puudutatud. Sest kuidas teisti mõista, kui me teame, et pargikujundaja pärand meie pisikesi mastaape arvestades on tohutu, kuid tänapäevaseid uuringutest on teada vaid Nora Tammoja kogutud materjalid, mis on säilitatud Arhitektuurimuuseumis. Lisaks mõningad artiklid ja tutvustused – kuid needki seotud pigem meistri juubelite ja austamistega.

Paraku tuli leppida ka käesolevat tööd koostades tõigaga, et Eesti arhiividest pole säilinud (või vähemalt leitav) ühtegi joonist, kujundusprojekti ega teisi seesuguseid materjale, mida võiks tänasel päeval Hans Lepaga siduda. Seega tuleb meil Lepa töid analüüsides lähtuda pigem vähestest arhitektide poolt koostatud planeerimiskavadest, kaartidest, hilisematest plaanidest ja ennekõike tolleaegsetest fotodest.

Lõputööd kavandades oli soov olemasolevat tühikut, mis puudutab Hans Lepa ja tema pärandit Tallinna väliruumis, natuke täita ning siis sellele mõttele tuginedes sai sõnastatud käesoleva uurimistöö eesmärk – tutvuda Hans Lepaga, tema töödega Tallinna linnaaednikuna, uurida tema panust Tallinna väliruumi kujundusse ja Eesti kultuuriruumi tervikuna. Eesmärkide täitmiseks seati uurimisülesanded:

- tutvuda Hans Lepa ja tema loominguga;
- saada ülevaade Tallinna parkide kujunemisest kuni 20 sajandini, ning vaadelda Hans Lepa töid asetades neid eelneva valgusesse;
- tuua välja Hans Lepa olulisus Tallinna väliruumi kujunduses, tõmmata paralleele eesti maastikuarhitektuuri kujunemisse.

Fotod on pildistatud 2014. aastal, kui fotode või illustratsioonide (kasutatud nimetust Joonis) all pole allikana märgitud teisiti. Allikana võib olla märgitud kas arhiivide leidandmed või teisel juhul illustratsiooni asukoht, institutsioon või internetidomeeni aadress. Arhiividest kasutati Tallinna Linnaarhiivi (TLA), Riigiarhiivi (ERA),

Arhitektuurimuuseumi arhiivi (EAM) ja Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiivi (TLPA).

Autor tänab juhendajaid ja kaasamõtlejaid, keda oli uskumatult suurel hulgal. Loodan, et käesolev töö täidab mõnegi ootuse, annab mitmetele arutluses olnud küsimusele vastuse. Lootuses, et meie mõtisklused ja koostöö jätkub, seniks aitäh.

1. METOODIKA

Enimlevinud traditsioonilised uurimismeetodid, mis on teaduslikult tunnustatud ja usaldavad, on kontentanalüüs ja diskursuse analüüs. Kontentanalüüs lähtub oma otsingutes konkreetsest tunnuste, uuritavate objektide, mida on käesoleva töö koostamisel kasutatud esinemist analüüsitavas tekstis. Diskursuse analüüs on üdisem – tehakse üldistusi uuritava teksti kirjeldamisel, otsides ka varjatud tähendusi ning analüüsitakse teksti mõtet, lugedes samaaegselt ridade vahelt (McQuail 2000, 292-296; Rimm 2007). Lisaks eelnevatele tuli käesoleva uurimistöö puhul tutvuda ja analüüsida erinevaid plaane, kaarte, fotosid, neid võrrelda omavahel, tänapäevastega ning välitööl koetuga.

1.1. KONTENTANALÜÜS

Denis McQuail (2000, 292-296) sõnul on traditsiooniline kontentanalüüs kõige esimene, olulisim ja laialdasemalt kasutatav uurimismeetod. Kontentanalüüsi algseks vormiks on sisuelementide loendamine ja klassifitseerimine, mida aja jooksul on edasi arendatud erinevateks teooriateks ja kohandatud erinevate valdkondade uurimiseks (Rimm 2007). Elementide arvuline tasakaal tekstis (sõnade arv, mingile temale pühendatud maht) on usaldusväärne, üldise tähenduse näitaja (McQuail 2000, 292-296).

Hans Lepa tegevuse analüüsimisel tuli lähtuda kontentanalüüsi metoodikast küll mõõdukalt, kuid see-eest möödapääsmatult. Parkide loetelu, mida Hans Lepp oma saavutusteks pidas, oli piiratud, nende väljatoomine kvantitatiivselt mõõdetav – Tornide väljak (Näituste väljak), Toompark (Balti jaama esine jms), Hirvepark (Wismari/Vismari aed jms), Vabaduse väljak oma paljude eelnevate nimedega, Skoone bastion ehk (Suur) Rannamägi ning mitmed teised. Erinevatest tekstikogumitest, s.o.

andmebaasidest, dokumentidest, ajaloouurimustest, teadustekstidest, tuli otsida eelpool tähendatud nimetusi, faktiline materjal nendest uurimiseks ülestähendada. Loomulikult sai kõikidest andmekandjatest esmaseks otsingusõnaks käesoleva uuringu nimegelane „Hans Lepp“ ja temaga seotud isikud.

Analüüsitavaid tekste ja andmebaase oli mitmeid. Enim materjali tuli tollaegsest ajakirjandusest ning säilikut erinevatest arhiividest - Tallinna Linnaarhiiv, Riigiarhiiv, Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv, Linnaplaneerimise Ameti arhiiv, samuti Muinsuskaitseameti- ja Ajalooarhiiv ning Arhitektuurimuuseum. Üldise ajaloolise ülevaate ja käsitluse puhul olid analüüsivad tekstid laiemad. Nagu ka kasutatud kirjanduse loendis näha, oli uuritavad tekstid mitmed ajaloolised ja muinsuskaitsealised uurimused, artiklid, raamatud ja käsikirjad, samuti selleteemalised interneti leheküljed. Enimkasutatavad trükised oli Hans Lepa enda ainus artikkel, samuti arhiividokumendid temast. Tänapäevastest allikatest sai enim kasutatud Tiina Tallinna parkide ajalugu käsitlevad kirjutised, samuti Tiina Tammeti uurimus aia- ja pargikujundusest ning lisaks muuhulgas Ants Heina, Nora Tammoja ja Heldur Sanderi ajaloolised tutvustused.

1.2. DISKURSUSE ANALÜÜS

Diskursuse analüüsi meetodit annab rakendada samaste tekstide analüüsiks nagu kontentanalüüsi puhul, kuid laiemalt, otsides seoseid, varjatud tähendusi, hoiakuid, ettepanekuid (Rimm 2007). Teun Adrianus van Dijk (2005, 230) on defineerinud diskursusust kui tekstide süstemaatilist, üksikasjalikku ja teoorial põhinevat analüüsimist.

Mitmete samaste tekstidega, kus teostati kontentanalüüs, teostati ka diskursuse analüüs. Kui kontentanalüüsi käigus otsiti huvitanud tekstidest konkreetseid väljendeid ja sõnu, siis eriti ajalooliste uurimuste puhul tuli aru saada perioodi üldisemast ajaloost ning tollaegsete võimude ja inimeste tegevusest ning tähelepanekutest. Paljude kontentanalüüsi käigus leitud väljendite ümber oli pikemalt lahtikirjeldatud otsitu (objektide) ajalooline käsitlus, ümbruskaudsete tegevus. Seega, kasutatavad

kirjandusallikad olid paljuski samad, lisaks tuli otsida üldisemat ajaloolist tausta ning selleks sai kasutatud enim muuhulgas autorite Antero Sinisalo, Jukka Jokilehto, Dmitri Brunsi, Mart Kalmu, Krista Kodrese jt. trükiseid.

Arutluse peatüki erinevad punktid sai läbimõeldud kasutades diskursuse analüüsi. Nii Lepa isikuga kui osaliselt tema töödega sai tutvutud ennekõike läbi varemavaldatud allikate, nende mõtet ja vaimu hinnatud. Seega, diskursuse analüüs ei pruugi peegeldada vastuvaidlematut tõde, vaid pigem väitekirja autori nägemust inimesest, olukorrast, tegevusest.

1.3. VISUAALNE ANALÜÜS – PLAANID, KAARDID, FOTOD, VÄLITÖÖD

Suur hulk leitud materjali oli mitte tekstidena, vaid plaanide, kaartide, fotode kujul. Samuti sai infot koguda parkides jalutades ja silma ümbrust vaadeldes. Kuna polnud võimalik leida Hans Lepa poolt joonistatud plaane, tuli leppida tollaegsete arhitektide poolt koostatud piirkondade Planeerimise kavadega, mis ideena oleksid võinud anda suunised hajasalade rajamiseks. Suunised nad ilmselt ka andsid, kuid täpsem kujundus jäi ilmselt arhiveerimata tööjooniste kanda. Seega osutusid parimateks tagantjärele analüüsiallikateks ajaloolised kaardid ja fotod.

Lisas 1 on väljatoodud ajaloolised kaardid, millel on haljasalad kujutatud sedavõrd selgelt, et annab teha järeldusi pargi funktsionaalsusest, teedest, iseloomust. Kaarte on trükitud erinevatel aegadel küll palju enam, kuid neid, kus näiteks teedevõrk sedavõrd selgelt väljajoonistatud polnud, oli selle uurimuse mõttes raskemini kasutatavad. Kaartide esmasel leidmisel oli abiks Tõnu Raidi (2011) koostatud kogumik "Tallinn ajaloolistel linnaplaanidel 1634-1989" ning seejärel võis soovitud leida ennekõike Rahvusraamatukogu ja Tartu Ülikooli Raamatukogu poolt digitaliseeritud kogudest.

Soovitud fotode leidmine ostutus plaanitud tunduvalt raskemaks. Häid ülevaatlike fotosid leidis ennekõike Toompargist ja ka Tornide väljakult, kuid näiteks Hirvepargist, rääkimata Tiigiveskist, Lilleväljalt või Gloy pargist, häid fotosid ei olnud. Kindlasti

pole töös kasutatud parim, mis tänaseni säilinud on, kuid kindlasti on see parim, mis töö koostamisel leidis. Esmaselt sai kasutatud Rahvusarhiivi fotode infosüsteemi (FOTIS) ja Eesti Muuseumite veebivärvast (muis.ee), ning seejärel palutud abiks Tallinna Linnaarhiivi, Tallinna Linnamuuseumi Fotomuuseumi ja Arhitektuurimuuseumi töötajad fondidest ja arhiividest säilikute otsimisel. Siinjuures tänab autor veelkord kõiki, kes selleks abikäe ulatasid.

Lisaks olid abiks Tallinna Linnaplaneermise Ameti arhiivis säilinud 1949. aastal Tallinna Linna Arhitektuuri Osakonna Projekteerimise Geomeerilise Büroo poolt koostatud plaanid, mis kattusid suures osas ennesõjaaegsete plaanidega.

Kaartide ja fotode analüüsimisel, kõrvutamisel andis vaadelda haljasalade kujunemist ajast, nende muutumist erinevatel ajaloolistel perioodidel. Andis hinnata ühe pargi kujunemise lugu. Ning ka seda, missugune oli või on pargi stiililine kujundus ja kohati ka istutusmaterjal. Seega olid eriti hinnatud fotod, mis olid pärit vahetult peale pargi valmimist.

2. AVALIKE HALJASLADE JA TALLINNA PARKIDE KUJUNEMINE

2.1. SISSEJUHATUS

Tallinn on ajalooline linn ning sinne kesklinn on aastasadade jooksul väljakujunenud piirkond koos hoonete, teede, haljasaladega. See ei tähenda, et linna arenedes ei antaks senistele maa-aladele uusi kasutusotstarbeid, et haljasaladest ei saa teed või teeddealustest maadest hoonealused maad. Kuid, kui tänasel postmodernistlikul ajastul pole arvatavalt ühte ja ainukehtivat väärtustesse suhtuvat ideoloogiat ega esteetilist reeglit (Kaplinski 2001), siis suhtumist pärandisse, sellest lugupidamist ja sellega arvestamist, võiks küll juba 21. sajandil siinses kultuuriruumis pidada ideoloogiaks ja esteetiliseks reegliks, selleks üheks ja ainukehtivaks. Teiste ideoloogiate ja reeglite kõrval, kuid neid me ei pruugi enam pidada ainukehtivateks.

Sõna „pärand“ kasutamisele on lähenetud mitmeti. Kui algselt oli tegemist pigem lingvistilise mõistega ehk millegi sellisega, mis on seotud pärimisega - analoogilises tähenduses on mõistetud „pärandit“ (ing. k. „*legacy*“, „*heritage*“,) ajalooliselt (Graham jt 2000); 1933. aastal välja antud Väike õigekeelsus-sõnaraamat (Muuk 1933, 305) defineerib pärandi ainukeseks tähenduseks, et tegu on pärandatava või pärandatud varaga - siis hilisemal ajal on seda mõistet mõistetud ja defineeritud laiemalt: 1963. aastal trükitud „*The Advanced Learner's Dictionary of Current English*“ (Hornby jt 1963, 466, 557) ja järgneval aastal trükitud „*The Concise Oxford Dictionary of Current English*“ (Fowler&Fowler 1964) märgivad juba mõlemad, et pärand on muuhulgas ka esivanemate ja eelkäijate otsuste produkt, kandku need siis materiaalseid või mittemateriaalseid (vaimseid) väärtusi (Fowler&Fowler 1964, 572, 692). Sarnaselt on lahti seletatud antud mõistet ka Eesti keele seletavas sõnaraamatus (2009, 597), et

pärand on eelnenud põlvkondadest, varasematest aegadest pärinevad vaimsed varad või väärtused, minevikust jäänud jäljed olustikus, elulaadis vms.

Park oma olemuselt pärand, reeglina on ta seda juba täna, kuid kindlasti saab ta selleks homme. Ja pärand on mälestis, just seda mõistet kannab ka Firenze harta (lisa 2) – rahvusvaheline alusdokument ajalooliste parkide säilimiseks. Kuid ta on eriline mälestis, sest park koosneb elusatest komponentidest ja teda ei saa käsitleda nende reeglite järgi, mida me kasutame majade, tasside, raamatute säilitamiseks. Parki ei saa panna purki ning tulevatele põlvedele teda sellisena näidata. Kuid kui uurida parkide, ennekõike linnaparkide, ükskõik kus geograafilises kohas nad ka ei asuks, ajalugu, tuleb meil paratamatult tõdeda, et me võime leida hulga haljasalasisid, mis tänasel päeval säilinud ainult ajalooürikutes, eelnevate põlvede kirjeldustes või ajalooliste kaartidel, kuid mitte enam tänases linnaruumis. Olenemata sellest, et need ajaloolised kohad on teada, soovijatele igapäevaselt vaadelda, uurijatele märkideotsimiseks avatud. Kuigi armastatakse tõdeda, et maastik mäletab kõike, ei pruugi linnamaastikus need märgid enam vähemalt loetavalt alles olla. Nagu peatüki alguses tõdetud - linna arendes antakse senistele maadele üha uusi kasutusotstarbeid. Linnaruumi areng on pidev ja piiratud maapinna tingimustes eelnevaid väärtusi üksteisepeale ladustav. Seega suur osa ühe linna, näiteks antud uurimistöo valguses Tallinna, pargidest ja haljasaladest pole klassikalise pärandi taastamise kontekstis – restaureerimine, konserveerimine (mis on suurema kasutatavusega linnaparkide puhul niigi kõikidest aspektidest probleemne), rekonstrueerimine (mida tuleks vältida ajani, mil ajalugu ise selle kui ainukesel võimalusel peale surub) – teostatav. Ja siinjuures ei või tihtilugu süüdistada inimesi hooletuses, kehvast suhtumises, vaid pigem on tegemist paljuski avaliku ruumi loomuliku arenguga, väliste teguritega. Kuid ka mitte ainult. Kui me täna peame üldjuhul pärandist lugu, võime pidada seda selleks üheks ja ainukehtivaks ideoloogiaks ja ka esteetiliseks reegliks, siis ajaloos pole see kogu aeg sedasi olnud. Muinsuskaitse jõudis parkidesse alles eelmise sajandi lõpupoole, seega säilimine ning säilitamine oli senini pigem mittejuriidiline tahe või kõhnast rahakotist pealesunnitud paratamatus. Mitte seetõttu, et seda pärandit oleks osatud mõista või mõtestada, kuigi katseid ärksamad pead tegid - muinsuskaitset maastiku- või pargiarhitektuuris polnud sõnaliselt 20. sajandi algusepoole väljatoodud, pöörati eestluse eksponeerimisel juba tol ajal ka muinuskaitsele tähelepanu – näitena juhtiva kultuurikriitiku, arhitektuuriloolase

Hanno Kompuse (2006) poolt kirjapandu: „*Siin on ala, kus ristuvad tegelike tarvete, muinsuskaitse ja kodukaunistamise tendentsid ja huvid. Kaitse ja kaunistamine, eriti kui laiendame kodu mõiste kodumaa mõisteni, sisaldavad peale muu ka väärtusliku pärandi säilimist /.../*“. Lotmani (2012, 96) väitel on väärtuse säilitamise ja väärtustamise esimeseks tingimuseks on selle identifitseerimine ning alati ei ole soovitud või osatud seda teha.

2.2. AVALIKUD PARGID LINNARUUMIS

Erandeid välja jättes hakati alles 19. sajandil projekteerima parke algusest peale avalikusele kasutuseks. Pargid kuulusid senini pigem võimule või eraomandisse, ning tavainimesed tohtisid neid külastada vaid „kuninga armust“. Üheksateistkümnnes sajand sai pargikunsti seisukohalt oluliseks – avalikud haljasalad, puistud said uued mõõtmed ja tähtsuse. Tekkisid laiaulatuslikult puiested, promenaadid, avalikud pargid ja rahvapargid, aedlinnad (Sinisalo 2004, 61). Euroopas tähendati kahte tüüpi linnaplaneerimisest lähtuvaid haljasalaid: (1) Georges Eugene Haussmanni poolt propageeritud Pariisi tüüpi iseloomustavad suurejoonelised linnastruktuuralsed ümberkorraldused, kesklinna äärealadele kavandati suurete mõõtmetega parke, linnasisesed teed, platsid peavad moodustama võrgustiku, ning varasem linnaehitus, mis seda kõike arvestanud ja uutele ideedele jalus oli, kuulus lammutamisele. Eestis seda tol perioodil ei kasutatud, või pigem on Tiina Tammet (2003, 12) märkinud, et sellised totaalseid uuendusi võis märgata siinsetes linnades peale 20. sajandil peale maailmasõdu; (2) Viini tüüp tähendas tihedamate hoonestuste vahele väiksemate haljasalade rajamist. Seda arhitektuuri säästvat tüüpi kasutati laialdasemalt Kesk-Euroopas, Skandinaavias, ja ka meil. Reeglina kasutati haljastamiseks linna omanduses olevaid krunte, selleks maade kokkuostmist tuli ette harva, kuigi teada on Tallinna Hirvepargi laiendamiseks tuli maad hankida ja ka Skoone bastioni korrastamiseks saadi maad Sõjaministeeriumilt (Tammet 2003, 11-15,19).

Avalike parke kasutati 19. sajandi algusest põhiliselt looduses viibimiseks ja jalutamiseks. Seda ajani, mil tööstusrevolutsioon sajandi teisel poolel tähendas

suurtootmise koondumist ja inimeste tulemist linnadesse. Uutele linnakodanikele tuli ehitada odavaid, see tähendas paraku ka kehvade ja kitsaste tingimustega, korterelamuid, misjärel samane töölisklass võttis haljasaladel viibimise vabaajaveetmise vormiks. Selgus, et olemasolevad pargifunktsioonid ei rahulda aktiivsete kodanike meeli. Rajatavatele ja ümberkorraldavatele parkidele loodi võimalused erinevateks aktiivseteks tegevusteks – mängimiseks, sportimiseks.

Sarnase arenguga käis ka vanade linnade ümber olnud bastionaalvöönd. Nende alade ümberkorraldamine võimaldas laiaulatslikumaid tegevusi haljastamisel, selle tegevuse toetuseks märgiti Euroopas esmakordselt ära ka selle seos linnaelanike tervise ja hügieeniga. Ka Tallinna bastionite kasutuselevõtul peeti silmas funktsionaalsust – vaheldumisi pargi ja haljasaladega tehti laada- ja turuplatse, kohvikuid ja esinemiskohti, spordiväljakuid ja terviseradu. Pargid said aktiivse puhkuse kohaks, et linnaelanikel „oleks ikka asja“ loodusesse (Tallinn 2007, 35-36).

19. sajandi linnaparkide kujunduses lähtuti üldjuhul maastikupargi ideest – vabakujulised puuderühmad vaheldusid pargiaasade, sujuvama joonega veekogude ja looklevate teedega, koos romantilisemate väikevormide ja pargiehitistega. Linnabastionitele rajatud pargid sarnanesid pigem mõisaparkidele – ning kuidas teisiti see saanukski olla kui autorid oli paljuski samad (Tammet 2003, 13). 19. ja 20. sajandi vahetusel lõppesid ära selgelt väljenduvate stiilitunnustega pargialad. See oli päädinud nüüdselt maastiku- ja regulaarpargi omavahelisele võitlusele, kus erinevad maailmavaated või oskused lõhkusid ära kindla kunstilise voolu ja tekitasid kujundusliku mitmekesisuse. Regulaarne aed oli senisele domineerivale maastikupargile kindlalt kannale astunud ning väiksemate alade või aedade puhul ka pikapeale olulisemaks saanud. Selline erinevate maailmanägemuslike konfliktide seemned olid pärit 19. sajandi arhitektuurist ja ehitusest, kus ilmnisid nad näiteks Eiffeli tornis või Garnier' ooperimajas ning väljendusid inseneri-arhitekti vastasseisus. Sarnane kujunduslik vastasseis jõudis ka aiaplaneeringutesse, kus olid osapoolteks pigem arhitektuursemat, uuenduslikumat, planeeritavamat suunda esindavad maastiku-, aiaarhitektid koos kunstnikega ja looduslähedasemat maailmavaadet omavad aednikud (Sinisalo 2004, 61, 70-71).

1938. aastal tõdeb Eerik Lepp (1938, 55-56), et Euroopas kujundatakse linnaväljakuid ja parke, kus on oodata suuremaid rahvakogunemisi, pigem geomeetrilise põhiplaaniga ning puhkuseks mõeldud haljasalad maastikuaiastilis parkideks. Eks neid mõtteid ja teadmisi tõi Eerik Lepp ka koju, ning Tallinna parkide kujundamisel 1930. aastatel võib sarnaseid tendentse märgata.

19. sajandil võeti kasutusele termin *rahvapark*, mis oli tuletatud saksakeelsest *Volkspark*'ist (siinses piirkonnas samastub see paljuski inglasele *public park* mõistega, mis küll loodud definitsioonide mõistes pole samane), mille all mõeldigi konkreetsemalt planeeritud või ümberkujundatud haljasala, mis on mõeldud inimestele vabaks kasutamiseks ja erinevate aktiivsete tegevuste (erinevate spordialadega tegelemiseks, mängude mängimiseks) tegemiseks (Tammet 2003, 55-56). See peegeldab läänemaise aia mõtet, kus keskseks tegelaseks on inimene, park või aed on osa arhitektuurist, sarnane hoonega - koht elamiseks ja olemiseks (Sinisalo 1999, 12), uuel lähenemisel ka tegutsemiseks. Iga leigiosa jaoks jäeti oma funktsioon, mis allus tervikliku loogikale.

„Avaliku pargi“ mõistet peaks „rahvapargi“ omast defineerima teisti. Avalikul pargil ei pruugi olla rahvapargile vajalike funktsioone, tema tsoonering on teine, ta ei määratle ära küllastajate tegevusi. Või nagu Tiina Tammet (2003, 55) on väitnud – iga park võib olla avalik park, ent iga avalik park pole oma olemuselt veel rahvapark.

Eestis said 20. sajandi esimestel kümnenditel „rahvapargi“ kõlava nimetuse mitmed olemasolevad haljastud – Kadrioru, Keila-Joa jt, kuigi ühtegi sel eesmärgil parki siia ei rajatud. „Rahvapark“ moesõnana levis „avaliku pargi“ sünonüümuna, ning ajas seeläbi need mõisted omavahel segamini. Rahvapargi ideena oleks pidanud neis parkides olema aktiivseks ja sportlikuks kasutamiseks mõeldud rajatised, kuid selliseid funktsioone omistati mõningal määral vaid Kadrioru pargile (Tammet 2003, 55-57) ning mõõndusena võiks rahvapargiks nimetada erinevatest väiksematest parkidest koosnevat Tallinna bastionaalvöönit kui tervikut.

2.3. TALLINNA PARKIDE AJALOOLINE KUJUNEMINE

Tallinn pole rahuliku ajaloo linn. Asukoht on pikkade sajandite jooksul tõestanud selle paiga strateegilist tähtsust ja sellega seotult on muutused linnaruumis olnud olulised, pidevad, endast fataalseid jälgi mahajätvad.

Algsed pargid hakkasid ajaloos kujunema aegadel, mil inimesed pidasid õigemaks hakata koonduma linnadesse. Ühelt poolt taheti saada seejärel koheselt ka linna kivistest piiridest välja, kuid teisalt, samuti mitte olla sõltuvuses ainult teiste, mittelinnaelanike, poolt kasvatatust. Esimesed tublimad aiapidajad olid kloostrid, ennekõike tsistertsilased. Fr. Koehler'i trükises „Eestima kloostrilektüür. Ülevaade vaimsest elust Eestimaal keskkajal“ on autor märkinud tsistertsilaste kohta, et tegemist on „usinate põllumeeste ja aednikega“ (Tallinn 2007, 30).

Esimeste Tallinna parkide ja aedade kohta võimegi lugeda vaid arhiividokumentidest ja toleaegetest kroonikatest. Jälgi võib leida vaid arheoloogiast, tänaseni säilinud selleaegseid parke enam pole ning ka märke looduses näeb vaid teadlik silm. Kuid ka see pärand on osa parkide ajaloost ja vajab ülestähendamist.

Tallinna Mihkli tsistertsilaste nunnakloostri puuviljaaeda on mainitud esmakordselt 1267. aastal. Samas, saadused polnud nende aedade ainuke funktsioon – puuviljad, ravimtaimed, juurviljad olid küll ilmselt olulised, kuid niisamuti kujundati viljapuudest ristikäike, nende alla maeti lahkunuid. Mihkli nunnakloostri viljapuuaed pidas vastu kauem, kui klooster ise, see likvideeriti tänase Kooli, Aida, Laia tänavate vahelises kvartalis alles 1660. aastal (Hein 2007, 23). Mihkli kloostrile kuulus ka vesiveski Härjapea jõel tänase Tiigiveski pargi ja Juhkendali 11 krundi kohal. Seal jahvatati kloostritarbeks Kuimetsa ja Nabala mõisatest toodud vilja. 1354. aastal ostis Tallinna raad veski ära ja andis selle möldrile rendile (Nerman 2014). 20. sajandi alguses veski likvideeriti ja nendele maadele rajati linna puukool, täna on seal spordihall ja Tiigiveski park.

Peale teadaolevate kloostriaedade (peale tsistertslaste võis aed olla ka dominiiklastel, kuid kindel see pole – „püha vaesus“ ei lubanud peale heina- ja karjamaa muid rikkuseid omada (Tool-Marran 1971, 21)), oli Tallinnas 13. sajandil veel paar avalikku aeda, kuid need jäid juba linnamüürist väljaspoole (Tallinn 2007, 30-31). Tuntuim ja suurim oli tänase Suure Rannavärava ees, linnast tulles paremal, olev Roosiaed. Balthasar Russow (1993, 228-229) on kirjutanud, et „*see aed tõstetud headel aastatel kaupmeeste poolt mullaga kõrgeks tasandikuks ja meeldivaks väljavaate kohaks merele ja teistele kohtadele linna ümbruses, ning see aed oli ümberringi piiratud müüri- ja sigade ja teiste loomade sisetungi vastu. Ja keset seda tasandiku seisis kõrge ja ilus roheline pikkade ja laiade okstega puu, mille alla ümberringi mõned pingid olid tehtud*“. Sarnaseid Roosiaedu leidis ka teistes linnades, muuhulgas näiteks Lübeckis ja Riias, küllap Tallinna aed nende eeskujul ka rajatud oli. Kas Roosiaias ka roosid kasvasid, pole mainitud. Võimalik, et see oli iseenesest mõistetav, võimalik, et see oli poeetiline nimi, mis lähtus prantsuse Roosiromaanil (Tallinn 2007, 30-31). Roosiaed lõhuti 1577. aastal kui „*lõpuks aga moskvoliitliku piiramise ajal kustuti see suurepärase lõbu- ja rõõmu-aed ümber ja sellest sai leinaaed. Sellest kaevasid tallinlased seejärel ümber vallist ja kraavist koosnevaks kindluseks*“ (Russow 1993, 228-229).

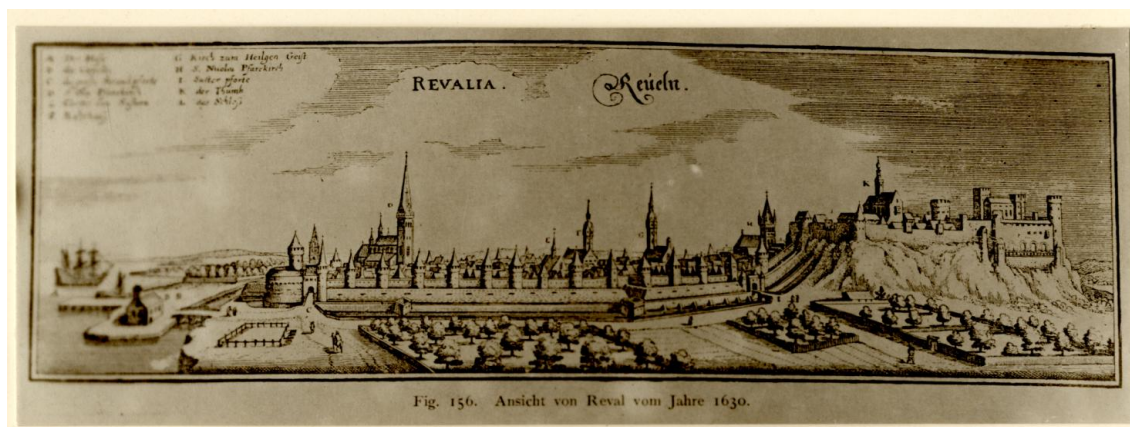
Balthasar Russow on äramärkinud ka Suure Rannavärava eest, ilmselt linnast tulles vasakul, Papagoiaia. Kas just sellenimeline haljasala ka olemas oli, või peeti selleks lihtsalt kohta, kus kord aastas kevades nelipühade aeg korraldati papagoilaskmise võistlust, pole teada. Kuid vähemalt 1439. aastast oli Suure Rannavärava ees papagoipuu olemas (Zetterberg 2009, 94). Samuti oleval mainitud Püssilaskuri- ehk Kütiaeda, mis asus Nunnavärava ees, Toompea nõlva all (Alamaa&Kivi 1966, 97; Brafmann 1980,13).

Kuigi linnad oli surud keskkajal kiviste müüride taha, leidis ka neis rohelisi saari – nii on Helmi Üprus (1976a) märkinud, et on andmeid, et puuviljaaed on olemas olnud 1348. aastal „*munkade juurde viiva tee ääres*“ (tänapäevane Vene tänav) ning aastatest 1368-1389 aastast on andmeid mõnestki aiast elumajade taga. Juba viieteistkümnendal sajandil oli aed kui mitte igas vanalinna kvartalis, siis igas linnaosas küll. Enim leidis neid piirkonnas, kus elasid jõukamad elanikud – Vene, Laia, Pika tänavatel. Nii kuulus seal piirkonnas ühte kinnistusse tänavalt kitsas hoone koos selle taga läbi kvartali

kulgeva õue ja abihoonetega. Samas mujal vanalinnas sellist kinnitu struktuuri ei kohta (Üprus 1965).

Kuigi on linnamaa olnud läbi aegade vägagi kallis, võime vanadelt kaartidelt leida kõrghaljastusega aia, mis on tänaseni hoonestamata – Taani Kuninga aia (Tallinn & Tenno 2007, 155). Seega võitis tihtilugu esteetiline vaade pragmaatilisuse. Kuigi võib ju arvata, et pikemate piiramiste ajal olid müüride vahel säilinud haljasalad ja platsid samuti olulised – kuhu sai koondada inimesi, kuhu sai ladustada sõjatarbeid, toidumoota, vajadusel seda ka kasvatada. Ja ilmselt neil päevil polnud see ka niivõrd oluline, kas nad olid erakasutuses, nagu ilmselt Taani Kuninga aed (Tallinn & Tenno 2007, 155), või mitte.

Kuid rohkem isiklike aedu asus väljapool linnamüüri. Jõukamad kodaniku pidasid linnamüüride läheduses, Nunnakopli, Karja allika juures, Kalamajas, Kõismäe, Jaani seegi juures, isiklike viljapuu-, juurvilja-, humalaaedu. Lisaks võis neis olla kalatiike ja puuhoove. Hilisel keskajal oli küttepuid hoidmine linnamüüri sees rangelt keelatud (Tallinn 2007, 32). Enamasti olid need hooneteta, kuid aegapidi tekkis neisse abihooned kuuri, loomasööda või puude jaoks. Piirati nad enamasti roigastega (Hein 2007, 10-11). Midagi kapitaalsemat polnud esialgu mõtet ehitada – vaenuvägede tulekuga tuli kõik see nangunii ära hävitada. Kuigi need aiad paistsid linnamüüri vahetus läheduses sellistena veel Adam Oleariuse ja Matthäus Meriani gravüüridel 17. sajandil, siis 14. sajandil hakkasid siiski neisse ka järk-järguliselt valmima natuke edevamad ehitised, hakkasid tekkima juba esimesed linnalähedased mõisad. Ants Hein (2009, 10-11) on märkinud, et arvatavalt kuskil Kalamaja või Kõismäe kandis olnud Ewert van der Borchile kuulunud *moyse*, millest leiab teated aastast 1389. Seega juba 14. sajandil sai alguse suvemõisate (*mose*, *moyse*) traditsioon (Üprus 1976a, 47), millede pargid on tänapäevani üks osa Tallinna haljastusest.

Joonis 1. Adam Oleariuse gravüür 17. sajandi keskelt. Allikas: TLA.1465.1.100

Kui keskajal olid mõisad suhteliselt juhuslikud, siis 16. sajandi lõpuks tekkis seesuguseid *moyses*’i või *luhthus*’i juba hulgem, ainuüksi Kalamaja ümbruses võis olla neid juba viis. Nii mõneski neist kujnesid pigem lõbustus- ja ajaviitekohaks, saades välimusest toredama ilme ning uue nime – *Höfchen* (*Hof* tähendab ‘mõis’). Siinsetel aladel jäigi see sõna domineerima, kuigi Saksamaal kasutati ka väljendit *Vorwerk* ja Venemaal enamasti *daatša* (Hein 2009, 10-11). 17. sajandil alguses sai suvemõisatest või -residentsidest juba üleeuroopaline laine, mida kandis renessansiaegne mood. Baltikumi jõudis see mõnevõrra hiljem, kuid 17. sajandi keskpaigaks oli mõisakrunte Tallinna ümbruses väljamõõdetud juba hulgem – kas Tallinna bastionite rajamiseks 17. sajandi lõpus või muul põhjusel mõõdeti tükeldati senised sõjaväele kuuluvad alad Kristiina orus (Kristiina heinamaad) ja jagati kruntideks Tallinna mõjukatele isikutele. Nii said endale maalapi linna pürgermeistrid Wangersheim, Luhr, Schrowe, Thier, raehärrad Römer, Fonne jt. Lisaks loovutati krunte 1656. aastal tänase Paldiski maantee ja Kadaka tee piirkonnas, samuti hilisema Kadrioru alal (Hein 2009, 14-15). Tallinna linnaplaanil 17. sajandil leiame mõisate nimed Mayer, Wehren, Stippel, Landesén, Mühlen, Dunten, Hof, Erbe jt. Lisaks tuli 17. sajandil suvituskohana laiemalt kasutusele Catherinenthal (Kadriorg). Ka sinna vahetati maa-alasid kindlustuste ehitamisel ettejäanud aedade asemele, kuid mitte ka ainult. Lasnamäe paeklindi all leidsid muuhulgas Dellingshausen, Blanckenhagen, Büttner, Tilterhöhen, Drentelni suvemõisad (Tallinn 2007, 32). 1688. aasta linnasarase plaanile oli kantud 23 suvemõisa – viisteist Kristiina heinamaadele, tänase Lauluväljaku ja Kadrioru pargi piirkonda seitse, üks Juhkentalis (Hein 2009, 14-15).

Seitsmeteistkümnenda sajandi Tallinna suvemõisate aiakunsti kohta täpsemad andmed puuduvad. Pole teada, et mida neis aedades kasvatati, missugune oli aiakujundus. Küll võib natuke aimu saada majandamiseks kasvatavate kultuuri kohta talupoegade vakuraamatutest (Tallinn 2007, 33).

Põhjasõja tulekuga algas linna kindlustamise bastionitega. Intensiivseim ehitus kestis 1670-1710. aastail. Selleaegseid muldkindlustuste osad on need, mida me täna Tallinna bastionitena tunneme (Kenkmaa&Vilbaste 1965, 25). Seetõttu hävitati linnakodanike aiad viljapuude, marja- ja lillepõõsatega, selleks ajaks ehitatud suvemajade ja lehtlatega. Skoone bastion võttis enda alla suure osa Kõismäe linnaosast, 15. sajandi kespaigast 16. sajandi keskpaigani olnud Gertrudi kabeli (Juske 2012, 93-95) juures olevast surnuaiast (Kenkmaa&Vilbaste 1965, 33). Bastionid haljastati kõikjal Euroopas puudega, sest nn. elus vöönd ei lasknud linnal kergesti süttida, samuti oli puude varjust hea vaenlast järgida (Tallinn 2007, 33). Heldur Sanderi (2001, 7-8) väitel on näha puuistutusi ka Skoone bastionil 1728. aasta kindlustuste plaanil.

Peale Põhjasõda, kui siinsed alad läksid Vene võimu kätte, nõudis 1717. aastal kohalik tsaari volinik, kindralkuberner Menšikov tsaarile *Lust-Garten*'i rajamist ilmselt tänase Peeter I majamuuseumi ümbrusesse. Peeter I käsul alustati barokkaia rajamist 1718. aastal, eelnevalt oli ta omandanud „majakese metsasalus“, mis algselt oli raehärra Hermann von Drentelni suvemõis. Barokse aia ja lossi rajamiseks ostis tsaar veel peale Drenteli maade kokku veel Dellingshauseni, Blanckenhageni, Büttneri, Tilterhöheni suvemõisad (Tamm 1988, 11; Tallinn 2007, 33).

Peeter I kutsus aiaarhitekti toonasest tuntuimast aiakujunduse maalt – Itaaliast. Niccolo Michetti tajus maastiku sedavõrd hästi, et suutis madalal maal kavandada regulaarpargi rajades veekogud ennekõike kohtadesse, kuhu vesi niigi kokku valgus. Lisaks ammutati vett Ülemiste järvest (Tamm 1988, 14; Tallinn 2007, 33-34).

Peeter I arhitektuurilist eeskuju järgisid 18. sajandil mitmed toleaeagsed rikkad ja mõjukad, kes ostsid raskustes maaomanikelt nende valdused – nii said teoks Löwenruh, Königsthal, Berghof. Samal ajal läks moodi oma maavalduste nimetamine oma naise nimega, liites sellele *'hof'*, *'thal'* või *'lust'*. Nii sündisid Natalienhof, Annenhof,

Clemententhal, Gertrudenlust, Louisenthal või Charlottenthal. Täna sel päeval on mitmed mõisad säilinud vaid tänavate nimes – Dunten, Luisenthal, jt (Pihlak 2005; Tallinn 2007, 34)

Ülevaate selleaegsetest suvemõisatest annab ühe Kõismäel asunud suvemõisa müügikuulutus: „*Aias (s.t. pargis) on kolmekorruseline, kahe tiivaga suvemaja (Lusthaus), keskel suur saal kaminaga, ruumid kõik tapetseeritud; peale selle veel üks rotundikujuline suvemaja laevalgustusega; väike aiamaia, milles köök, saun ja elutuba; kasvuhoone apelsini jt. puuviljadega ning sajad potid lilli; aias suur hulk „suuri ja väikeseid“ ning kauneid skulptuure, kasvudega kaunistatud kõnniteid, iluhekke, suur tiik ilusa sillaga. Hulk viljapuid ja peenraid.*“ Peale loetelu oli kompleksis veel õu talli ja tõllakuuriga ning majahoidja elamu, samuti aedniku elamu õue ja kõrvalhoonega. Alati oli seesuguste mõisate juures jääkelder ja peahoone esisel muruplatsil paiknes tavaliselt lipuvarras (Tallinn 2007, 34).

Mitmetes suvemõisates – näiteks Dunten, Gertrudenlust, Marienthal, Charlottenthal, Löwenruh – tegeleti kalakasvatusega, seega sai mõisaaia lahutamatuks osaks veesilm. Stiililiselt peeti kinni Kadrioru eeskujul regulaarpargi ideest, millest annavad tunnistust tänapäevani säilinud kujunduselemendid, näiteks Charlottenthal'i ja Löwenruh' sümmeetriline ringtiik (Brafmann 1980, 14; Tallinn 2007, 34). Sajandivahetusel 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul orienteerusid mitmed suvemõisad meelelahutusele. Ennekõike paistsid jällegi silma näiteks Löwenruh, kus avati alates 1798. aastal lõbustus-, kümbalus- ja raviausutus koos restorani, keegliraja ja lasketiiruga (Särg 2010, 64) ning Wittenhof, kuhu rajati kümbalusausutus koos „Hea lootuse neeme“ -nimelise restoraniga (Tallinn 2007, 34; Särg 2010, 99)

Mõisaaedade puhul oli tegemist eraomanduses olevate parkidega, kuhu tavalisel linnakodanikul igapäevaselt asja polnud. 18. sajandi lõpul hakkasid mitmed militaarotstarbelised objektid minema eraomandisse. Esmalt läksid era- ja tsiviilkasutusse mitmed linnamüüri tornid (Zobel 1966, 106). 1920. aastal läks tsiviilomandisse ka osa bastionaalvööndist. 1823. aastal rajati paari päevaga Harju värava kõrvale avaliku kasutusega Lastepark (Lasteaed, *Kinder Garden*), seejärel Toompeale lossiaed (*Schlossgarten*) ja selle vastu Komandandiaed. Kuigi Lastepark

võeti algul siiski suhteliselt hästi omaks, jäi see mõne aja pärast unarusse ning laste asemel sai see teistsuguse seltskonna kohtumispaigaks. Mälestusena lastele ja peredele mõeldud pargist jäi vaid pikemaks ajaks muldvall, mis koristati alles 1932. aastal Vabaduse väljaku hoonestuse rajamisel (Alamaa&Kivi 1966, 117-121; Sander 2001, 31-32; Tallinn 2007, 35).

Joonis 2. Endine Lastepark. Allikas: TLA.1465.1.4053

Esimesed andmed Tallinna vanalinna piiravate alleede või puisteede kohta pärinevad 1842. aastast (Viirik 1930, 149). Nimelt olla kindlustusesisel promenaadil, ainukesel kohal kus linnakodanikud jalutada ja puhata võivad, suur torm palju puid maha murdnud ja seetõttu palub kuberner abi nende taastamiseks.

19. sajandi keskpaigas toimus Euroopa linnahaljastuses murrang, linnadesse hakati rajama järjest enam puisteid ja esplanaate (Tallinn 2007, 35), kuid veelgi tihedama tänavavõrgu ja hoonestusega puistike võõndi loomine algas pärast Krimmi sõda (1853-1856), kui bastionaalvõõndi ümberkorraldamisega rajati mitmeid mitmeotstarbega parke ja alleesid. Alustati juttu rahva tervisest ja liikumise tähtsusest sellele. Samased protsessid toimusid ka siinmail, mil 1857. aastal kustutati Tallinn kindlustuste nimekirjast ning bastionivõõnd kaotas oma senise funktsiooni. Järgmisel aastal anti linnakindlused üle kohalikule tsiviilkubernerile, ning aastaks 1868 oli nende

majandamine läinud jupikaupa täielikult linnavalitsuse pädevusse (Kenkmaa&Vilbaste 1965, 49).

1860. aastal hakati rajama Kaarli puiesteed, mille otsa planeeriti „templina“ Kaarli kirik. Ümber linnamüüri olevad eelkindlustuste muldvallid tasandati, vallikraavid osaliselt täideti. Senistele allesjäänud bastionitele tehtid täiendavad istutused ja need võeti järkjärgult kasutusele avalikke haljasaladena. Sellisena on nad paljuski jäänud tänaseni – Bremeni bastion Viru väravate juures, Skoone bastion Suure Rannavärava lähedal, Rootsi kants ehk Lindamägi (Järve 2007, 7; Tallinn 2007, 35). 1860-1861. aastal rajas kindral von Salza – kihlveo tulemusena Hans Heinrich Falckiga, kes pidi eelnevalt rajama 30 päevaga tee läbi sügava ja laia kindlusekraavi Toompealt Paldiski maanteele, sellest sai Falcki tee – läbi Harjumäe Komandandi tee, jagades bastioni kahte ossa. Lisaks ehitati Harju väravate poole bürgermeister C.A. Mayeri algatusel trepp (Tallinn 2007, 35). Istutusi kavandati C. F. Brandti 1861. aasta plaanide järgi. Rootsi kantsil tehti istutusi 1862. aastal aiandusinsener V. Stimmingi kava kohaselt (Tammet 2003, 16).

Joonis 3. Väljavõte kaardist Situationsplan der Stadt Reval, 1885. Allikas: Rahvusraamatukogu

Rajatud Falcki tee äärde istutati pärnaallee (Kenkmaa&Vilbaste 1965, 80), kuhu istutusmaterjal oli pärit Falgi isiklikust puukoolist, mis asus kunagises Luisenthali

linnamõisas (Sander 2007a). Seda läbis ka neljarealiste puudega allee, millest tänapäeval enam linnaruumis jälgi pole (Tallinn 2007, 37).

Mitmed korrastatud pargid ja puiestikud anti rendile. Esmaselt 1862. aastal renditi välja Rootis kants Eestimaa Aiandusseltsile (Kenkmaa&Vilbaste 1965, 54-55), hiljem renditi see eraisikutele, kel oli ühelt poolt kohustus neid hooldada, kuid võimalus avada sealsamas kohvikuid-müügipunkte (Viirok 1930, 153). Samamoodi juhtus ka Ingeri ja Skoone bastionite haljasaladega, Harjumäe ja Hirvepargiga. Viimased renditi jällegi Eestimaa Aiandusseltsile (Tallinn 2007, 36). Skoone bastion anti rendile hotelliomanik Wickele, kes rajas sinna populaarse restoranihoone, muusikapaviljoni ning kohustus korras hoidma teid ja puid. 20. sajandi algul renditi see kõik kodanik G. Törnbaumile. Restoran põles maha 1914. aastal (Juske 2012, 97). Hilisemalt, 1910. aastal, rentimise plaanidest küll loobuti, sest *„nagu ikka nii ka siin sattusid puiestikud rentnikkude hooldamisel äärmisse korratusse, tallati rohtu, murti puid ja põõsaid, korra järele polnud ühtki valvajad“* (Viirok 1930, 153).

Kohalikud mõisnikud proovisid võimalusel – 19. sajandi teisel poolel paljuski võimalusi ka tekkis – tollaegse maastikukujundamisega kaasas käia, tuues siia Euroopast pärit ja sealmaal hariduse saanud aiakujundajaid – Engelhardt, Kuphaldt, Winkler ja teised. Nendest samadest kujundajatest osad asusid tegutsema ka linnades, mis tähendas et sinne pargiarhitektuur pidas kinni, sarnaselt arhitektuuri, kunsti aga ka muu miljööga, Euroopas valitsenud suundadest. Krista Kodres (1995, 1137) on tähendanud, et Euroopa märgid olid olemas kõikjal ja need ei jäänud mingitpidi tolele ajale jalgu.

Enamasti valitses tol ajal aiakujunduses kõikjal maastikuaia stiil, enamsati eelistati kohalikku istutusmaterjali. Arhitektuursem lähenemine kogus alles jõudu, et sajandi vahetuseks uue tulemisega regulaaraiad jällegi ausse tõsta. Samamoodi kujunes ka Tallinnas, bastionaalvöönd kujundati looduslähedasemas maastikupargi stiilis, kasutades reeglina kohaliku taimmaterjali. Ainsaks suureks erandiks sai Saksa Aiandusühistu aed – Hirvepark. Kui algselt oligi Hirvepark kasutusel taimeaia ja puukooli aklimatiseerijana tema soodsa asukoha tõttu – looduslikult on park hästi kaitsud külmade tuule eest (Tallinn 2007, 36), siis sajandi vahetusel rajati sinna senini tähelepanuväärne tollaegne Eestimaa Aiandusseltsi aed ja dendraarium, seda juba

ennekõike sakslasest aedniku Friedrich Winkleri juhtimisel (Tammoja & Sander 1994). Vajadus puukooli järele oli Tallinnas olnud selle ajaks jutuks pikemat aega - väiksemad puukoolid ei suutnud Tallinna vajadusi piisavalt rahuldada, seega tehti seal algust ühe suurema puukooli loomisega. Hiljem küll leiti, et see plats sobib avalikuks haljasalaks paremini ja linna puukool rajati Tiigiveskile (Viirik 1930, 151).

Tööstusrevolutsioon ja suurtootmine koos sellega kaasneva elanikkonna juurdekasvuga jõudis ka Tallinna. Eriti tormiliseks kujunes 20. sajandi algus. Esimese maailmasõja ootuses arenes Tallinnas sõjatööstus – algasid Kopli poolsaarele mitme laevatehase ehitused, rajati Peeter Suure merekindlust. Kõik see tähendas mõne aastaga vabrikutöölise kordistumist ja erakorralist vajadust uute, soodsate, eluruumide järele (Bruns 1993, 96).

Hoogne areng nõuab õnneks linnaplaneerimist. Tallinna ühtse generaalplaani vajalikkusest hakati rääkima juba 1901. aastal, kuid konkursini jõuti 1912. Järgneva aasta alguses valis žürii viie saabunud töö hulgast võidutööks Soome arhitekti Eliel Saarineni „Suur-Tallinna“ projekti. See nägi ette kesklinna ühtlaselt kuuekordseid maju, ja tööliste ridaelamutele kuuluvaid äärelinnu; uhketelt väljakutel startivaid alleesid ja kesklinnas tunnelisse viidud trammi. Keskusest 3-4 kilomeetri kaugusel kulgeva ringpargi idee on Saarisest püsima jäänud ka hilisematesse generaalplaanidesse (Kalm 2001, 15-19). Saarineni projektis võis näha Eestis esmakordselt ideid Georges Eugene Haussmanni poolt propageeritud linnastruktuurile, aga ka Camillo Sitte kunstipärasusele ja Otto Wagneri tulevikku vaatamisele (Hallas-Murula 2010, 215). Ning tervikuna peegeldas see kõik edumeelsemat tolleaegset linnaplaneerimise taset (Kalm 2001, 15-19). Ilmselt oli see talupojakultuurist tuleva eestlase jaoks küll liialt edumeelne, tundudes ülemäära avangardistlik ja moderne ning siinse kultuuriruumi jaoks oma aja kohta erakordselt uuenduslik. Eks selline natuke pikamatoimega moodsamast arhitektuurikeelest arusaamist on siinsetele ka hiljem ette tulnud, hinnangu, et on see hea või halb, võib rahulikult andmata jätta. Näiteks oli Edgar - Johan Kuusikul (2011, 523) oma mälestusi kirjutades piinlik, et 1930-ndate aastate Kunstimuuseumi arhitektuurivõistlusel eelistati tema „veidi ülespuhutud ja ka aegunud projekti“ tuntud soome arhitekti Alvar Aalto projektile. Viimasele heideti ette „meie kliimasse mitesobivaid katuseaknaid“, kuid tegelikult oli Mart Kalmu (2001, 189) sõnul

probleem selles, et Aalto oli liialt palju liiga julgeid tehnilisi uuendusi ja hoone ei vastanud Eestit valitsenud „natsionalistlikule esindustraditsionaalsele vaimulaadile“. Kuigi ka Aalto projekt võis Euroopa mõistes olla juba vanamoodne, sest seisis kaugel näiteks Saksamaal või Prantsusmaal valminud moodsatest hoonekompleksidest. Seega terviklike linnaosadid, kus oleksid 4-6 korruselised kivimajadega kvartalid kinnise perimetraalse hoonestusega, meil ei tekkinud, nagu neid projekteeriti Lääne-Euroopas või ka Helsingis, Riias või Peterburgis (Orro 2013, 64).

Palju rohkem tundus eestlasele omane 20. sajandi esimesel poolel propageeritud eluolu rahulikuma ja aedlinna-likuma miljööga ning peale Esimest maailmasõda siinmail pead tõstnud rahvusromantism – kõiksugu talurahvapärane on tundunud ürgne ja oma (Kodres 2001, 212). Seega ilmselt langes viljakamale pinnasele pere- ja maaelu traditsioone väärtustav (Tammet 2003, 14) ja märkimisväärse haljastuse osakaaluga 19. sajandi lõpust pärit Ebenezer Howard aedlinna idee, mis vastukaaluks suurlinnastumisele (Hansar 2013, 12) propageeris linnaplaneerimist, kus ühiskondlike hooneid ümbritses roheline vöö ja seejärel ühepereeramutega hoonestatud vöönd ning välimistes ringides tööstus ja kaubandus (Kodres 1998).

Tolleaegne linnaplaneering oli tugevalt seotud tegutseva linnaarhitekti isikuga (Bruns 1988). Nende käe all valmisid tänavarühmade planeeringud, planeerimiskavad, avalikud väljakud, haljasalad. Kuid toleaegeid parke ei käsitletud muinsuskaitse ja ajaloo, pärandi, seisukohalt, vaid tegemist oli täiesti uute planeeringute või arvestati heal juhul looduskaitse objektidega. Näiteks peeti oluliseks linnades aedade ja üksikute suurte puude säilitamist, seda pehmema linnaruumi ja tervise seisukohalt (Soans 1939, 32). Esimese Eesti Vabariigi esimeseks muinsuskaitse seaduseks tuleks lugeda „Muinasvarade kaitse seadust“, mis kaitses ehitisi, ehitiste rühmasid, kuid mitte parke (Nutt 2008, 174-175). Park oli tol ajal veel mõistmatu pärandlik vorm, tuletagem meelde – Firenze harta võeti vastu 1981. aastal.

Seega linnaarhitektide planeeringud käisid käsikäes linna üldise haljastusega, ning kavandatava pargi valmimine hoonestuse keskel lõpetas maa-ala arenduse. Teisalt, samas küll linnaarhitekti poolt kavandatud ja võimalik et ka kohati signeeritud haljasaladid (planeerimiskavad) on valminud linnaaedniku juhtimisel, ilmselt ka

täpsemal planeerimisel. Sest pole säilinud jälgi, et arhitektid süvenenumalt haljastusega oleks tegelenud, kuigi nende looming on korralikult arhiveeritud.

Eugen Habermann (1884-1944) suunas Tallinna arengut aastatel 1914-1923. Tema lähenemine oli Tallinna arengule süsteemne, tehes 1914. aastal ettepaneku, mis hilisemate muudatuste ja täiendustega jäi Tallinna ehitustegevuse lähtealuseks. See nägi ennekõike raudtee ja sadama omavahelise integreerimise, samaaegselt tõi ta näiteks ebaõnnestumise Balti jaama keskjaamaks valimise kohta - see lõikab linna sees tänavad läbi, mis tähendab ligi 30 viadukti jms. Samas pidas Habermann tähtsaks, et sadamast tulles jääks külalisele Tallinnast hea esmamulje - esimesena paistaksid rannavärava tornid, seejärel tänane Tornide väljak ja Toompark (Rebane 1920). Kõrvuti suuremate linnaehituslike kavadega toimus ka üksikute linnaalade detaile projekteerimine (Bruns 1988, 24-28). Planeeringutes pidas ta silmas ilmselt nn. inimnäolisemat linnakuvandit, kus peab ruumi jääma ka inimeste omavaheliseks suhtlemiseks – selle oli osa Camillo Sitte linnaasumi ideed (Kodres 1998). Esimeseks selletüübiliseks planeeringuks oli 1924. aasta Magasini, Ölme, Veereni ja Herne tänava vaheline maa-ala. Selle hoonetegrupi keskseks aktsendiks sai 1936. aastal valminud park, mida me täna teame kas Kodu või Vaikse pargina ja mille tegemine oli usaldatud Hans Lepale (Bruns 1988, 24-28; Lepp 1940).

Edasi järgnesid 1923-1925. aastal Pelgulinna-taguse maa-ala planeering, Sõja (Salme) ja Graniidi tänavate ümbrus, kus keskset ala ei planeeritud hoonestada, ja kuhu Hans Lepa juhtimisel rajati 1936. aastal üldkasutatav haljasala. Nõukogude perioodil see ruumilahendus lõhuti ja haljastatud linnaplatsile ehitati Salme Kultuurikeskus. Neil aastatel sai uue hoo ka Politseiaia ümbruse planeerimine, mis jätkus suurema tempoga järgneva linnaarhitekti Anton Soansi ajal ning see lõppes haljasala korrastamisega alles 1939. aastal. Lisaks tehti Habermanni ajal mitmeid planeeringuid Piritale, Lasnamäele, Kopli poolsaarele. Eraldi rõhutati Kadrioru lossi ja eriti pargi kui suurima ja peamise haljasala tähtsust (Bruns 1988, 28-37).

Arhitekt **Anton Soans** (1885-1966) juhtimisel aastatel 1923-1928 koostati hulgem planeeringuid elamuehituses, samuti Kadrioru ja Pelguranna pargile ja Pirita puhkealale. Soansi ajal muutusid linnaplaneeringud veelgi pehmemaks, haljastuse osatähtsus oli

kasvav. Talle oli tõenäoliselt lähedane Howard aedlinna idee, kuigi ideaalset kuvandit Eestisse luua ei õnnestunud. Samas Merivälja (1924), Pirita (1928), Rannamõisa (1929), Taevaskoja (1932) (Bruns 1988, 38-48) planeeringud oli selle mõttesuuna ühed ilmingud, kuid parim näide oli siiski Nõmme oma kujunemisloog ja arenguga. Teistesse Eesti linnadesse kujundasid ka teised ennesõjaaegsed Tallinna linnaarhitektid aedlinna – 1929. aasta Viljandi üldplaneeringus on Soans tähistanud aedlinna, mille kavandas 1922. aastal Habermann; Kuressaarde planeeris Elmar Lohk kaarjalt kulgevate tänavatega eramuehituse jne (Hansar 2013, 12).

Soansi poolt loodud planeerimiskavad nägid üldjuhul ette alati roheline mõõtme, tihtilugu tähendas see parke regulaarselt kvartalite vahele ja puudega palistatud tänavaruumi. Näiteks valmis tema käe all Narva ja Tartu maanteed vahelise ala, sealhulgas täienes Politseipargi planeering; Väike-Ameerika, Pärnu maantee ja raudtee vahelise maa-ala planeeringus nähti ette mitmeid istutusi ning 1939. aastal Lepa poolt rajatud Koidu ja Raudtee (Tehnika) tänavate vaheline haljasala; Skoone bastioni planeerimise kava; Tornide väljakule hooldatud haljasala rajamist. Ehitustegevus oli aktiivne Pelgulinnas, Herne tänava kandis ja ka mujal, kus looduslähedasem mõõde oli loomisprotsessil ette kavandatud (Bruns 1988, 38-67).

Järgnevatel aastatel, 1928-1934, suunas Tallinna linnaehitusliku arengut **Elmar Lohk** (1901-1963). Tema tööülesannete hulka kuulusid muuhulgas ka haljasalad, kuid Elmar Lohkil olid selged arhitektuursemad lähenemised. Tema käe all valmisid mitmed toleaeegsed Tallinna mõjutanud hooned. Valmisid suunad Tallinna *city* väljaehitamiseks ning koostati mitmeid kaarte ja plaane linna arenguks (Bruns 1998, 52-80), kuid eraldi pargitsoonide ja roheline mõõtme väljatoomist ei pidanud Elmar Lohk niivõrd oluliseks, kuigi tema allkirja piirkonna planeeringult leiab. Samas mitmed heakorratööd ja ka näiteks Tornide väljaku muutmine pargiks toimus samuti tol perioodil, kuid arhitekt Lohki jaoks polnud need kujundused ja planeeringud ilmselt niivõrd prioriteetsed.

Viimane Teise maailmasõjaeelne linnaarhitekt oli **Herbert Johanson** (1884-1964), kes suunas Tallinna arhitektuurset arengut 1934-1940. Johanson mõju Tallinna väljaehitamisele ja üldilme kujundamisele oli väga suur. Arhitektuuriloolane Mart Kalm on oma diplomitöös väitnud, et „*ilmselt on H. Johanson arhitekt, kes rohkem kui keegi*

kunagi varem või hiljem on oma käe järgi kujundanud Tallinna linna ilmet“ (Bruns 1998, 82). Tolleaegne ajakirjandus väidab, et Tallinna linnaruum on „muutunud tublisti suurlinnalikumaks ja järjest kerkib juure uusi nägusaid suurehitusi, nii et Tallinn lähemate aastate jooksul töötab muutuda tõeliseks suurlinnaks. /.../ Tänav on suurlinnalikult lai ja sellele laiuusele väärικalt on kerkinud ka hooned /.../“ (Tallinn ehitamise palawikus 1936).

Kuid neil aastatel toimus ka uute haljasalade rajamine ja korrastati vanu. Järjest rohkem mängiti rahvapargi ideega. Suuri muudatusi elas üle Kadrioru park, kuid barokse taastamise asemel nähti pigem rahvusliku rahvaparki (Kalm 2010, 374) – *„ei ole tarvis aastaid, vaid iga järgnev aasta on toonud niipalju uut, et mõne kuu puudunud jalutaja Kadrioru pargis tõesti näeb aina uusi osasid, mida enam ei ole näinud“* (Vilbaste 1940). 1937. aastal istutati parki kokku 13 390 puud ja põõsast, 1938. aastal lossiaeda 1830 roosi, parandati puittaimede kasvutingimusi, kuivendati liigniisked alad (Tamm 1988, 123-124). Lossiaed kujundati ümber Berliinis asuva L. Späthi firma projektiga kooskõlas (Tamm 1988, 74), oluliselt muutusid Alumine ja Ülemine lossipark (Tamm 1988, 74-75; Bruns 1998, 104). Parki rikastati rahvapargile iseloomulike funktsioonidega – ehitati välja üldkasutatavad noortepark ja kontsertväljak, seoti park laululava, Kadrioru staadioni, näituste väljaku ja ka Sõjamäe hiiega (Tammet 2003, 57).

Kuid haljastustööd ei toimud Tallinnas ainult Kadriorus. Kui lugeda Hans Lepa kirjutist (1940) oma töödest, siis enamus neist (see tähendab suurt osa olulisematest Tallinna parkidest) valmis või uuendati just sel perioodil. Kas selle põhjuseks oli see, et 1940 aastal mäletas autor paremini viimati valminud töid, või president Pätsi poolt ellukutsutud kodukaunistamise kampaania raames üldise väliruumi ilustamine, on pigem arutluse ja analüüsi teema.

Seega haljasalade kujundamine oli paljuski samade linnarhitektide kanda, usutavasti koostöös linnaaedniku ja tema abiga. Kui arhitektide haridus oli valdavalt Riia Polütehnilise Instituudist ja Saksamaa tehnikakoolidest pärit, siis sellel ajal põhjalikum aiandusalane haridus vaid üksikutel eestlastel. Täpsemast linnahaljastusest rääkimata (Tammet 2003, 34).

2.4. TALLINNA LINNAAEDNIKUD

Heldur Sanderi (1990) sõnul loodi Euroopas linnaaednike ametikohad teadaolevalt 18. sajandi lõpul, 19. algusaastatel. Tallinnas oli linnaaednik olemas ka juba 1840. aastatel.

Aastatel 1872-1896 sai Tallinna linnaaednikuks venelane **Grigoroff** (Grigorjev). Temast on tänaseks teada ennekoike, et tegemist oli suure aiandushuvilisega, kes kasvatas ja esitles mitmeid ilupuid. Arvatavalt oli ta ka esimene, kes alustas siinmail Hõlmikpuu kasvatamisega (Šestakov 1981, 9-11; Sander 1990). H. Sanderi väitel (1990) planeeriti tema ajal ümber Peterburi Botaanikaaia direktori Eduard August Regeli 1881-1885 aasta plaanide järgi aastatel Harjumägi, Suure Rannavärava mägi, korrastati Kaarli puiestee.

Vanalinna lähiümbrusest kaugemale rajati 1891. aastal Riia linnaaedniku Georg Kuphaldti juhtimisel Kadriorgu barokkaia ja mere vahele 2 hektari suurune liigirikas maastikupark (Tallinn 2007, 37).

Aastatel 1898 kuni 1907 oli linnaaednikuks **Hugo Walker** (Šestakov 1981, 9; Sander 1990). Walkeri puhul oli tegemist pigem ettevõtjaga, kes täitis linnaaedniku ülesandeid aiandusäri kõrvalt, hoides küll korras linna puiesteid, kuid müües samas linnale oma ärist taimi „vastavalt vajadusele“, või ilmselt täpsemalt – vastavalt oma äranägemisele. Kui Walker 1907 Saksamaa siirdus, omandas tema Lennuki tänaval asuva puukooli Tallinna Lastekasvatuse Selts, kellelt linn seejärel kaks endist kasvuhuone rendile võttis (Lepp 1940; Šestakov 1981, 9). Walkeri perioodi tähelepanuväärseimaks tööks jäi Viruvärava mäe korrastamine Kuphaldti projekti järgi (Sander 1990). Linnale läks see maksma 6066 rubla ja 92 kopikat. Selle eest püstitati vanale bastionimäele paviljon, rajati kaskaad, teedevõrk, liivaplats lastele, istutati 55 ilupuud ja 550 ilupõõsast. Rajati trepistik ning kolmnurkne skväär purkkaevu ja parteritega, pandi paika pingid (Kaaver 2003, 140).

1907. aastal korraldati konkurss uue linna aedniku leidmiseks, mille tulemusena algas Tallinna linnaaianduses pikk Hans Lepa periood. See kestis 1940. aastani, miljärel võttis ohjad Aleksander Niine.

3. HANS LEPP TALLINNA LINNA AEDNIKUNA

3.1. HANS LEPA ELU JA KARJÄÄR

Hans Lepp sündis 11. märtsil 1873 aastal Rapla kihelkonnas, Ohukotsu mõisas. Hansu isa, samuti Hans Lepp, oli sündinud sealsamas 21. märtsil 1836 aastal ja töötas samas mõisas aidamehena ning ema, Liisu Lepp (sündinud Tõnser), sündis 2. veebruaril sealsamas ¹ (Suur 1940).

Joonis 4. Hans Lepp. Allikas: *Tallinna Post*, 1938

---

¹ Tallinna Linnaarhiiv - TLA.149.1.949

Alghariduse sai Hans Lepp valla-, hiljem kihelkonnakoolis ². Kooliharidust rohkem Hansule ei jagunud, kuid ta täiendas ennast nii individuaalselt kui erialaselt.

Abielus oli Hans Lepp kaks korda. Esimest korda abiellus ta 16. oktoobril 1898. aastal, abikaasaks sai Helene-Mathilde (sündinud Rummo) Lepp (sündinud Järvakandi vallas 10. jaanuaril 1879, surnud 4. märtsil 1927 Tallinnas). Teist korda abiellus ta 10. novembril 1928 aastal Ida (sündinud Lomann, hiljem Arras) Lepp'ga (sündinud Keila vallas 14. jaanuaril 1884 – surm. teadmata). Esimesest abielust on Hans Lepal kaks last ³ (Tammoja 1998, 76):

- Eerik (Erich) - Rudolf Lepp, sündinud 4. jaanuaril 1903 Tallinnas ja surnud 6. veebruaril 1981 Montrealis. Eerik Lepp oli Eesti esimesi diplomeeritud maastiku (aia-) arhitekte, lõpetanud 1927 Budapesti Kuningliku Aianduse Instituudi, 1929 Ungari Põllumajanduse Akadeemia ning 1949 Durhami Ülikooli Inglismaal maastikuarhitektina. Tema esmane eriala oli agronoom, kuid ennekõike oli ta tegev aiakujundaja ja pedagoogina Jaan Koort'i nimelises Riigi Kõrgemas rakenduskoolis aiaarhitektuuri eriala aianduse õpetajana. Tema käe all on õppinud mitmed pealesõjaaegsed pargikujundajad. Eerik Lepp lahkus Eestist 1944, jõudes Saksamaa ja Inglismaa kaudu Kanadasse. Eerik Lepp abiellus 1. jaanuar 1939 Vandaga, neil sündis tütar Tiina 29. oktoobril 1939. Tiina Lepp Addinall õppis arhitektuuri ja kunsti, ning suri 10. novembril 2004 (Tammoja 1998, 76; Kirss 2002, 491) ⁴;
- Elfride-Helene Raud (Lepp), sündinud 10. jaanuaril 1905 Tallinnas ja surnud 1976. Elfride-Helene oli abielus Eesti diplomaadiga ja elas piki aastaid Londonis.

Kaotanud noorelt vanemad, Hansu ema suri kui ta oli 5 aastane, isa kolm aastat hiljem, tuli tal varakult alustada iseseisva eluga. Peale esmast kooliharidust valis ta enesele aedniku elukutse. Neljateist aastaselt, aastatel 1887-1890 sai temast Ohukotsu ja Seli mõisas õpipoiss, 1890 osales Lohu mõisas parkide rajamisel Riia linnaaedade direktori Georg Kuphaldti käe all ⁵ (Mätlik & Hinno 1933, 126-127). Tänapäevaks pole sellest ilust

---

² sama

³ TLA.149.1.949

⁴ Riigiarhiiv - ERA.1812.1.493

⁵ TLA.149.1.949

midagi enam alles jäänud (Kaaver 2003). Ilmselt tulekski ennekõike **Georg Kuphaldtit** nimeliselt välja tuua kui Hans Lepa õpetajat.

Edasi jätkus Lepa karjäär juba väljaõppinud meistrina – 1893-1895. aastatel oli ta tegev Ohukotsu mõisas, 1895-1898. aastatel Vanamõisas Virumaal (juhtiva) aednikuna. 1898. aastal tuli ta Tallinna, töötades eraaiapidamises mõisnik Friedheimi juures. Samal ajal täiendades enda haridust, võttes tunde maastiku planeerimises, käies tutvumas planeerimistöodega välismaal, külastades kunstnik Aleksander Prometit (Suur 1940) ⁶.

1907. aastal sai Hans Lepast Tallinna linna aednik ning püses selles ametis 1940 aastani, misjärel oli 1944. aastani uue linnaaedniku, Aleksander Niine abi.

Lepade perekond kolis peale Tiigiveski puukooli rajamist sinna samasse linna elamispiirkonda elama, aadressil Kalmistu tn (Kirikuaia tn) 6 (tänapäeval võiks aadress olla Staadioni 6, kuid seda aadressi enam pole – samas kohas asub Tallinna Spordihall).

1921. aastal rentis Hans Lepp perega ka Habersti mõisast eraldatud Lillevälja talus (tänapäeval ilmselt Vabaõhumuuseumi tee 9), kuhu rajas ka aiandusäri ja puukooli. 1931. aastal ostis Lepp selle talu enda omandisse ⁷. Talumaad ulatusi ka mereni, sinna pidi tulevikus poeg Eerik ehitama perele elamu (Lepp Addinal 2002, 482). See piirkond oli juba varemalt aiandusäriks soodne koht, seal lähedal olev Rocca al Mare mõis kasvas sajandi algusajast lilli, viljapuid ja muid saadusi müügiks (Üprus, H. 1976b, 71-72).

---

⁶ TLA.149.1.949

⁷ ERA.1647.2.721

Joonis 5. Lillevälja talu

Joonis 6. Tiigiveski puukooliaegsed puud

Linnatöö ja isiklik ettevõtlus võimaldas Hans Lepal tolle aja kohta ilmselt vägagi jõuka äraelamise. Kui teda ennast nähti vedruvankriga ringi sõitmas⁸, siis tema poeg Eerik Leppa teati tol ajal kui tuntud motosportlast, kes ostis endale Harley Dawidsoni mootorratta (Rahvaleht 1933), samuti oli Hans Lepp ostnud ühe 4-silindrilise „Standart“ prooviauto, mis „arvatavasti läks tema poja jaoks“ (Rahvaleht 1934). Kuid samas on

---

⁸ Eesti Arhitektuurimuseum - EAM.11.4.9

näha kohtutoimikutest, et ta kasutas isikliku autot alates 1933. aastast ka ametisõitudeks⁹.

Hans Lepp suri 29. oktoobril 1951 kodus ning on maetud Rahumäe kalmistule.

Joonis 7. Hans Lepa haud Rahumäe kalmistul

3.2. LINNAAEDNIK HANS LEPP

Hans Lepast sai Tallinna linnaaednik 1. novembrist 1907, olles valitud viie kandidaadi hulgast¹⁰. Lepas sai selles ametis esimene eestlane ja tähelepanuväärne on, et ta suutis püsida valitud tööl enamvähem järjepanu 33 aastat, 1940. aastani. Eesti ajaloos on see olnud muutusterohke periood. Vahetusid nii võimud, kui võimulolijate plaanid ning soovid. Nii on Hans Lepp meenutanud – kui Voldemar Lenderi linnavalitsuse ajal alustati mitmete haljasalade korrastamisega ja parkide rajamisega, siis edaspidiselt, Voldemar Võõlmann linnavalitsuse esimeheks saades anti korraldus üle võtta Kadrioru loss ja park ning tegeleda sealse inventariga. Sel perioodil polnud haljastus ja haljastamine kellelegi oluline. Järgneval, sakslaste võimuperioodil, tuli linnaaednikul

⁹ ERA.R-37.1.53

¹⁰ TLA.149.1.949

tegeleda nälja peletamiseks juurvilja kasvatamisega (Lepp 1940, 151-152; Tamm 1988, 69).

Ilmselt suutis Hans Lepp vähemalt näiliselt käituda võimutruu ja oma tööd mõistva ametnikuna, sest teadaolevalt pole erinevad poliitilised võimud tema ametisse sobimatust kaalunud. Samas olevat ta 1918. aastal sakslaste ettepanekule asuda ülemaednikuks vastanud eitavalt ja töölt lahkunud (Lepp 1940, 152).

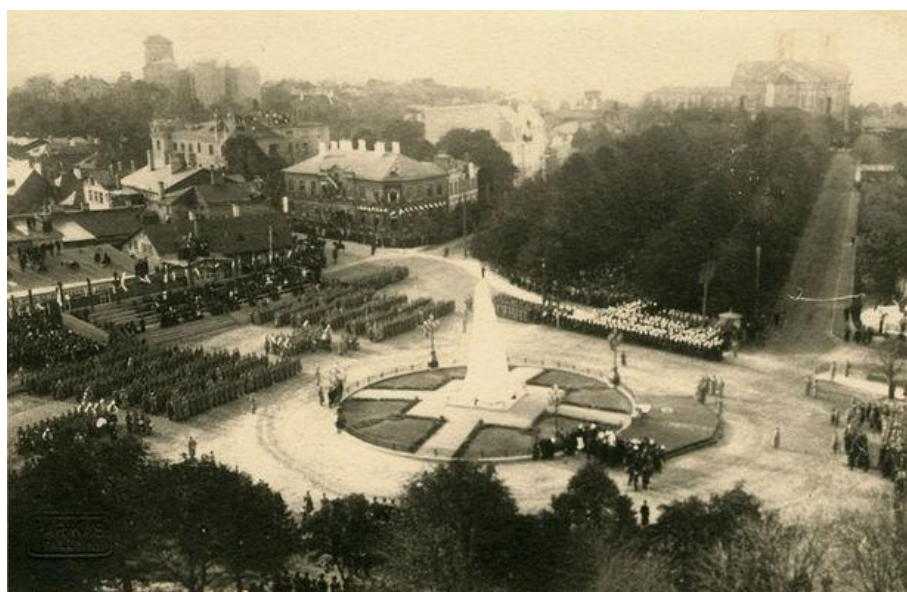
Joonis 8. Väljavõte PHARUS-PLAN REVEL, 1906. Allikas: Tartu Ülikooli Raamatukogu

Tööl asudes 1907. aastal tuli Hans Lepal alustada Tallinna haljastamist vägagi kurvast seisust. Senine linnaaednik Hugo Walker oli oma eraäri likvideerinud, toimivat linnahaljastamise süsteemi ja praktikat polnud, või polnud see enam sobilik. Lepp (1940, 151-153) meenutab: „Alguses oli raske linna korrashoiu ja arendamisega, kuna puudus selleks vajalik taimmaterjal, sest linnal enesel ei olnud ei puukooli ega kasvumaja. /.../ Lillepeenrad tol ajal veel linnas puudusid ja ainukeseks kohaks kus leidus juba lilli, oli Virumäe all olev aed. Selline olukord kestis kuni 1912. aastani, mil avanes linnal võimalus oma kasvumajade ehitamiseks endisele Tiigiveskile. Kesklinna senised olemasolevad haljasalad oli ennekõike bastionitel – Harjumäel, Suurel

Rannamäel, Rootsi kantsil, Viruvärvate juures, samuti oli olemas mõningased puiesteed, kuid sellega ka Tallinna kesklinna haljastus ka piirdus.

Esmasteks töödeks 1907-1908. aastal oli Balti jaama esise korrastamine, mis senini oli „loomade karjamaaks ja kahel eelmisel suvel juurvilja kasvatamiseks“ (Lepp 1940, 151). Järgnesid tööd Tiigiveskil, kus „tol ajal oli /.../ pühkmeauk. 1910. aastal tõsteti (Härjapea jõel olevad) vesivärvad ära ja hakati platsi korrastama ja täitma“ (Tallinna Post 1938). Tiigiveskile rajati linna puukool ja kasvuhooned, misjärel sai võimalikuks linna heakorraks hädapärase koguse taimmaterjali kasvatamine.

Samal ajal korrastati Harjumägi ja Vene turg (Viru väljak). Eraldi märkimisväärne oli 1910. aastal Heinaturul (Vabaduse väljak) Peeter Suure ausamba avamiseks tehtavad haljastustööd. Vene riigiga ühinemise 200 aastapäeva auks avati 29. septembril 1910 Peeter I ausammas, ning ala nimetati Peetri platsiks. Selleks kujundati ümber ka väljak, Jaani kirikut ümbritsev haljasala. Kriitiliselt on märgitud, et osa puid ja põõsaid kõrvaldati, osad jäid lagedale liivaväljakule (Alamaa&Kivi 1966, 136; Sander 2007b). Hilissügisene muruistutamine oli linnaaednikule erakorraline väljakutse – käsk oli antud, et muru peab olema avapidustuste aeg roheline. See tähendas Hans Lepale muruseemneid tuli sooja veega kasta ja ööseks ala kinni katta. Kuid tulemus oli olnud tema sõnul suurepärane (Tallinna Post 1938).

Joonis 9. Peeter Suure ausamba avamine. Allikas: <http://linnamuuseum.wiseman.ee>

1914. aastal tegi Hans Lepp õppereise Rootsi, Norrassa, Taani ja Saksamaale, eelnevalt oli ta käinud sealsete aedade ja aiandusega tutvumas Helsingis, Riias, Peterburis. Seda „sihis, et Tallinna linnaaedasid püüda nii palju kui seda meie linna majanduslike seisukord lubab Väljamaade eeskujul korrastada“¹¹. Samal aastal tuli Tallinna linna haljasalade abiaednikuks Karl Sibola (1890-1981), kes töötas sellel ametikohal veelgi kauem, aastani 1957. Tegemist oli Hans Lepa võimalik et hea sõbra, aga kindlasti pikaajalise kolleegiga, kellega elati Tiigiveskil samas majas ja käidi läbi ka perekonniti. Hans Lepa poeg Eerik on meenutanud, et hilisõhtul koju jõudes, soovis vanemaid mitte äratada, koputas ta naaber Sibola aknale ning küsis tuppasaamist sealtkaudu (Kirss 2002, 495). Et Hans Lepa ja Sibola sõprus polnud võib olla pilvitu, annab tunnistust Karl Sibola tunnistus 1940. aastal kui Leppa süüdistati varguses. See oli pigem süüdistav kui head sõpra kaitsev¹².

Karl Sibola sündis 19. novembril 1890. aastal Põltsamaa vallas Umbusi külas ja suri 17. detsembril 1981 Tallinnas, maetud Siselinna kalmistule. Sibola on õppinud Umbusi vallakoolis, Põltsamaa kihelkonnakoolis ning 1911-1913 Kiievis K.G. Meyeri puukoolis. Töötas 1907-1908 Narva Marksi puukoolis aiapoisina, hiljem 1908-1910 Rostovis F. Rammi aiaäris, 1910-1911 Odessas T.R. Rote puukoolis, 1913 Peterburis R.F. Freundlich'i aiaäris ja 1913-1914 Tsarskoje Selos keiserliku aia parhiaednikuna. Seejärel asus ta tööle Tallinnas pargiaednikuna ning töötas sellel kohal 1953 aastani, misjärel oli veel Tallinna Linna Heakorralduse puukoolis aednik (Tammoja 1998, 126)

Iseseisvuse esimesed aastad möödusid Tallinna pargimajanduses suhteliselt vaeselt, suuremaid uuenduslike haljastustöid sel ajal ei tehtud. Küll aga kavandati ja planeeriti erinevaid alasid – 1923. aastal võeti vastu Politseiaia planeerimiskava (Waba Maa 1923) jne.

Suuremad tööd iseseisvuse perioodil algasid Toompea nõlva ja vallikraavi, tänase Toompargi, korrastamisega 1927.- 1928 aastal, mil Vene sõjaväeladude asemele rajati spordiväljak. 1931.- 1933. aastal planeeriti Tornide väljak senise näituseplatsi asemele.

---

¹¹ TLA.149.1.949

¹² ERA.R-37.1.53

Seda on peetud üheks „suursugusemaks“ saavutuseks“ (Tallinna Post 1938), sest peaaegu kõik tolleaegsed ja ka hilisemad (Kangaspool & Bruns (1972) on märkinud, et paremaid tulemusi saavutati eelkõige Tornide väljaku haljasala kujundamisel) seda teemat käsitlevad artiklid jm on pidanud vajalikuks antud töö äramärgimise. Edasi tulid 1932 – 1935. aastal Suur Rannamägi (Skoone bastion) ja 1938-1939. aastal selle all olev spordiväljak, 1936 – 1937 Gloy plats (endine Gloy suvemõisa park Narva maantee ja Nafta tänava vahel), 1936. aastal Graniidi ja Sõja (tänapäevase Salme) tänavavaheline juurviljamaa-ala (praegu asub sel kohal Salme keskus), Magasini, Kodu, Õuna tänavate vaheline haljasala, Toompuiestee trepi ümbrus Rootsi kantsile (Lindamäele ja alla orgu), 1937. aastal Wismari tänaval endine Saksa Aianduse Seltsi aed (Hirvepark) ja Toompuiestee endine Majandusühise krunt, 1937. - 1938. aastal Väikese Rannavärava ümbrus, 1938. aastal Pika Hermanni torni alune, varasem Kristliku Noormeeste maja, 1939. aastal Paksu Margareeta sisehoov, samal aastal veel Mere puiestee pikendus, Politseiaed ja sealse linna kooli ümbrus, Toompuiestee 10 ühendus Wismari parki, Raudtee (täna osaliselt Tehnika tänav) ja Koidu tänavate vahe. Lisaks mitmed puiesteed, tänaväääred, jalgrattateed (Lepp 1940, 152-153). Linnaaednikuna oli tema tööviime muljetavaldav, esimese ja usutavasti ka ainukese korralise puhkuse võttis ta augustis 1936¹³.

Joonis 10. Aerofoto Suurelt Rannamäelt. Allikas: Arhitektuurimuuseum

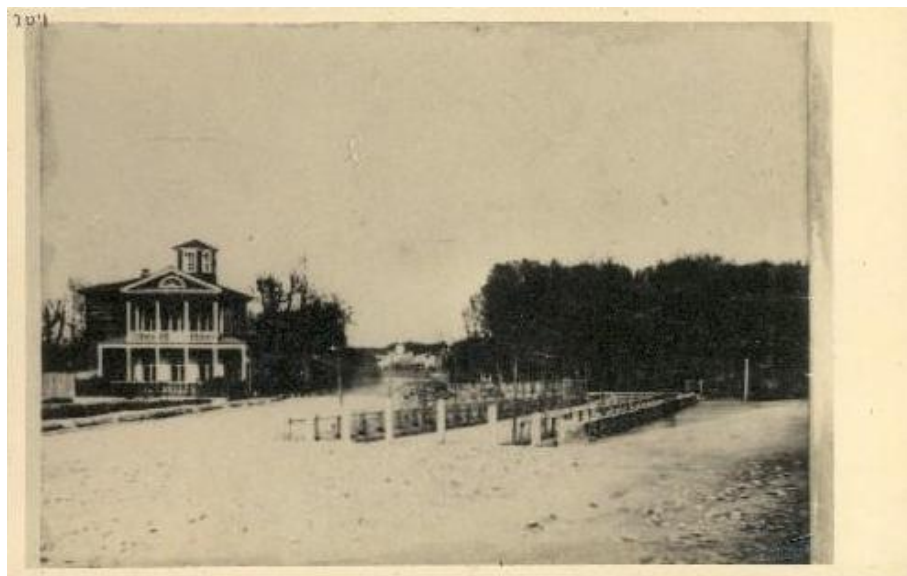
Kõik need loodud haljasalad tõstsid ka aedade, parkide, puiesteede suhtarvu elanikkonda. Kui 1. jaanuaril 2010 oli Tallinnas rohelisi alasid kokku 730 000

¹³ TLA.149.1.949

ruutmeetrit, siis 1938. aastaks oli ainuüksi Kadrioru pargi ala 720 000 ruutmeetrit, lisaks 665 634 ruutmeetrit teisi haljasalasiid (Suur 1939, 134-135).

Aednik Lepa pärand on olnud suurem kui vaid tema enda poolt kujundatu. Tema juhendamisel erinevates puukoolides kasvatatud ja istutatud taimed on tänaseni linnaruumis. Lisaks jätkus neist ka hilisemal ajale - Nora Tammoja¹⁴ on meenutanud, et 1951. aastal käisid nad endises Lepa aiandis valimas puid ja põõsaid tolleaegse Stalini, tänase Viru väljakule istutamiseks. Samuti tema poolt kasutusevõetud kujundusvõtted leidsid kasutamist ka pealesõjaaegsetes parkides, järgnevate maastikuarhitektide poolt.

Joonis 11. Gloy suvemõis, autor N. Nylander. Allikas: TLA.1465.1.4238

Arhiivist leiab dokumendi¹⁵, mis täpsustab tolleaegse linnaaedniku ülesanded: „Linnaaedniku ülesandeks on juhtida ja korraldada linna aianduse töid. Linnaaednikule alluvad kõik aianduse koosseisu kuuluvad või sinna ajutiselt teenistusse määratud isikud. Ülaltähendatud isikud on kohustatud tema poolt antavate korralduste ja juhtnõõride järele:

- kasvatama linna puukoolis ja aianduses ilu-puid ja -põõsaid, lilli jne.
- kaunistama linna iluplatse, haljasalasi ja puisteid.

---

¹⁴ EAM.11.4.9

¹⁵ TLA.83.1.1894

- *maksvatele määrustele vastavalt hoidma korras ja puhtad puiesteed, haljasalad ja iluplatsid.*

Peale selle on aedniku ülesandeks koostada palgalehed, aruanded ja palgata ning vallandada temale alluvaid töölisi.“

Seega oli linnaaedniku tööülesannete hulgas haljasalade ja parke tänavate hooldus ning muuhulgas näiteks libeduse tõrje, tähendas see suurel hulgas kohtuskäimisi. Täpsemalt küll tollaegne linnavalitsus volitas kostja asemel linna teenistuses olevaid juriste Hans Leppa esindama. Näiteks oli 1932. aastal kohtukaasus, kus „*möödunud talvel kukkus keegi naisterahvas, kelle nimi osakonnale teadmata, end Näituse aia läbikäigu teel maha ja murdis jalaluu, mille eest H. Lepp on vastutusele võetud. Kukkumine sündis linna- ja raudteevalitsuse maaala piiril ja ei ole veel kindel kelle maaalal kukkumine sündis. /.../“¹⁶ või järgmisel aastal „*/.../ kukkus end. näituseplatsil keegi maha ja vigastas ennast /.../“¹⁷ ning „*/.../ öösel on R. Kangro-Pool Toompuiestee ja Falgi tee nurgal kukkunud maha ja murdnud oma käeluu /.../“¹⁸ või 1936 aastal näiteks „*/.../ naisterahvas kl 22 Tiigi tn. libeda tee tõttu kukkunud ja murdnud reie luu. Libeda tee tõttu on H.Lepp võetud kohtulikule vastutusele /.../“¹⁹. Ilmselt olid need kohtukaasused igapäevase töö osa ja erilisi emotsioone asjaomastes ei tekitanud.****

Küll esitati Hans Lepa vastu, nagu varemalt märgitud, 1940. aasta 18. juunil prokuratuurile anonüümne²⁰ kaebus (lisa 3), kus teda süüdistati järgnevates kuritegudes:

- 1) Linna aednik Hans Lepp veab puukooli ilupuid oma isikliku aeda Haberstis ja müüb seal odavamalt kui linna arwel.*
- 2) 1-2 aastased puukooli taimed veab oma puukooli ja kaswatab müügiks. Teeb nii, et linna aiandusel oleks müük läbi aga temal on weel kõike sorte olemas.*
- 3) Iga aasta ostetakse kunstwäetist suuremal arwul - kuid vaewalt 1 kott on antud kaswumajale.*

---

¹⁶ TLA.83.1.1042

¹⁷ TLA.83.1.1210

¹⁸ TLA.83.1.1234

¹⁹ TLA.83.1.1894

²⁰ ERA.R-37.1.53

- 4) Linna materjalist on lasknud sama isik teha oma isiklikku aeda taime kastid, õlematte ja mitmesugust toa mööblit.
- 5) Kuhu on pandud bensiin? Ostetud on 3 waati, kuid 1 waadi täis on teadmata kautsi läind. Ligi 2 waadi täit tarvitasid rohaniidumasinad.
- 6) Linna töölised teewad tema isiklike töösi. Noorem lillekasvataja teeb tema poolt vastu võetud era-aia töid päeval ja linna poolt saab palga.
- 7) Talvel weab linna aiandusest sõnnikut haberstisse oma iandusse ja sõnniku koormates weabki ka ilupüüsaid, kunstväetist kewadel ja suwel.
- 8) Küttepuudest wedas habersti mitu koormat ja pärast aianduses tarwitati toorest hagu.
- 9) 7 mail kell 4 hommikul viis oma autoga töolistel kokku korjatud noori puukooli taimi linna aiandusest Habersti oma aeda. Ja see auto on ka varemalt palju kordi linnale kuuluvat warandust sinna wedanud.
- 10) Linna kaswumajas kaswatati wiinamarjad, mida härra Lepp näitusele wiis ja millede kohta seletas, nagu oleskid need pärit tema aiast Haberstist. Nende eest saadud raha sai siis ka endale. Lilletaimi neid wiiakse tuhandeid oma isiklikuks otstarbeks linna aiandusest. Selleks on tema käsu all ka kaastegelased. Ja need teavad sellest mustast ärist palju rohkem weel rääkida. /.../.

Uurimiseks kuulati üle suur hulk linna palgal olevaid aedniku ja teisi töötajaid, samuti Lepa isiklik sulane ning loomulikult Hans Lepp ise. Tunnistused küll korduvalt viitasid isiklike asjade ja linna rahakoti segunemisele, kuid süüdistust nende alusel ei esitatud ning asi kuulus 11. märtsil 1941. aastal ²¹.

Kas sellest eelnevast või millestki muust sõltuvalt tagandati Hans Lepp omal palvel 1. oktoobril 1940 linnaaedniku ametikohalt, kuid töötas 1941-1944 abi- või tavaaednikuna Aleksander Niine meeskonnas (Tammoja 1998, 76) ²².

1936. aasta 9. juunil esitas Hans Lepp avalduse enese registreerimiseks "meistriks aiatöö ala", mis 18. juunil 1936 ka rahuldati ²³. Oma tööde eest on ta saanud 1932.

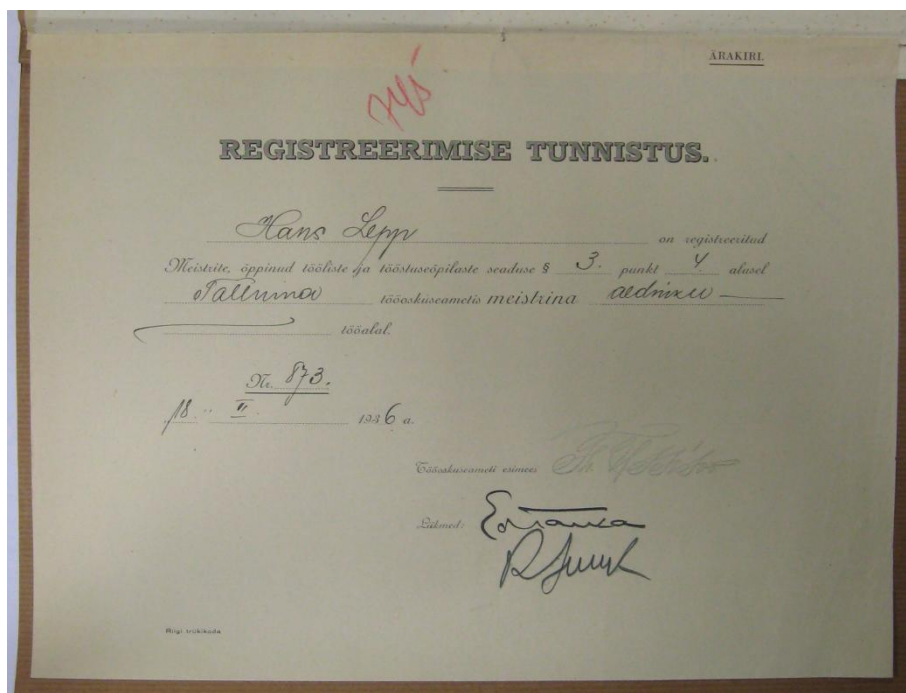
---

²¹ ERA.R-37.1.53

²² TLA.149.1.949

²³ ERA.1569.1.157

aastal tänuavalduse Tallinna Linnavalituselt, 1937. aastal Põllutööde ministeeriumi teenete diplom, 1938. aastal on president teda autasustatud Eesti Punase Risti IV klassi teenetemärgiga ²⁴.

Joonis 12. Hans Lepa meistriks registreerimise tunnistus. Allikas: ERA.1569.1.157

1938-1939. aastal lasi Eerik Lepp kujur August Vommil valmistada Hans Lepast büsti. Valminud kipsvorm jäi järgnevateks aastakümneteks Vommi ateljeesse ning kui 1972 Eerik Tallinnas käis, külastas ta ka oma sõnu kujur Vommi abikaasat (ilmselt oli tegemist küll majapidajaga vms pr. Saksaga), kes pakkus teost ka Eerikule kaasa. Kuid see osutus liialt keeruliseks ning Eerik Lepp oli ka veendunud, et isa tegevus toimus ennekõike Tallinnas ja siia peaks ka valminud büst jääma. Eerik Lepp pidas korduvalt selle teemalist kirjavahetust Nora Tammojaga Tallinnas ja kirjutas ka Tallinna Täitevkomiteesse, et isa kuju saaks valatud metalli ja kuhugi Tallinna haljasalale see välja pandud ²⁵.

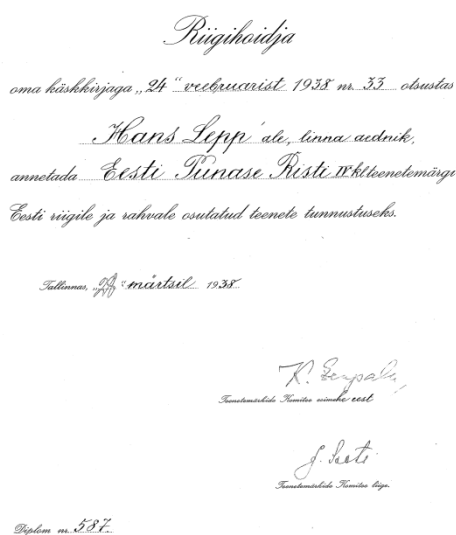
Büsti tänane asukoht on teadmata. August Vommil Eestis pärijaid polnud, küll emigreerusid 1944. aastal abikaasa maalikunstnik Benita Vomm koos tütreaga

²⁴ EAM.11.4.9

²⁵ EAM.11.4.10

Kanadasse. Vommi surma järel läks tema maja Kunstnike Liidule, mille eest on rajatud tänane Hobusepea galerii. Majas olnud teoste asukohta ei osata enam öelda, kuid kirjavahetusest KUMU skulptuuriosakonna kuraatori Juta Kivimäega mäletas ta, "*keegi proua püüdis muuseumile müüa aias olevat tsemendist siga, sel korral olime nõ ajutistes varjupaikades ja ei ostnud eriti midagi juurde*". Seega võimalik, et kujud müüdi erinevatele erakolleksionääridele maha, kuid välistada ei saa ka, et August Vommi pärijad viisid osad taiesed Eestist ära.

7

Joonis 13. Teenetemärgi andmise käskkiri. Allikas: EAM.11.4.9

3.3. ARTIKLEID, KIRJUTISI HANS LEPAST

Hans Lepp oli küll Tallinnas silmapaistval ametikohal piki aastaid, kuid kirjalik pärand on temast suhteliselt väikene. Teda on lisaks mainitud mitmetes uudisnuppudes erinevate teemadega – Tallinna pargid, poeg Eerik Lepa tegemised, kuid otseselt Lepast

kui Tallinna linna pikaajalisest aednikust on lugusid vägagi piiratult, ning needki enamasti õnnitlevad teda erinevate juubelite puhul.

Ainus tema enda kirjutatud artikkel:

- Tallinna roheliste alade kujunemisest. Loodus ja turism, nr. 3 1940.

Artiklid Hans Lepast:

- Hans Lepp 60-ne aastane. Ajakiri Aed , aprill 1933;
- Pealinn võtab jumet juure. Waba Maa, 8 september 1934;
- Mees, kes andis pealinnale kopsud. Tallinna Post, 4. märts 1938;
- Hans Lepp 50 a. aianduse alal tegutsenud. Ajakiri Aed, märts 1938;
- Tallinna haljasalade võrk kahekordseks. Uudisleht, 13. märts 1939;
- Heldur Sander: Mõnda Tallinna linnaaednikest. Õhtuleht, 18. detsember 1990;
- Nora Tammoja, Heldur Sander: 120 aastat Tallinna linnaaedniku H. Lepa sünnist. Õhtuleht, 17. märts 1993.

3.4. HANS LEPA TÄHTSAMAD TÖÖD

Ühest küljest võime ilmselt tähendada, et 33 aasta jooksul ühe linnaaedniku tööde nimekiri on lõputu. Tolleaegsemas autoritaarsemas ühiskonnas ei istutatud ilmselt ühtegi suvelille ilma, et Hans Lepp oleks nõusoleku andnud. Kuigi iga lill pole ajaloo jaoks oluline, on tähtis küll anda ülevaade tähtsamatest töödest ning Lepa roll nendes.

Järgneva pargiloendi valikukriteeriumiteks oli Hans Lepa (1940, 151) enda poolt väljatoodud haljasalade loetelu, tehes sealt noppeid ja üldistusi. Tähtis on, et ühest küljest on nende puhul tegemist Hans Lepa poolt kujundatud haljasaladega, teiselt poolt on vähemalt Lepp pidanud neid ilmselt parimateks ja enim väljatoomist väärivateks töödeks. Nendele tuginedes annab väitekirja arutluse osas teha üldistusi Lepa kui looja käekirjast, selle muutumisest läbi paari aastakümne. Tagasivaadates tähendab see ka Tallinna pargikunsti muutumist nendel märgitud aastatel.

3.4.1. TOOMPARK

Toompark on Tallinna bastionaalse haljasvööndi suurim park, hõlmates maa-ala Nunne tänava, Toompea tänava ja Toompuiστεί vahel. Kokku laiub park 11,1 ha suurusel alal. Parki läbivad aktsendina Patkuli valli pealne, reduut ja 1760. aastal vallikraavi ehitamisest pärinev Snelli tiik. Viimane on nime saanud kunagise sealelanud aedniku Johan Schnelli järgi.

Pärast Tallinna kustutamist kindlustuste nimekirjast anti park üle linnale haljastuse rajamiseks. 1870. aastal kerkis pargi kõrvale Balti jaama vaksali hoone. Algselt piirati vaksal puittaraga, park oli kasutusel pigem niiduna. Osaliselt taraga piiratud, et ära ei tallataks, heinamaad renditi huvilistele (Vende 1990, 57). 19. sajandi lõpukümnendil rajati läbi heinamaa sirge jalgte, sellele järgnesid puude istutus Nunne tänava äärde. Toompeale viiv Parkuli trepp avati 1903. aastal. Sajandi algul tehti töid ka nõlvade korrastamiseks - looduslikud kaljud kaeti tugimüüri, et kaitsta paekaljut mahavarisemise eest.

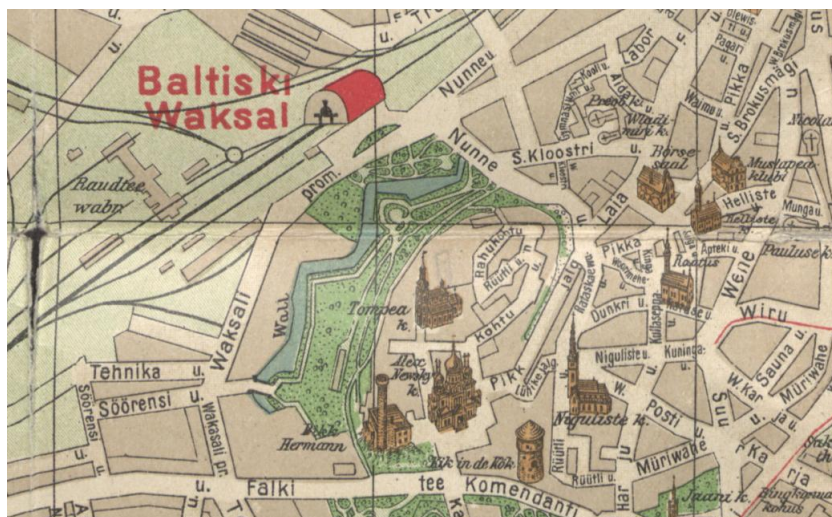
Joonis 14. Vaade vastavatud Balti vaksalist Toompeale, ca 1870. Allikas: Fotomuuseum

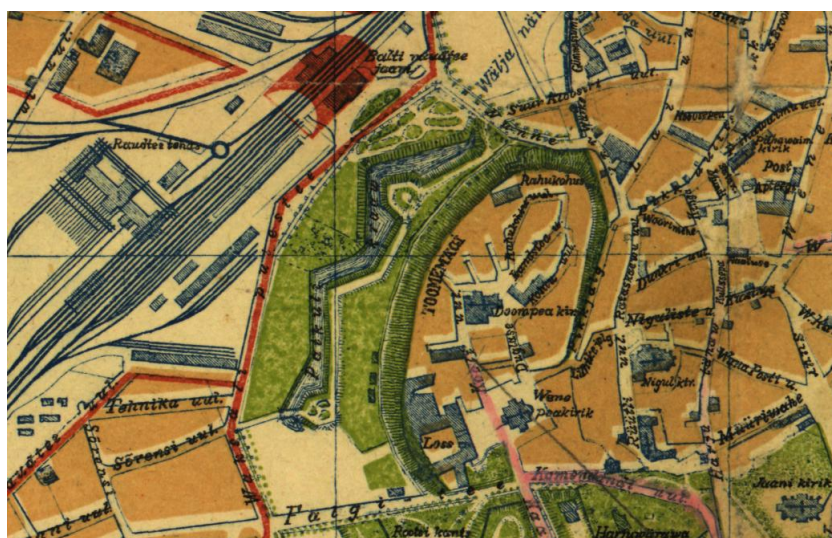
Joonis 15. Toompark, Balti jaama esine skväär, ca 1900. Allikas: TLA.1465.1.885

1905. aastal oli pargi idaosa planeeritud avalikuks pargiks. Hans Lepp saades 1907. aastal linnaaednikuks on märkinud oma esimeseks oluliseks tööks just Balti vaksali jaamahoone esise pargiosa korrastamise. Lepp meenutas, et Balti jaama esine oli olnud „loomade karjamaaks ja kahel eelmisel suvel juurvilja kasvatamiseks“ (Lepp 1940, 151). Ilmselt linnaaednik mälestustes liialdas - mingid pargiosad, näiteks Toompuiestee äärsed paigad, võisid tõepoolest olla tükati käest ära, usutavasti võisid kohati olla seal ka loomad ning juurviljaaiad, kuid näiteks sajandi alguse fotolt Snelli tiigist ning ka 1906 aasta Tallinna kaardilt on näha ka korrastatud pargiteid ja hooldatud muruplatse. Balti jaama esine haljasala tundub 1906 aasta PHARUS´e kaarti võrreldes 1919 aasta sõjaväe topograafilise kaardiga paljusi sama. Usutavasti korrastati küll teerajad, inventar, tehti haljastust. Lepa juhtimisel istutati alale uusi hobukastaneid ja sellest Toompea poole hõberemmelgad.

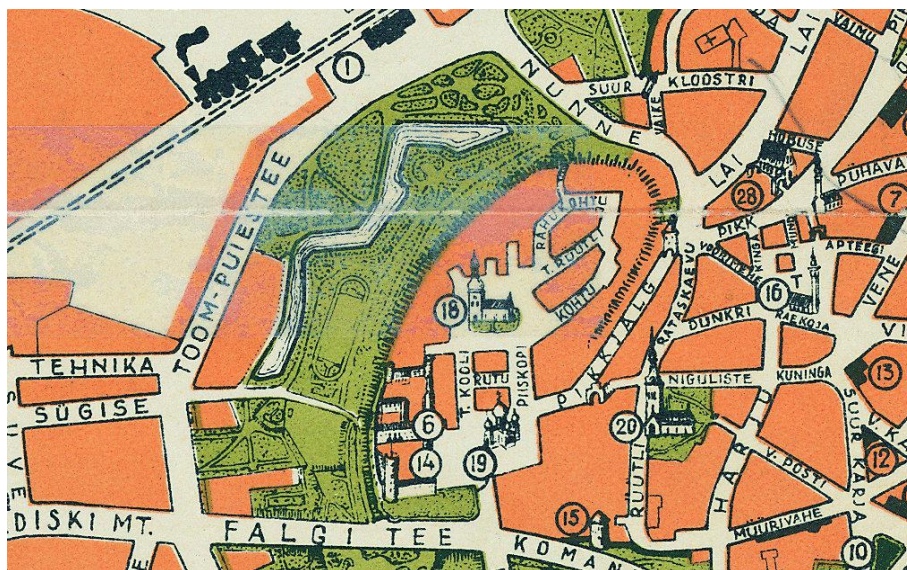

Joonis 16. Väljavõte kaardist PHARUS-PLAN REVEL, 1906. Allikas: Tartu Ülikooli Raamatukogu

Joonis 17. Väljavõte kaardist Tallinna plaan, sõjaväe topograafilise osakonna väljaanne, 1919. Allikas: Rahvusraamatukogu

1927-1928. aastal korrastati Toompea nõlv ja vallikraav, rajati nõlvale jalgteed, pargi keskossa staadion koos teenindushoonega kesklinna koolide jaoks. Tiigi kaldale ehitati arhitekt Anton Soansi kujundatud nelinurkne purskkaev, mille lähedusse rajati enne Teist maailmasõda kiviktaimla. Oma senise nime Toompark sai haljasala 1934. aastal.

Joonis 18. Väljavõte kaardist Plan of Tallinn, 1937. Allikas: Rahvusraamatukogu

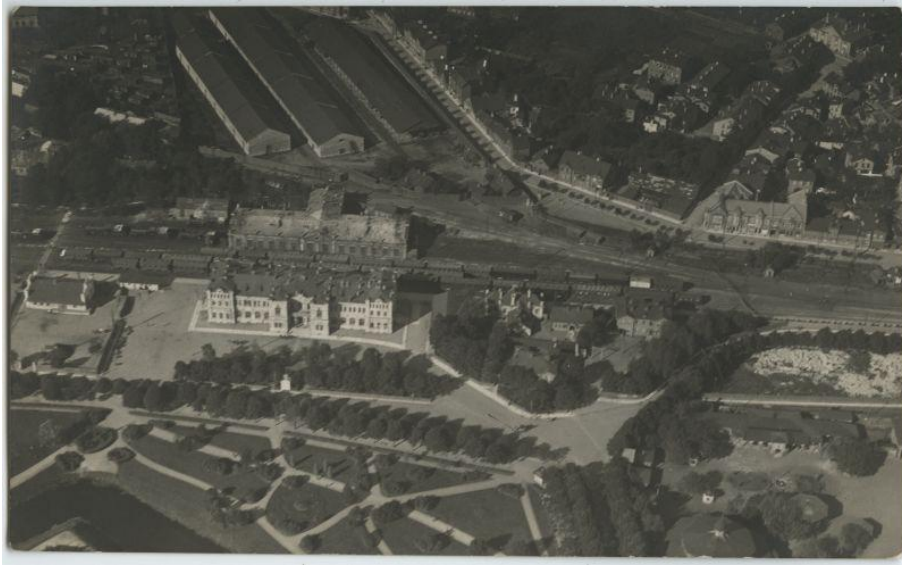
Joonis 19. Toompark, ca. 1910. V. Vende kogust. Allikas: Toompargi muinsuskaitse eritingimused

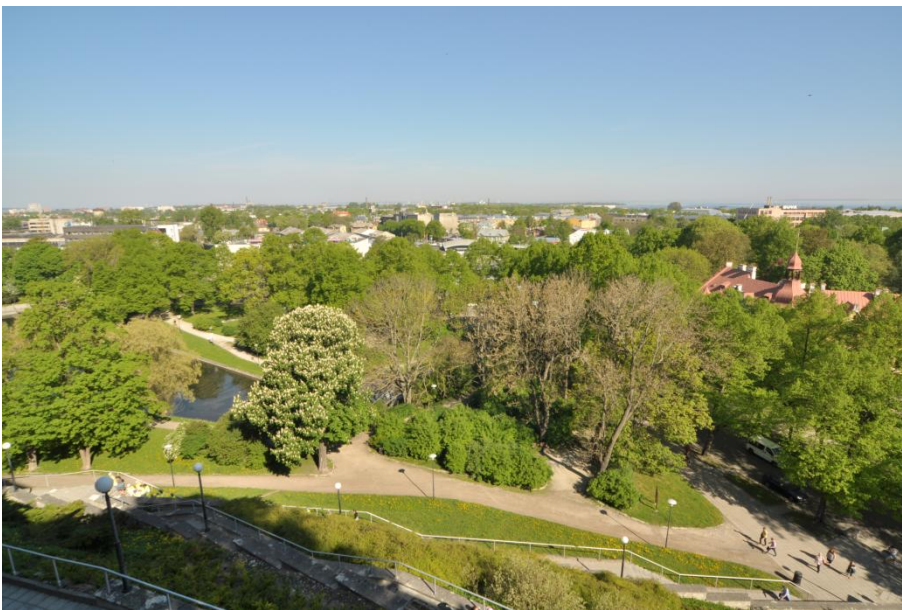
Joonis 20. Toompark, 1920-ndad aastad. Allikas: Fotomuuseum

Joonis 21. Toompark, 1920-ndad aastad. Allikas: TLA.1465.1.4482

Joonis 22. Toompark, 1930-ndad aastad. Allikas: Ajaloomuuseum

Joonis 23. Toompark

Joonis 24. Toompark

Joonis 25. Toompark

Joonis 26. Toompark

Joonis 27. Toompark

Joonis 28. Toomark

Joonis 29. Toomark

Toomark on tüüpiline bastionaalvöönist väljakasvanud park, kasutatud on maastikupargi kujundusstiili, samuti säilmeid kaitserajatistest. Kuigi osad pargialad on kujundatud eelmise sajandi alguses, on pargi põhiidee paigas 19. sajandi lõpust. 20. sajandi alguse esimestel fotodel ja plaanidel on näha veega täidetud vallikraavi - Snelli tiiki, kui ka seal läheduses olevat teedevõrku. See on püsinud samana või täienenud, kuid on stiililiselt sarnane ka peale Hans Lepa aednikutööd. Vaid haljastuse osa on tugevalt paranenud.

3.4.2. TIIGIVESKI PARK, PUUKOOL

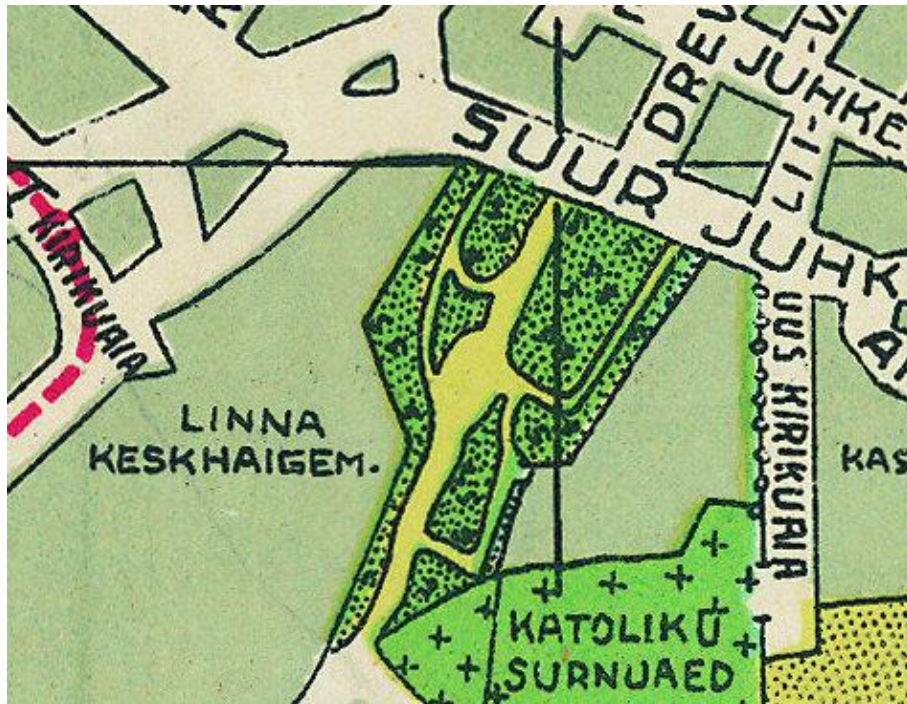
Hans Lepp linnaaednikuks saades oli koheselt olukorra ees, kus linna haljasaladele polnud midagi istutada. Varasema linnaaedniku ja eraettevõtja Walkeri aiandusäri oli mahamüüdud Tallinna Lastekasvatuse Seltsile. Linn küll rentis neilt kaks vana kasvumaja (Lepp 1940, 151), kuid sellest uute ambitsioonide täimiseks ei jätkunud.

Tänase Juhkendali 11 krundi kohal tegutses kunagistel tsistertslaste Mihkli nunnakloostri kuuluv vesiveski, mis jahvatas kloostri jaoks vilja Kuimetsa ja Nabala mõisatest. 1354. aastal ostis Tallinna raad veski kloostrialt ja andis selle rendile möldrile. Hiljem müüs raad veski nahaparkalitele, kes asutasid sinna valgenaha- ja seemisnaha parkimistöokoja (Nerman 2014).

1716. aastal rajati nendele aladele vee jõul töötav saeveski, mis andis toodangut ennekõike Tallinna sadamas asunud Admiraliteedi töökodadele. Esmalt tuli unustusse jäänud veskihoone korda teha, seejärel toodi veskisse sissesead Peterburist. 1727. aastal rajati sinna ka eraldi veskirattaga jahuveski. 1828. aastal omandas vesiveski uuesti Tallinna raad ning seda kasutas paberitööstur Johann Wilhelm Donat 1843. aastani paberiveskina ja seejärel tegutses Tiigiveskil 1886. aastani viljaveski. Hiljem kasutati Juhkendali 11 hoonet laoruumina (Nerman 2014). Tänapäevase pargi ühes osas on olnud ka katoliku kalmistu (Tallinn & Tenno 2007, 165).

20. sajandi algul jäi Tiigiveski tiik, mida Ülemiste järv enam vajalikul määral veega ei varustanud madalaks, reostus ja muutus mülkaks. Linnavalitsuse korraldusega täideti 1909-1913. aastal „haisev mudalomp“ (Lepp 1940, 151) Krediitpanga ja Estonia teatri ehitamisel ülejäänud mulla ja muu prahiga ning rajati Juhkendali tänavast lõuna poole Tiigiveski park ning linna puukool ja kasvuhooned (Lepp 1940, 151). Endise veskitiigi asemele tekkis ebareeglipärase kujuga muruväljak, mida pikuti läbis pärnadena palistatud allee, mis ühenda Juhkendali tänavaga Herne tänavaga ning seeläbi elurajoonid Siselinna kalmistuga. Samal ajal tekkis ka Poolamäe park endise poolakate surnuaia kohale. Järgnevatel keerulisematel aegadel jäi park unarusse ja seetõttu omanas ta 1930-ndatel rahvasuus Pättide ja Pasatskite pargi nimetuse (Alamaa & Kivi 1966, 141; Tallinn 2007, 37). 1913. aastal valmis täidetud alal jalgpallistaadion, mis oli vanim Tallinnas ja kus mängiti ka Eesti esimene ametlik maavõistlus (Nerman 2014).

Joonis 30. Väljavõte kaardist Tallinna linna ja ümbruse plaan, 1930. Allikas: Rahvusraamatukogu

Sinnasamasse linnale kuuluvatesse elamutesse majutati ka linna haljastustöötajad, sealhulgas Hans Lepp. Puukooli ja kasvuhoonetest, ning Lepa elumajast (Uus Kirikuaia / Kalmistu / Staadioni 6?) pole tänasel päeval enam jälgi, nende asemel on Kalevi spordihall, kuid seal kõrval olev park on osaliselt alles. Tegemist on tänapäeval 3,3 ha suuruse, liigivaese põlispuudega, põhiliselt pärnadega, palistatud pargiga, kus oluliseks aktsendiks on jäänud parki läbiv jalgteed Juhkendali ja Herne tänavate vahel.

Joonis 31. Tiigiveski park. Allikas: Fotomuuseum

Joonis 32. Tiigiveski park

Sealne piirkord on oluline käesoleva töö raames pigem seal tegutsenud puukooli pärast, millest tänapäeval jälgi maastikus peaaegu pole. Park iseenesest suuremat ajaloolist väärtust ei oma, küll võib ta olla oluline ümbruskonna rekreatsioonialana.

3.4.3. HIRVEPARK

Hirveparki võib pidada Tallinna bastionaalvööndi üheks väljapaistvamaks haljasalaks, seda mitmel põhjusel - ühest küljest on olnud tegemist lähipoliitiliselt olulise paigaga, teiselt poolt on sealne taimekooslus erinev ja rikkalikum mujal kasutatust.

Park sai alguse bastionaalvööndi ümberkorraldamisega 1865. aastal ning rajamisega alustas sakslaste juhtimise all olev Eestimaa Aiandusselts. Teistes rajatavates parkides domineeris maastikuaiastiil koos kohaliku taimmaterjaliga, siis hilisema nimega Hirveparki planeeriti puukooliks, teistele aedadele, sealhulgas ka näiteks mõisatele, välismaa puuliikide aklimatiseerijana ja ettekasvatajana. Park asub endises vallikraavis, kaitstult külmade tuulte eest. Olemas olid ka aedniku elamu ja kasvuhooned Toompea ja Wismari tänava nurgal. Nendest tänasesse päeva mingeid jälgi jäänud pole (Järve 2007, 7). Uues hoo sai Hirvepargi areng 19. ja 20. sajandi vahetusel, kui Friedrich Winkler siinsele maa-alale dendroloogiapargi rajas. Aed kujundati maastikuliselt mitmekesiseks ja liigirohkeks. Selleks tuli endine vallikraavi ala lisaks täita prahi ja mullaga. Kujundati tiik Toompuiestee poole vee ja niiskuse kanaliseerimiseks. Pargist kolmandiku kasutati tulu saamiseks, ülejäänut dendroaiana. 1906. aastal kasvas Hirvepargis teadaolevalt 280 nimetust puid, põõsaid. Nende seas oli 40 nimetust okaspuid, üle 100 nimetuse lehtpuid, ligi 140 nimetust ilupõõsaid. Lisaks üle 100 sordi püsililli ning üsna palju õunapuid (Tammoja & Sander 1994).

1913-1914. aastal korrastati Hans Lepa juhtimisel Hirvepargi Toompuiestee ja Wismari tänavate nurk²⁶. Rohkem tegevusi tema poolt sel ajal teada pole. Esimese maailmasõja ajal jäi park hooletusse, misajal suur osa väärtusi hävis.

1920-ndatel aastel plaaniti rajada parki botaanika aed, mis ei õnnestunud. Seejärel kujundati ala 8 osakonnaga dendroaiaks. 1929. aastal püstitati parki Jaan Koorti skulptuur "Metskits", millest park ka uue nime sai. Hiljem toodi parki ajutiselt ka elama üks metskitsepaar. 1930. aastatel võibki näha mitmel pool loomaskulptuuride ja muude figuuride parkidesse paigutamist. Tammet (2003) on tähendanud, et see võis saada tõuke animamistide populaarsuse tõusuga Prantsusmaal. Pariisi vahet käiv Koort ja ka teised võisid seetõttu saada sellest inspiratsiooni ning tuua taolise moe ka eesti

---

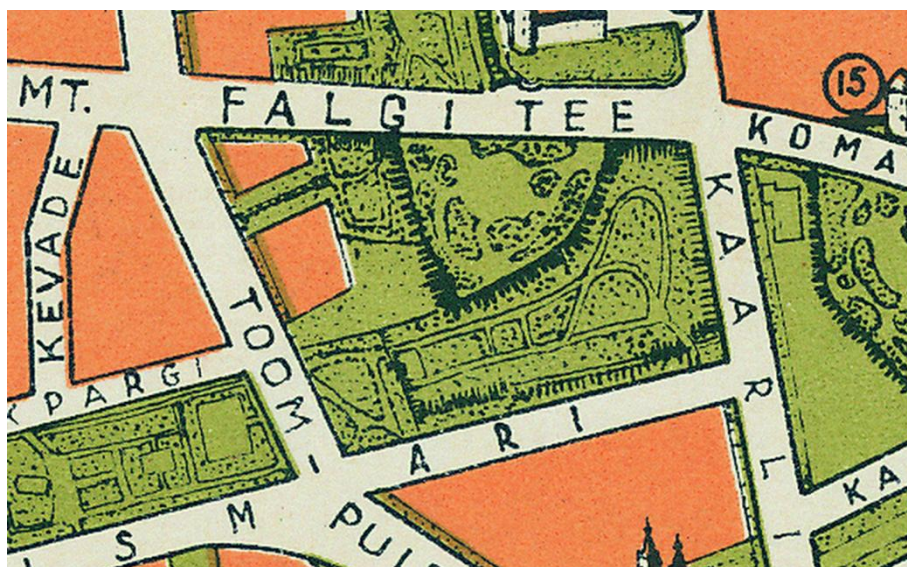
²⁶ EAM.11.4.12

aiakunsti. 1936. aastal läks pargiala Tallinna linna valdusesse ja Hans Lepa juhtimisel kujundati see avalikuks linnapargiks. Peadtöstva loodushoiu lainel tuli Lepal nii avalikult kui ka ametlikult selgitada mitmete väärtuslike puude mahavõtmist ja noorendamise hädavalalikust (Waba Maa 1937; Tammet 2003, 24)²⁷.

Toompea ja Vismari tänavate poolsesse külge jäi tihedam puistuala, kasutati senist maastikuaiastiili. Teevõrk on paljuski sarnane pargi esimestest aastatest saadik, seda kuni tänaseni.

Joonis 33. Väljavõte kaardist Situationsplan der Stadt Reval, 1885. Allikas: Rahvusraamatukogu

Joonis 34. Väljavõte kaardist Plan of Tallinn, 1937. Allikas: Rahvusraamatukogu

²⁷ TLA.82.1.1613

Joonis 35. Hirvepark, vaade maastikuparki

Joonis 36. Hirvepark, vaade maastikuparki

Joonis 37. Vaade trepistikule Falcki teele, 1930-ndad. Allikas: *Arhitektuurimuseum*

Joonis 38. Hirvepark, vaade regulaarpargilikku ossa

Joonis 39. Hirvepark, H. Johanson'i projekteeritud trepistik

Sellele liideti uus, Toompuiestee poolses osas 1930. aastate lõpul sirged teed, pöetud hekid ja pinkidega lagedam ala. Sirged teed ja neljakandilised platsid vastasid selle aja pigem arhitektoonikast pärit funktsionalistlikumale kujundusloogikale. Kuid puhtakujulise prantsusepärase regulaarpargiga seal tegemist polnud, pole ka nüüd. 1939. aastal valmis Herbert Johanson'i projekteeritud trepistik ja paviljon (Kuuskemaa & Tallinn, 2007a;)²⁸ ning trepinurgale asetati Enn Roosi karuskulptuur (Tammet 2003, 24). Seega kujunduslikult on ta segu 19. sajandi metsapargist ja toleaeegsest puukoolist ning 1930. aastatel võidutsenud regulaarsusest. Sellisena on ta tänasesse päeva ka edasikandunud.

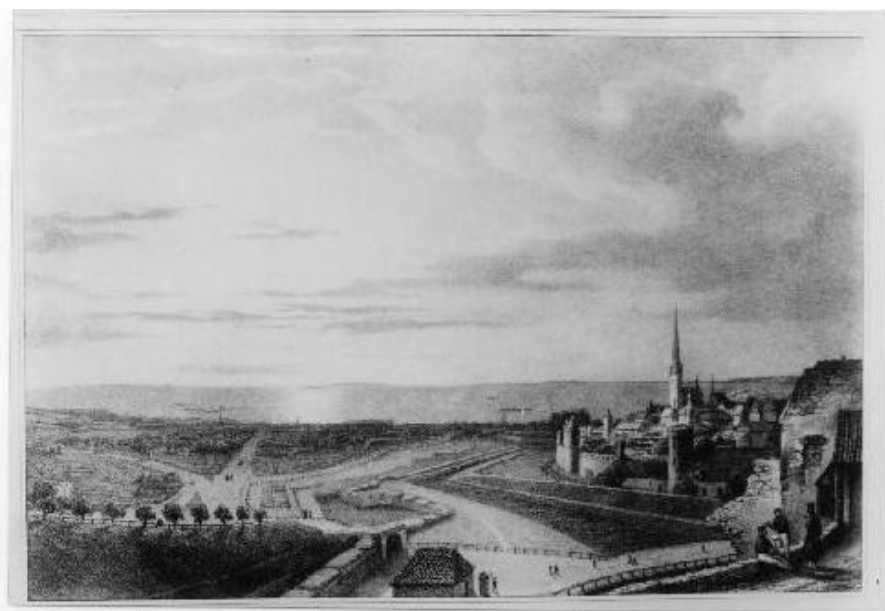
3.4.4. TORNIDE VÄLJAK

Tänase Nunna tänava ümbruses, Tornide väljaku ja Toompargi vahel, asus oma aja võimsaimaid väravaehitisi. Osa väravaehitistest lõhuti 1820. aastal, lõplikult tehti väravakompleks maatasa Balti jaama ehituse ajal 1868. aastal. Värava esisel suurel lagedal tühermaal olid omal ajal nunnad loomi karjatanud, samuti asusid seal linnaelanike ürdi- ja köögiviljaaiad. Rootsi ajal asus siin Palmqvisti reduut (Kuuskemaa & Tallinn 2007c, 144). 1864. aastal tasandati sealkandis asunud vallikraav ja muldkindlustused. Esplanaadile rajati tänane Põhja puiestee (1906-1917 Troonipärija

---

²⁸ EAM.11.4.12

puiestee). Tallinna Loodusteaduslik Selts soovis rajada sinna botaanika- ja zooloogiaaeda, mis küll ei realiseerunud. 19. sajandi lõpus taheti piirkonda elamukruntideks laiali jagada, kuid halva aluspinnase tõttu soovijaid ei leidunud. Samal aastal Kloostrivärava rajamisega eraldati seal aga nelja hektari suurune maa-ala põllumajandusnäituste korraldamiseks. Nii sündis Tallinna Näituste väljak, mis tegutses tänapäeval Tornide väljakul 1930. aastate alguseni. Näituseväljaku peapaviljon kaheksakandiline rotund asus Nunne tänava ääres. Paviljonis on asunud ka rulluisutamise paviljon ja kino Rekord. 40-meetrise läbimõõduga vana paviljon hävis tulekahjus 1933. aastal. Tänapäeval paikneb selle kohal Juhan Raudsepa 1935. aastal valminud skulptuur "Naine vaagnaga" (Vende 1990, 46-47; Kuuskemaa & Tallinn 2007c, 144; Juske 2012, 109-110).

Joonis 40. Vaade Tornide väljakule 19. sajandi esimese pool. Allikas: TLA.1465.1.2789

Peale seda, kui 1931. aastal Näituste väljak viidi üle Lasnamäe paekaldale, hakati senisele alale kujundama uut parki. 1932. aastal rajati Rannamäe tee, mille äärde istutati pärnade rida. Sellele järgnes Hans Lepa poolt kujundatud Tornide väljak.

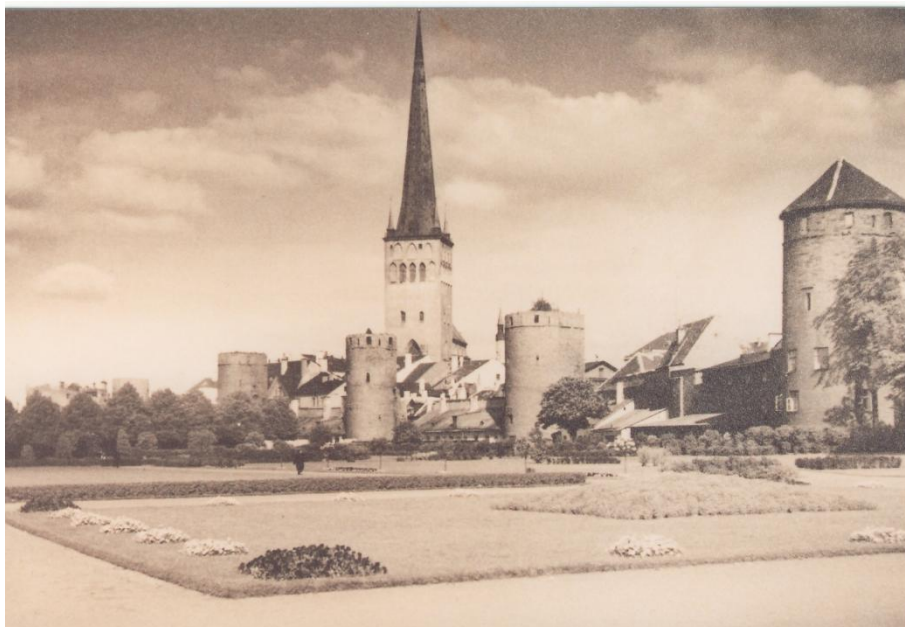
Tornide väljaku puhul on tegemist stiilipuhta funktsionalistliku haljasalaga, mis oli oma aja moodsaimaid parke, mida peeti vajalikuks peaaegu kõigis selleteemalistes artiklites äramärkida. Pole leitud plaane ega arhitektide jooniseid selle pargi kujundusest, seega

on põhjust arvata, et Tornide väljak valmis paljuski Lepa loominguna ja peas ning tööjoonistel.

Joonis 41. Tornide väljak. Allikas: TLA.1465.1.923

Joonis 42. Tornide väljak, Allikas: TLA.1465.1.7027

Joonis 43. Tornide väljak 1930. aastad. Allikas: Arhitektuurimuseum

Joonis 44. Tornide väljak 1930-ndad aastad. Allikas: Ajaloomuseum

Joonis 45. Tornide väljak. Allikas: *Eesti Rahva Muuseum*

Joonis 46. Tornide väljak

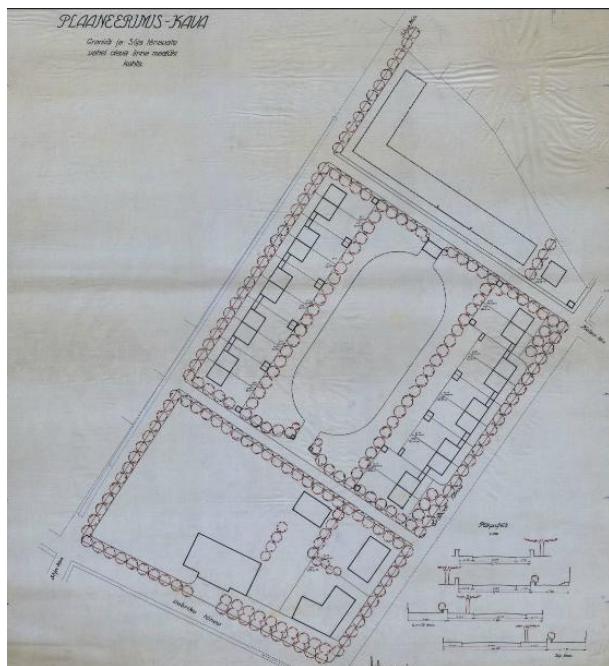

Joonis 47. Tornide väljak

4.4.5. HALJASALAD ELAMURAJOONIDES

1920. aastatel hakkas jalgu alla saama kujunenud Eesti kodanlus ning hakati Tallinna vanalinna kõrval rajama ka väiksemaid elamurajoone ja -kvartaleid kesklinna lähedusse, samas südalinna kallist tsoonist väheke kaugemale. Samuti Tallinna tulnud töölisel vajasisid kortereid, mis küll olid kohati ahtrad ning väheste mugavustega. See tähendas omakorda, et päevakorda tõusid jällegi parkide vajalikus aja veetmise kohana, nn korterite pikendusena.

1936 aastal valmis Kalamajas 1930. aastatel ehitatud kortermajade vahele - Sõja (tänapäevane Salme), Kalevi, Graniidi tänavate vahelisele alale, kujundatud suurejooneline park. Või siis toimus planeerimine teistpidiselt - nagu Anton Soans (1939, 31) on kirjutanud, et avaliku haljasväljaku ümber grupeeruvad väikesed üürimajad.

Joonis 48. Habermanni koostatud Planeerimiskava Graniidi ja Sõja tänavate vahelisele alale. Allikas: TLA.149.5.818

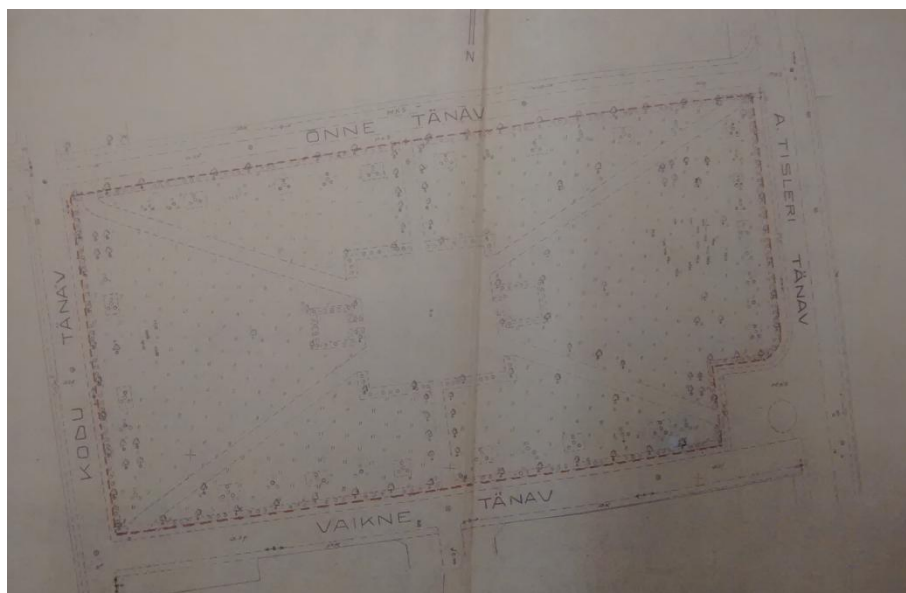

Joonis 49. Haljasala Graniidi ja Sõja tänavate vahel, 1930-ndad aastad. Allikas: jaakjuske.blogspot.com

Sõja ja Graniidi tänavate vaheline parki oli põhiplaaniolt sarnane Tornide väljakuga - keskne ristkülikukujuline plats, millest väljuvad kiirtena teerajad. Keskel paikneb muruväljak, mis takistab diagonaalset läbijooksu, rahvusliku motiivi lisavad siksakilised lillepeenrad, mis eelnesid tuntuimaile, eelnevalt käsitletud Kadrioru vöömustriga peenardele (Tammet 2003, 32). Märkimisväärne on siinjuures see, et Lepp kujundab

julgelt ümber sinna plaani koostanud arhitekt Habermanni (esmane plaan oli juba küll Soansilt 1922 (Tammet 2003, 31)) poolt kavandatud. Praegu asub sel alal Salme Kultuurikeskus.

Üheks õnnestunumaks hoonestuseks on Mart Kalm (2001, 99-100) pidanud Veereni piirkonnas Vaikse, Tare, Kodu ja Puhke tänavatele eraehitajate poolt 1920. aastatel ehituslaenuga arhitektuuriliselt traditsionalismi vaimus rajatud väikest elurajooni. 1936. aastal Hans Lepa eestvõttel Magasini, Tare, Kodu ja Vaikse tänavate vahele rajatud park on eelnevaga sarnase, moodsa, kuid nüüd juba natuke lihtsama kujunduskeelega. Regulaarse plaaniga haljasalalt väljuvad jällegi keskselt platsilt teed kiirtena kaheksasse suunda.

Joonis 50. Vaikse ja Õnne tänavate vaheline park. Allikas: TLPA arhiiv

Joonis 51. Kodu / Vaikne park

Joonis 52. Kodu / Vaikne park

Lisaks eelnevale said Lepa kätt tunda enamuse enne Teise maailmasõjaegseid parke, väljakuid, puisteid. See oli muutusterohke periood, seega tuli Lepal tõenäoliselt oma töid ka ümber teha. Õnne on täna selles, et suur osa loominguist on alles, tihtilugu ka arusaadavas kujus, kuigi sõda ning sellele järgnev pikk, lõhkuv periood Tallinna ajaloos on seljataga. Samas, mainitud Graniidi ja tänase Salme tänava vahelist ala on tundmatuseni muutunud, Gloy platsi raske isegi kaardipealt leida, Tiigiveskil või

Lilleväljal laiutavad uued ehitised või ootavad kohe tulevaid uusi arendusi. Olulisematest linnaväljakute muutusest ja muutmisest rääkimata.

4. ARUTLUS JA ANALÜÜS

Hans Lepp oli töötas Tallinna linnaaednikuna alates 1907 aasta sügisest kuni 1940 aasta sügiseni, peale seda veel mõned aastad samas kohas tava- või abiaednikuna. Seega tema jäljed Tallinna linnaruumis on suured, tema tegevus oli oluline.

4.1. ISIKSUS

Üritades toetuda eelnevale, sealhulgas artiklitele, mälestustele, arhiivi säilikutele, oli Hans Lepa puhul tegemist kindlasti pühendunud inimesega, mõjuka ja autoriteetse isiksusega, kelle sõna maksis, kelle tegevus oli laiaulatslik ja põhjanev. Pole põhjust uskuda, et tema vastutusallas oleks koha leidnud mõni taim, mis polnud saanud Lepalt heakskiitu.

Samas oli ta ka ilmselt vastuoluline inimene. Kuigi tema alluvuses töötati piki aastaid, üldjuhul polnud tolajal kombeks pidev töökohtade vahetamine ja eks võimalused olid ka ahtramad, samuti võimaldas linna alluvuses töötamine elamispinna, oli tõenäoline, et Lepa näol polnud tegemist kõige armastatuma ülemusega. Samas, Lepa endi ülemuste ja linnajuhtide silmis oli tegemist ilmselgelt eeskujuliku töötajaga, kes hoidis omas valdkonnas asjad korras ning vajalikud tegevused tehtuna. Nagu märgitud, pole arhiividokumentides vihjeid, et kus oleks Lepa sobivust oma ametikohale kaalutud. Probleeme suhetes alluvatega võis ennekõike tähendada 1940. aastal, kui Hans Leppa süüdistati anonüümse kaebusega linnavara varguses, linna- ja isikliku puukooli saaduste ja muu segi ajamises (lisa 3)²⁹. Alluvate selgitused alguses olid paremal juhul sõnastuses "mina ei tea midagi", väljaarvatud Lepa isiklik sulane Johannes Küla, kes

---

²⁹ ERA.R-37.1.53

ajas oma osaluse Lepa ebaseadusliku tegevusele kaasaaitamises üheselt tagasi, kuid tihtilugu ka süüdistavad, Hans Leppa halvas või kahtlases valguses näitavad. Hilisemates ülekuulamisprotokollidest võis lugeda juba pehmemat sõnastust ülemus Lepa kohta.

Küll lõpetas prokuratuur Hans Lepa süüasja tol ajal süüdistust esitamata, kuid tunnistuste põhjal võib järeldada, et üks aastate jooksul läks linnaaednik Lepal aiandusärimees Lepaga ühteist sassi. Ilmselt mitte samas väga ühesuunaliselt. Kuigi uurimine seda ei tuvastanud ja kuritegelikuks ei tunnistanud, siis ilmselt nii mõnigi kord, kui linna puukoolis või aiandis juhtus miskit taimmaterjali või muud taolist üle jääma, viidi need müügiks või muul põhjusel Lepa isikliku puukooli Haaberstis. Kuid samuti pole põhjust kahelda Lepa väites, et nii mõnigi kord tegi ta tööd linna heaks olenemata ajast ja töötundidest, vajadusel tõi linna haljasaladele lilli ja muid taimmaterjale tasuta isiklikust puukoolist, arvatavalt kui linnaaiandis neist ei jätkunud kuid haljasalad vajasisid korrastamist. Tornide väljaku ja Balti jaama esisele lillepeenardele istutati näiteks täies õies taimed koheselt, kui eelmised olid õitsemise lõpetanud (Waba Maa 1934). Teadaolevalt on ta olnud korralisel puhkusel kogu selle aja jooksul vaid ühe korra - augustis 1936³⁰. Samamoodi olla ta isikliku autoga, sealhulgas enda bensiiniga, teinud kõiki vajalike sõite, olenemata kas need olid linna- või eravajadustest lähtuvad. Samas, usaldusel põhinev, natuke erinevaid omandusi sassiajav töökorraldus oli vististi ka tolleaegses Tallinnas tavapärane - ühte isikliku lehma tohtis linna maadel pidada, rohkem mitte; kelle kuulus selle lehma sõnnik; kas linna poolt eraldatud linnale kuuluvas korteris kasutamiseks mõeldud pliidipuid võis kasutada isiklikus majapidamises, kui elati neil kuil isiklikul elamispiinal; kas linna kasvuhoones võis kasvatada isiklikku viinapuud, kellele kuulusid saadused jne. Need küsimused kerkisid, kui hakati uurima Lepa käitumist. Samuti olid kohati arusaamatud linnalt palka saavate töötajate tegemised linna heaks tegemistega Hans Lepa isikliku puukooli heaks, ning kuidas toimus palgaarvestamine. Nii mõnedki korrad tegid linna puukoolis või aiandis töötavad töölised töötunde Lepa isikliku puukooli või tema enda heaks - siis kui Lepp ise ei jõudnud, näiteks esimese abikaasa hua korrastamine, või muul põhjusel, kuid kuidas toimus seejärel arveldamine, oli kokkuleppimiste küsimus. Eks võib arvata, et lisatundide eest Hans Lepp isiklikust rahakotist ka tasus, kuid kas

---

³⁰ TLA.149.1.949

kuupalgalised käsku täites alati linna heaks toimetasid, pole tagant järele niivõrd selge. Küll polnud süüdistuste hulgas seda, et mõni linnatöö seetõttu kunagi tegemata oleks jäänud, et töökäed mujal toimetasid ³¹.

Samuti on tagantjärele peetud vajalikuks välja tuua, et Hans Leppa häiris vägagi, et poeg Eerik polnud "rohketest suhetest" hoolimata suutnud "õigel ajal" abielluda, mistõttu tuli Hansul oma ainukest lapselast peaaegu 1939. aasta lõpuni oodata. Hans Lepa tütre lapsi polnud. Ilmselt häiris see vanahärrat väga ning ta avaldas korduvalt ka selleteemalist arvamust (Kirss 2002, 493).

4.2. KODUKAUNISTAMINE

Vaadates Hans Lepa enda poolt väljatoodud olulisimaid töid ning valminud parke, siis on näha, et enamus nendest valmis 1930-ndate aastate teisel poolel. Eks 1940. aastal enda ainukest artiklit kirjutades on loomulikult viimati valminud pargialad ka rohkem südamel ja meeles, vanemate vead samas kurvalt välja tulnud. Samuti vaikselt muutuv mood soodustab ka väljatooma pigem viimatitehtut - kuidas ikka eksponeerida ennast vanamoelisuse taustal, kuigi ega vanemad tööd omas ajas nii kehvad polnudki. Lepp pidas vähemalt viimasel aastakümnel regulaarset pargistiili eelistatumaks metsapargile. Kuid ennekõike oli see ka periood, mil Konstantin Pätsi eestvõttel toimus aastail 1936-1940 üleriigiline kodukaunistamise hoogtöö. Seega, oli võimalik, et siinjuures polnud tegemist sugugi mitte linnavõimude haljastamiselembusega vaid riiklikult korraldatud rahvusliku propagandaüritusega (nimede eestistamise, lipu heiskamise, mälestiste tähistamise jms kõrval) (Kalm 2013, 66). Sama kinnitab ka Karin Hallas-Murula (2006), et ehitustegevus oli noil aastail pigem riiklik ettevõtmine, mitte niivõrd linnavalitsuse initsiatiiv. Selline, Mart Kalmu (2013, 66) sõnul, eestlaste sundtsiviliseerimine, varem oli olnud heakord pigem sakste värk, tõi kaasa maastikuarhitektide ja teiste asjatundjate kaasamise avalikku ruumi, nende laiaulatuslikuma koolitamise, mis tagajärjena tähendas suuremat rahva meelemuutust ja ka kujundatavaid parke. Sama on tõdenud ka Eerik Lepp (1938), kes märgib, et

---

³¹ ERA.R-37.1.53

linnaisad on ettenägelikud haljasalade loomisel ning seda tänu kodukaunistamise aktioonidele. Uuemaks ilminguks sai linnakodanike endi nõudmine hoolitsetuma linnaruumi järele, ning selle puudumine tekitas hulga proteste korrastamata maa-alade vastu (Nerman 1996, 181). Rahvulikuse demonstreerimise ja emotsioonide esiletõusmise suurepäraseks näiteks võib lugeda aednik Albert Undriste kujundatud Kadrioru Luigetiigiäärne rahvusliku vöömustriga suvikupeenart, kuigi sarnast käekirja oli Lepp kasutanud varemalt Sõja ja Graniidi tänavate vahelise haljasala dekoreerimisel. Selleks, et kaunis idee järgijaid leiaks, tutvustas Undriste (1939, 92-97) kavandit ka laiemalt.

Samas on haljasalade kavandamine ja kaunistamine pikemaajalisem töö, seega võib kohati nõustuda Tiina Tammetiga (2003, 35), et kodukaunistamise kampaania Tallinna rohelisusele olulist mõju ei avaldatud, suur osa töid oli 1936. aastaks tehtud või vähemalt kavandatud ning Kodukaunistamise aruandesse lihtsalt lisati parasjagu käsilolev sisse. Eks katseid rahva ilumeele teritamiseks ja suuniste andmiseks tehti ka varem, näiteks A. Mätlik (1931, 113-118), kus ta juba 1931. aastal selgitab regulaariaia ja metsaia vahet koduümbruse kaunistamisel. Kuid suur osa Lepa poolt väljatoodud haljasaladest on siiski pärit Kodukaunistamise kampaania aastatest ning pigem võib olla siin spekulatiivne, kas tehtud tööd oleksid olemas olnud ilma riikliku korralduseta.

Seega, võimalik et kui isegi Tallinna haljasalade korrastamine polnudki niivõrd sõltuvuses käimasolevast kampaaniast, siis rahvuslikuse uuestisünni ja samaaegselt euroopalikuma kultuuriruumi sissetulemisega toimus Eesti linnaruumi mõistmisel suur samm tsiviliseerumise poole, maastikuarhitektuur sai uuele, haritumale tasemele. Nii et, kui poliitikas võib president Pätsi toleaeegseid tegemisi pidada autoritaarseteks, oponente mitte ainult vaigistatavateks vaid isegi keelavateks, siis pealesunnitud moodsama, lihvituma, esteetilisema väliruumi tekitamine oli avaramale maailmapildile ja arengule pigem kasuks. Tänapäevase demokraatliku planeerimisega puudusid selle aja tegemistel küll vähemadki seosed, kuid selle aja ja stardiplatvormi seisukohalt toimus ilmselt linnailustamises ja -funktsionaalsuses suur samm edasi. Küsida, et kas kõik soovitu jõudis ka tänavaruumi, siis ilmselt mitte. Riigikorra muutus ja sõda lõikasid selle läbi, kuid haritumate (maastiku-)arhitektide koolkond jätkas tegutsemist ka sõjajärgsel perioodil.

4.3. HANS LEPA TÖÖJONISED

Tallinna parkide arengulugu uurides ning ennekõike Hans Lepa rolli nendes, tuleb tähendada, et Eesti paljudes arhiivides pole säilinud ühtegi Lepa poolt koostatud plaani või joonist, või vähemalt ei saa kinnitada nende olemasolu. Seega tuleb arvata, et pargid valmisid ühelt poolt meeskonna tööna linnaarhitekti Planeerimise kava alusel ning seejärel ainult tööjooniste abil. Tööjooniseid samas pole peetud vajalikuks arhiveerida, seega nende osa on tänasel ajal pigem spekulatiivne. Kuid võib arvata, et Tallinna kesklinnas haljastust täielikult kooskõlastamata teha ei saanud, olgugi, et nii tolelaegsete arhitektide kui ilmselt Hans Lepa puhul oli tegemist autoriteetsete isiksustega, kelle sõna ja tegu maksis. Teiselt poolt on tõenäoline, et taimestus sõltus paljuski linna puukoolis kasvatatust kui ka Lepa enda puukoolis olnust, seega tänapäeva mõistes oli haljasalade planeerimine praktilisem ning hetkeolukorda rohkem ära kasutatav.

4.4. PARGIKUJUNDAJA H. LEPP

Tallinna parkide stiililise arengu suundi on otsides tuleks tagasi pöörduda eelmise peatüki juurde, kus oli toodud Lepa käe all valminud olulisemad tööd. Tänapäeval, nendele aegadele tagasivaadates, saame tõmmata ka paralleeli ka Tallinna parkide kujunemisele neil aastatel.

Kui paljuski mujal maailmas toimus 19. ja 20. sajandi vahetusel tugev võistlus metsapargi ja regulaarsema vormi vahel, siis Tallinnasse, väikeste erandeid väljajättes, see ei jõudnud. Ega pole ka midagi võistelda, kui tegevus on minimaalne.

Nii algasid ka Lepa esimesed tööd Tallinna parkide juures pigem metsaparkide uuendamise ja korrastamisega, alles järgmistel kümnenditel sai ta kasutada oskusi regulaarparkide loomisel. Tagantjärele on rakse teada, palju nendest teadmistest tuli

Kuphaldt juures Seli mõisas õpipoiss olles, palju hilisematel aastatel ringreisidel kogetust, kuid 1930. aastate pargikujundust mõjutasid tõenäoliselt juba ka Eerik Lepp oma hariduse ja teadmistega. Võimalusi nende elluviimiseks polnud avalikes ruumides küll sedapalju kui aiakujundusse, kuid arhitektoonilisust, geomeetriat ja regulaarsust rahvale kogunemiseks mõeldud platsidele, mida Eerik Lepp (1938, 55) esitles, tõi 1930. aastate lõpp küll. Lisaks nõustas Hans Leppa peale poeg Eeriku neil aastail ka Aleksander Niine (Tammet 2003, 34) ning see kõik aitas kaasa muuta linnakujundust juba moodsamaks ja professionaalsemaks.

Kuid iseloomult jäid Tallinna pargid (Kadrioru osaliselt välja jättes) suhteliselt looduslähedasteks, ka need, mis regulaarse põhimustriga kaasas käisid.

KOKKUVÕTE

Käesoleva väitekirja pealkirjaks sai "Mees, kes andis pealinnale kopsud. Uurimus Tallinna linnaaednik Hans Lepast" ning põhineb aednik Hans Lepa elul ja pikaajalisel tööel Tallinn linna rohelise ruumi hüvanguks. Pealkiri sai laenatud 1938. aasta Tallinna Posti artiklist. Senistest uurimistöödest Lepa isiku kohta on vähegi märkimisväärne vaid Nora Tammoja kogutud materjalid Arhitektuurimuuseumis, ning Lepp on enese tööde tutvustamisel kirjutanud vaid ühe artikli 1940. aastal. Arhiivides pole säilinud ühtegi Lepa poolt signeeritud joonist, seega on tema panus Tallinna väliruumi kujundamisse suures osas uurimata.

Töö jaguneb nelja peatükki, millest esimeses antakse ülevaade töös kasutatud uurimismetoodikatest, teine on jäätud teoreetilisele käsitlemisele. Kolmandas peatükis tutvustatakse Hans Lepa ja tema tegevust ning neljandas peatükis toimub arutlus ja analüüs Lepa isiku, tema tööde iseloomu ja käekirja kohta.

Uurimuse teoreetilises osas käsitletakse avalike parkide tekkimist ja olemust ning Tallinna parkide arengut läbi sajandite.

Erandeid väljajättes hakati alles 19. sajandil projekteerima parke algusest peale avalikkusele kasutuseks. Pargid kuulusid senini pigem võimule või eraomandisse, ning tavainimesed tohtisid neid külastada vaid „kuninga armust“. Üheksateistkümnnes sajand sai pargikunsti seisukohalt oluliseks – tekkisid laiaulatuslikult puisteed, promenaadid, avalikud pargid, aedlinnad. Alates sajandi keskpaigast, peale Krimmi sõda (1853-1856) hakati kindlustatud linnade bastionaalvööndeid ümberkujundama, tihtilugu loodi neisse avalike haljasalaid.

19. sajandi algusest kasutati avalike parke põhiliselt looduses viibimiseks ja jalutamiseks. Seda ajani, mil tööstusrevolutsioon sajandi teisel poolel tähendas

suurtootmise koondumist ja inimeste tulemist linnadesse. Uutele linnakodanikele tuli ehitada odavaid, see tähendas paraku ka kehvade ja kitsaste tingimustega, korterelamuid, misjärel töölisklass võttis haljasaladel viibimise vabaajaveetmise vormiks. Selgus, et olemasolevad pargifunktsioonid ei rahulda aktiivsete kodanike meeli. Rajatavatele ja ümberkorraldavatele parkidele loodi võimalused erinevateks aktiivseteks tegevusteks – mängimiseks, sportimiseks. Kasutusele võeti termin *rahvapark* (sks k. *Volkspark*), mille all mõeldakse planeeritud või ümberkujundatud haljasala, mis on mõeldud inimestele vabaks kasutamiseks ja erinevate aktiivsete tegevuste (erinevate spordialadega tegelemiseks, mängude mängimiseks) tegemiseks. Igale pargile või pargiosale jäeti oma funktsioon.

19. sajandi linnaparkide kujunduses lähtuti üldjuhul maastikupargi ideest. Sellisena kujundati ka bastionivööndisse loodud pargid, sarnanedes tihtilugu pigem mõisapargile. Sajandi vahetusel tungis peale arhitektuursem pargikujundus, järjest enam kasutati regulaarsemaid kujundusvõtteid. 20 sajandil oli linnaväljakute ja rahva kogunemisteks planeeritud haljasalad enamasti moodsama, s.t. selle aja mõistes, regulaarsema kujundusega.

Väikese ajalise nihkega käis sama rada ka Tallinna parkide kujunemine. Esimeste Tallinna parkide kohta 13. sajandist võime lugeda vaid arhiividokumentidest, vaadeldavat pärandit linnaruumis enam pole. Kuid 16. sajandil hakkasid järjest enam saama populaarseteks jõukate linnakodanike hulgas linnamüüritaguste aedade asutamine. Kui alguses olid need pigem tarbeaiad koos puukuuri ja kalatiigiga, siis aja möödudes hakkasid neisse tekkima ilupõõsaid, puhkuseks mõeldud funktsioone. Linnamüürile lähedasemad aiad pidid ajaloos küll andma oma maad kaitsevajadusteks, kuid Kristiine karjamaadele, Kadriorgu jm rajatud suvemõisate pargid on tänaseni osaliselt säilinud.

Sarnaselt ülejäänud Euroopale muutus 19. sajandil suhtumine ka Tallinnas ning hakkasid tekkima avalikud, linnarahvale avatud haljasalad. Esimeseks olid 1820. aastal Jaani kiriku kõrval rajatud Lastepark. Sajandi keskpaigas bastionaalvööndi ümberkorraldamisega võeti pargiruumina kasutusele senised militaarotstarbega maaalad, neisse rajati avalikud pargid.

Hans Lepp sündis 1873. aastal Rapla Kihelkonnas. Olles alguses õpipoiss, hiljem meister mitmetes mõisaaedades, sai temast 1907. aastal Tallinna linnaaednik. Selles ametis püsis ta 33 aastat, lisaks peale seda jätkas tavaaednikuna.

Kui varemalt oli Tallinna bastionaalvöönd mõningate eranditega hooldamata haljasala või kasutuses põllu- või aiamaana, siis Lepp on sealset rohelist vööd järjepidevalt kujundanud Tallinna parkide esinduslikumateks osadeks. Eriti aktiivne tegevus toimus 1930. aastatel, mil mil suur osa tänaseni säilinud haljasaladest on saanud oma praeguse näo.

Peatüki viimases osas tutvustatakse erinevaid, arvatavalt Lepa poolt kujundatud parke. Valikukriteeriumiks oli autori enda poolt väljatoodu ja seejärel neist uurimistöö autori poolt tehtud valik lähtudes subjektiivsest arvamusest ning pargi olulisusest linnaruumile. Samuti ideest, et nende parkide puhul annab teha üldistusi tolleaegsest linnapargi kujundusest. Väljatoodud töödeks oli (1) Toompark; (2) Tiigiveski park ja puukool; (3) Hirvepark; (4) Tornide väljak; (5) elamurajoonide kesksed haljasalad.

Käesoleva uurimistöö neljas, arutluse peatükk on jagatud osadeks:

Esimeses proovitakse arhiivisäilike ja ajakirjanduses ilmunu põhjal mõista Lepa inimesena ja ülemusena. Ta suutis 33 aastat, väga muutusterohkel perioodil püsida ametis, ilma et teadaolevalt oleks tema sobivust kordagi linnavõimude poolt kahtluse alla seatud. Samas analüüsides tema alluvate ütlusi peale talle küll edukalt lõppenud süüdistuste esitamist, polnud tegemist ilmselt armastatud juhiga.

Teises osas proovitakse jõuda selgusele, et miks Lepa poolt väljatoodud enda parimad tööd olid just need, ja miks nad langesid ajalisel põhilisel 1930. aastate teise poole. Ilmselt on siin põhjusi kaks, esmalt 1940 aastal enda töödest kirjutates tundus viimatitehtu olulisem ja moodsam/parem, ning teiselt poolt euroopalikum kultuur muutus eestlastele järjest omasemaks, seega järjest enam sooviti elada hooldatud linnaruumis. Selle lisandusid ka paremad majanduslikud võimalused ja riiklik Kodukaunistamise kampaania.

Kolmandas osas on arutluse all tõdemus, et arhiivides pole Hans Lepa poolt koostatud mingeid jooniseid, projekte, plaane, mis viitaksid parkide kujundusele. Samas on tõenäoline, et Tallinna kesklinnas ei tohtinud ilma ühegi plaani ja kooskõlastuseta parke rajada. Seega võib arvata, et eelnev paberitöö tehti ära tööjoonistel, mida ei peetud vajalikuks arhiveerida.

Viimase peatüki neljandas osas tõdeti, et kui Lepp linnaaedniku esimestel aastatel bastionaalvööndi kujunduses lähtus pigem maastikupargi ideest, võttes üle ka selleks ajaks sinna kujundatu, siis 1930. aastatel muutusid tema pargid geomeetrisemaks, kasutas pigem regulaarpargis tuntud kujundusvõtteid. samuti võib arvata, et Hans Lepp sai mõjutusi poeg Eerikult ja hiljem ka Aleksander Niinelt.

Lõpetuseks, käesolev uurimistöo pole kindlasti ammendav Hans Lepa pärandi uurimisel, jätkuvalt oleks oluline analüüsida Lepa poolt teostatud töid, proovida täpsustada tema kui kujundaja isikupära ja käekirja, vaadelda eelistatud taimmaterjali, samuti taimede säilimist tänapäevases pargikujunduses. Lisaks oleks huvitav tõmmata paralleele mujal Euroopas samal perioodil tehtuga, proovida leida eeskujusid, analoogaid.

SUMMARY

The present thesis aims to study the legacy of Hans Lepp, a long-time urban gardener of Tallinn, being based on his biography and working life. Up to the present moment the research on Hans Lepp is limited to the collected works by Nora Tammoja in the Museum of Estonian Architecture. The gardener himself wrote only one article about his work in 1940. In the archives there is not a single figure or blueprint signed by Hans Lepp, therefore his contribution to the creation of Tallinn's exterior is still largely unexplored.

The present study is divided into four chapters: the first chapter gives an overview of the research methods that are used in the paper; the second chapter comprises a theoretical treatment of the subject; the third chapter introduces Hans Lepp and his activities, and the fourth chapter is dedicated to the discussion and analysis on the personality of Hans Lepp, the nature and style of his works. Likewise, an overview of the most important parks designed by him is given.

The theoretical part of the present paper deals with the formation and essence of public parks, and the development of Tallinn's parks throughout the centuries.

Except for the exceptions, the origin of parks' designing for public use dates back to the 19th century. Heretofore parks had rather belonged to authorities or private owners, common people could visit these parks only by "the grace of king". The 19th century became significant in terms of parks design - broad avenues, promenades, public parks and garden suburbs emerged one after another. From the mid-century, after the Crimean War (1853-1856), bastion zones were started to be reconstructed, quite often into public greenery.

In the first half of the 19th century public parks were mainly used for being in the open air and walking. The second half of the century brought along the industrial revolution, which entailed the concentration of mass production and the increase of city population. New city residents needed cheap dwellings, which regrettably meant the construction of third-rate blocks of flats; consequently working class had to spend their free time in public greeneries. It came out that the parks of the day did not satisfy the needs of city people any more. New and reconstructed parks already contained the facilities for diverse free time activities - games and sports. The term *people's park* (*volkspark Germ.*) was taken into use, which stands for a planned or reconstructed public garden for free use and various pastime activities (sports and games). Each park or a part of the park had its own function.

The design of the 19th century urban parks proceeded from the idea of a landscape park. This trend was followed also in the design of the parks that were founded in bastion zones, resembling mostly to manor parks. At the turn of the century the architectural park design became prevalent and regular design techniques were increasingly used. In the 20th century public greeneries planned for city squares and public gatherings had more modern i.e. regular design.

Later on the same trend was followed in the design of Tallinn's parks. We can read about the first parks of Tallinn, which date back to the 13th century, only from the archival documents since there is no observable legacy in today's city space. In the 16th century founding gardens behind city walls became increasingly popular among well-off burghers. While at the outset these gardens were mostly the objects of utility with a woodshed and a fish pond, then in the course of time they acquired decorative (ornamental bushes and shrubs) and recreational functions. The owners whose gardens were situated closer to city walls had to give their land away for defence purposes, but the gardens that had been founded on the Kristiine pastures or in the summer manors of Kadriorg have survived to this day.

As in many other regions of the 19th century's Europe, the approach towards urban greenery started to change in Tallinn as well. Public gardens that were open to public were founded here and there. The first among them was Children's Park next to St

John's Church, which was founded in 1820. In connection to the reconstructions of the bastion zones the former military lands were taken into use as public parks in the middle of the century.

Hans Lepp was born in 1873 at Rapla parish. Starting his career as a gardener's apprentice and later working as a master in several manors he was appointed a city gardener of Tallinn in 1907. He held this position for 33 years. After that he continued as a gardener.

Lepp dedicated much of his working time to the bastion zone of Tallinn, which was earlier either a wild grassland or under arable plots and gardens. He changed this area to nice parks. The 1930s marked an especially active period in parks design, when most of the green areas got the present visage.

The discussion of the present study is divided into the following parts:

in the first part the author tries to understand Hans Lepp as a personality and manager on the basis of the archival documents and the articles published in journals. He managed to hold his position for 33 years in a very unstable period, and there were no signs of discontentment with his work by the city authorities. However, when analysing his inferiors' statements in the court case, where he was acquitted, it came out that he was far from being a loved manager.

In the second part the author tries to find out the parameters on the basis of which Lepp made the list of his best works, and why these works belonged to the period of the second half of the 1930s. There are probably two reasons for that: on the one hand he analysed his work in 1940, so the recent achievements seemed better and more modern from the temporal perspective. On the other hand European culture started to be assimilated and valued among Estonians and their wish to live in a cultivated city space grew increasingly. The above mentioned tendency was accelerated by better economic conditions and the home embellishment campaign.

In the third part the author contemplates the fact that there are no figures, schemes, drafts of plans signed by Hans Lepp in the archives that refer to parks design. Still, it is

highly probable that it was prohibited to found a park in the centre of Tallinn without any plans or authorisations. Therefore initial paperwork might have been done on the engineering drawings, and it was not considered necessary to archive them.

The fourth part of the last chapter introduces the parks that are probably designed by Hans Lepp. The list made by Lepp himself served as a selection criterion, from where the author of this paper made his own selection, proceeding from his value judgements and the importance of the park in terms of the Tallinn city space. The idea that these parks let us draw conclusions on the design of a city park of that time was also kept in mind.

To sum up, the present study is certainly not an exhaustive treatment of the legacy of Hans Lepp. It would be essential to continue the analysis of his works, to specify his style and identify the plants that have preserved in Tallinn's parks today.

KASUTATUD ALLIKAD

KASUTATUD KIRJANDUS

Alamaa, E., Kivi, A. 1966. Tallinn: Linna asutus ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites. IV köide - Tallinn: Eesti Projekt

Brafmann, E. 1980. Pargid Eestis - Tallinn: Eesti Raamat

Bruns, D. 1988. Tallinn. Linnaehituslik areng Eesti Vabariigi aastail 1918-1940 – Tallinn: Valgus, 24-108

Bruns, D. 1993. Tallinn. Linnaehituslik kujunemine – Tallinn: Valgus

Cobley, P., Jansz, L. 2002. Juhatus semiootikasse – Tallinn: Kirjastus Koge ja Balti Raamat, 55

Dijk, T. A. 2005. Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus – Tartu Ülikooli Kirjastus

Eesti keele seletav sõnaraamat IV. 2009. Langemets, M., Tiits, M., Valdre, T., Veskis, L., Viks, Ü., Voll, P. (toim) - Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti keele Sihtasutus, 597

Flower, H. W., Flower, G. F. 1964. Concise Oxford Dictionary of Current English. Fifth edition - Oxford University Press, London.

Graham, B., Ashworth, G. J., Tunbridge, E. 2000. A Geography of Heritage: Power, Culture, & Economy – Arnold, London.

Hallas-Murula, K. 2010. Tallinn teel suurlinnaks – Kodres, K. (peatoim.) Kalm, M. (toim.) Eesti kunsti ajalugu 5. 1900-1940 – Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 208-216

- Hallas-Murula, K. 2006. Album eesti-aegsest arhitektuurist – 20 aastat ehitamist Eestis – Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum
- Hansar, L. 2013. Aedlinn - Välja, L. (toim.) 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri – Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 12-13
- Hans Lepp 50 a. aianduse alal tegutsenud. 1938 - Aed, märts
- Hein, A. 2007. Aeg ja aed. Piiirjooni eesti aiakunsti varasemast ajaloost – Abner, O., Konsa, S., Lootus, K., Sinijärv, U. (koostajad), Lutsepp, E. (toim.) Eesti pargid 1 – Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, Varrak, 22-23
- Hein, A. 2009. Tallinna suvemõisatest. Ja Kose eelkõige - Tammet, T. (toim.) Eesti parkide almanahh 2 - Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, 10-11, 14-15
- Hornby, A. S., Gavenby, E. V., Wakefield, H. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. Second edition - Oxford University Press, London.
- Jokilehto, J. 1999. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu - Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia
- Juske, J. 2012. Nunnad ja värav - Lood unustatud Tallinnast – Tallinn: Pegasus
- Järve, L. 2007. Hirvepargi muinsuskaitseelised eritingimused - Tallinn: Arhitektuuribüroo Järve & Tuulik OÜ
- Kaaver, A. 2003. Maastikuaednik Georg Kuphaldt - Tallinn: Keskkonnainvesteeringute Keskus
- Kalm, M. 2001. Eesti 20. sajandi arhitektuur - Tallinn: Sild
- Kalm, M. 2010. Pätsi ilusa Eesti ehiatmine – Kodres, K. (peatoim.) Kalm, M. (toim.) Eesti kunsti ajalugu 5. 1900-1940 – Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 369-389
- Kalm, M. 2013. Kodukaunistamise hoogtöö - Välja, L. (toim.) 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri - Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 66-67

Kangaspool, R., Bruns, D. 1972. Tallinn sajandeis. Ehituskunstiline ülevaade - Tallinn: Eesti Raamat, 120

Kaplinski, J. 2001. Puusõda: semiootika ja demokraatia – Sirp, 17. august

Kenkmaa, R., Vilbaste, G. 1965. Tallinna bastionid ja haljasalad – Tallinn: Eesti Raamat

Kirss, T. 2002. Eerik Lepp – Kannel, E., Kirss, T. (toim.) Mälutunglad: kogumik Tartu College'i elulugude kirjutajate rühmast 2000-2002 – Toronto: Tartu College, 482-495

Kodres, K. 1995. Rahvuslik identiteet ja selle vorm. Sada aastat otsinguid – Akadeemia, nr. 6, 1136-1161

Kodres, K. 1998. Arhitektuur – ajastu keha ja kehastus - Eesti Ekspress. Areen. Kättesaadav: http://blog.ekspress.ee/Arhiiv/Vanad/1998/35/areen/art_09.html, 15. aprill 2014

Kodres, K. 2001. Ilus maja, kaunis ruum - Tallinn: Prisma Prindi Kirjastus

Kompus, H. 2006. 20 aastat ehitamist Eestis – Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum

Kuusik, E.-J. 2011. Mälestusi ja mõtisklusi I-V – Tallinn: Eesti Päevalehe AS, 523

Kuuskemaa, J., Tallinn, T. 2007a. Hirvepark – Abner, O., Konsa, S., Lootus, K., Sinijärv, U. (koostajad), Lutsepp, E. (toim.) Eesti pargid 1 – Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, Varrak, 99-101

Kuuskemaa, J., Tallinn, T. 2007b. Toompark – Abner, O., Konsa, S., Lootus, K., Sinijärv, U. (koostajad), Lutsepp, E. (toim.) Eesti pargid 1 – Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, Varrak, 137-143

Kuuskemaa, J., Tallinn, T. 2007c. Tornide väljak – Abner, O., Konsa, S., Lootus, K., Sinijärv, U. (koostajad), Lutsepp, E. (toim.) Eesti pargid 1 – Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, Varrak, 144-147

- Leal Filho, W. (toim) 2006. Meetodid ajaloolise kultuuripärandi säilimiseks - Castles of Tomorrow, kättesaadav: Rahvusraamatukogu arhiivis DIGAR, <http://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/1368>, 15. aprill 2014
- Lepp, E. 1938. Uuemaid voole linnade haljasalade koraldamisel välismaal - Smetanin, V. (toim.) Eesti linnad - Tallinn: Eesti Linnade Liit, nr.4, september, 52-56
- Lepp, H. 1940. Tallinna roheliste alade kujunemisest - Loodushoid ja turism, nr. 3, 151-153
- Lepp Addinall, T. 2002. Lapsepõlve loodus – Kannel, E., Kirss, T. (toim.) Mälutunglad: kogumik Tartu College'i elulugude kirjutajate rühmast 2000-2002 – Toronto: Tartu College, 481-482
- Lootus, K. 2006. Muinsuskaitse eritingimused Nunne tn, Toompuiestee ja Toompea vahelise rekreatsiooniala detailplaneeringu eskiisi ja detailplaneeringu koostamise aluseks – Tallinn: Lootusprojekt
- Lotman, M. 2012. Struktuur ja vabadus 1: Semiootika vaatevinklist. 1.1. Tartu-Moskva koolkond: tekstist semiosfäärini - Tallinn: TLÜ Kirjastus
- McQuail, D. 2000. McQuaili massikommunikatsiooni teooria – Tartu Ülikooli Kirjastus, 292-296
- Muuk, E. 1933. Väike õigekeelsus-sõnaraamat – Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 305
- Mätlik, A. 1931. Iluaedade asutamise põhijooni - Aed, mai, 113-118
- Mätlik, A. (peatoim.), Hinno, K. (toim.) 1933. Hans Lepp 60-ne aastane. - Aed, aprill, 126-127
- Nerman, R. 1996. Kalamaja ajalugu - Tallinn
- Nerman, R. 2014. Asumi ajaloost. Tallinna Juhkendali asumi ajaloost – Kättesaadav: <http://www.juhkentaliselts.ee/content/asumi-ajaloost-0>, 15.aprill 2014

- Nutt, N. 2008. Parkide kaitsest - Nutt, N. (koostaja) Parkide restaureerimine - Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledži väljaanded nr. 1. Maastikuarhitektuuri toimetised, 171-182
- Orro, O. 2013. Kivist kortermaja ja Karl Burman - Välja, L. (toim.) 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri - Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 64-65
- Parts, P.-K. 2004. Väärtuse määratlemine maastikul – Akadeemia nr 2, 227–267
- Pihlak, S. 2005. Tallinna kunagiste suvemõisate ja nende haljastuse inventerimine - Tallinn, 4-5
- Rahvaleht. 1933. Autouudised – 16. mai
- Rahvaleht. 1934. Autouudised – 12. mai
- Raid, T. (koostaja) 2011. Tallinn ajaloolistel linnaplaanidel 1634-1989 - Tallinn: Grenader
- Rebane, J. 1920. Linnade ehitamise kavad, seadused ja maapoliitika - Eesti Tehnika Seltsi Ajakiri nr. 15/16, 15. august
- Rimm, D. 2007. Euroopa maastikukonversiooni rakendamise vajadus ja võimalused Eestis – Magistritöö – Tartu: Eesti Maaülikool, Põllumajanduse- ja keskkonnainstituut
- Russow, B. 1993. Liivimaa kroonika - Tallinn: Hodger
- Sander, H. 1990. Mõnda Tallinna linnaaednikest - Õhtuleht, 18. det.
- Sander, H. 2001. Tallinna vanalinnaga piirneva haljasvööndi ajalooline õiend - EPMÜ Metsanduslik Uurimisinstituut. Kättesaadav Tallinna Keskkonnaametist
- Sander, H. 2007a. Vanad puud bastioni peal: Tallinna haljastuse uurija Heldur Sander räägib, milmoel kujunes kunagine Rootsi kats meile täna tuttavaks Lindamäeks - Keskus, 26. veebruar

Sander, H. 2007b. Kunagi park, täna veel parkla: Tallinna linnahaljastuse uurija Heldur Sander kirjeldab Vabaduse platsi kujunemislugu, mis pole siiani lõppenud. Ent vaidlusi on jätkunud aegade pikku - Keskus, 1. detsember

Sinijärv, U. 2013. Kunst ja loodus pargis. Kujunduslike ja liigikaitseliste eesmärkide ühendamine parkide restaureerimisel ja hooldamisel Saare maakonna looduskaitsealuste parkide näitel - Doktoritöö. Dissertationes Academiae artium Estoniae 9 - Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia

Sinisalo, A. 1999. Aiakunst läbi aegade I osa - Tallinn: Ehitame

Sinisalo, A. 2004. Aiakunst läbi aegade II osa - Tallinn: Ehitame

Soans, A. 1939. Haljasaladest meie linnades - Tallinn: Eesti Arhitektuur, nr. 2, 29-32

Suur, A. 1939. Tallinna linna avalike roheline alade suhe elanikkonnaga - Eesti Looduskaitse, nr. 4, 134-135

Suur, A. (toim.) 1940. Hans Lepp - Loodushoid ja turism, nr. 3, 151

Särg, A. 2010. Tallinna mõisad ja mõisnikud – Tallinn: Argo

Šestakov, M. 1981. Uurimistöö Tallinna vanalinna haljasalade planeerimiseks. Lepingulise töö aruanne - Tallinn, kättesaadav Tallinna Keskkonnaametist

Zetterberg, S. 2009. Eesti ajalugu – Tallinn: Tänapäev, 94

Zobel, R. 1966. Tallinna linnamüür – Tallinn: Eesti Raamat

Tallinna Post. 1938. Mees, kes andis pealinnale kopsud – 04. märts

Tallinn ehitamise palawikus. 1936 - Uus Eesti, 29. september

Tallinn, T. 2007. Aedadest parkideni - Tammet, T. (toim.) Eesti parkide almanahh – Muinsuskaitseamet, Keskkonnaministeerium, 30-39

Tallinn, T., Tenno, A. 2007. Tallinna pargid. - Tallinna Linnavalitsus

Tamm, H. 1988. Kadriorg. Loss ja park - Tallinn: Valgus

- Tammet, T. 2003. Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.-30. aastatel – Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia toimetised nr. 11, 16
- Tammoja, N., Sander, H. 1993. 120 aastat Tallinna linnaaedniku H. Lepa sünnist - Õhtuleht, 17.märts
- Tammoja, N., Sander, H. 1994. Friedrich Winkler – 140 aastat sünnist - Suveleht (Õhtuleht), 14. juuli
- Tammoja, N. 1998. Eesti aianduse biograafiline leksikon - Tallinn: Eesti Enstüklopeediakirjastus
- Tool-Marran, E. 1971. Tallinna dominiiklaste klooster - Tallinn: Eesti Raamat, 21
- Vende, V. 1990. Ununenud Tallinn - Tallinn: Perioodika
- Vilbaste, G. 1940. Jooni Kadrioru arendamisel viimaseil aastail - Loodushoid ja turism, nr. 2
- Viirik, E. 1930. Tallinna linna puiestikkude ajaloo - Verberg, K. (toim.) Eesti metsanduse aastaraamat IV - Tartu, 149-157
- Waba Maa. 1923. Uus Politseiaia planeerimiskava - 28. veebruar
- Waba Maa. 1934. Pealinn võtab jumet juurde - 8. september
- Waba Maa. 1937. Tallinnas rikuti haruldane puiestik – 28. jaanuar
- Undriste, A. 1939. Eesti vöökirid ja ornament - Loodushoid ja turism, nr. 2, 92-97
- Uudisleht. 1939. Tallinna haljasalade võrk kahekordseks - 13. märts
- Üprus, H. 1965. Tallinn aastal 1965 - Tallinn: Kunst, 22
- Üprus, H. 1976a. „Kivise linna“ antipood - Ehitus ja arhitektuur, nr 2, 46-48
- Üprus, H. 1976b. Rocca al Mare minevikust - Suitsutare. Vabaõhumuuseumi uurimusi 1957-1972 – Tallinn: Valgus, 53-73

KASUTATUD ARHIIVIMATERJAL

Balti jaama esine skväär ca 1900 - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.885

Kirjavahetus Tallinna Linnavalitsuse ehitusosakonnaga linna haljasalade korraldamisest - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.82.1.1613

Lasteaed Harju värava ees - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.4053

Lepp, Eerik - Riigiarhiiv - ERA.1812.1.493

Lepp, Hans - Riigiarhiiv - ERA.1569.1.157

Lepp, Hans - Riigiarhiiv - ERA.1647.2.721

Lepp, Hans - Riigiarhiiv - ERA.R-37.1.53

Lepp, Hans teenistuskiri - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.149.1.949

Materjalid aednik Hans Lepa (1873-1951) kohta - Arhitektuurimuuseum - EAM.11.4.9

Materjalid maastikuarhitekt Eerik Lepa (1903-1981) kohta - Arhitektuurimuuseum - EAM.11.4.10

Materjalid Tallinna haljasalade kohta - Arhitektuurimuuseum - EAM.11.4.12

Planeerimiskava Graniidi ja Sõja tänavate vahel oleva linna maatüki kohta - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.149.5.818

Sisenemine Kadriorgu, paremal Salongi tänav (A.Weitzenbergi) ja vasakul V. Gloy maja - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.4238

Tallinna Linnavalitsuse 1932. a. kohtutoimikud. Hans Lepa (Lepp) süüdistus RNS § 29 järgi - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.83.1.1042

Tallinna Linnavalitsuse 1933. a. kohtutoimikud. Hans Lepa (Lepp) süüdistus RNS § 29 järgi - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.83.1.1210

Tallinna Linnavalitsuse 1933. a. kohtutoimikud. Hans Lepa (Lepp) süüdistus RNS § 29 järgi - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.83.1.1234

Tallinna Linnavalitsuse 1936. a. kohtutoimikud. Hans Lepa (Lepp) süüdistus KrS § 122 järgi - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.83.1.1894

Tallinna vaade 1630.a. - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.100

Tornide väljak, linnamüür ja taamal Oleviste kirik - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.7027

Vaade Toompealt end. Näituseaia kohal olnud kindlustele 19.saj. algul - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.2789

Vaade Toompealt Patkuli (Snelli) tiigist üle - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.4482

Vaade Tornide väljakule - Tallinna Linnaarhiiv - TLA.1465.1.923

Vaikne park - Linnaplaneermise Ameti arhiiv - 1078

KASUTATUD KAARDIMATERJAL

Karte von Reval. 1860 - Rahvusraamatukogu

Situations-Charta öfver Staden Revels Belägenhetz. 1680 - Rahvusraamatukogu

Situationsplan der Stadt Reval 1,2. 1885 - Rahvusraamatukogu

PHARUSE-kaart Tallinna linnast. 1906 - Tartu Ülikooli Raamatukogu

PHARUSE-kaart Tallinna linnast. 1912 - Rahvusraamatukogu

Tallinna plaan, sõjaväe topograafilise osakonna väljaanne. 1919 - Rahvusraamatukogu

Tallinna linna ja ümbruse plaan. 1930 - Rahvusraamatukogu

Plan of Tallinn. 1937 - Rahvusraamatukogu

Tallinna Linna plaan. 1940 - Rahvusraamatukogu

LISAD

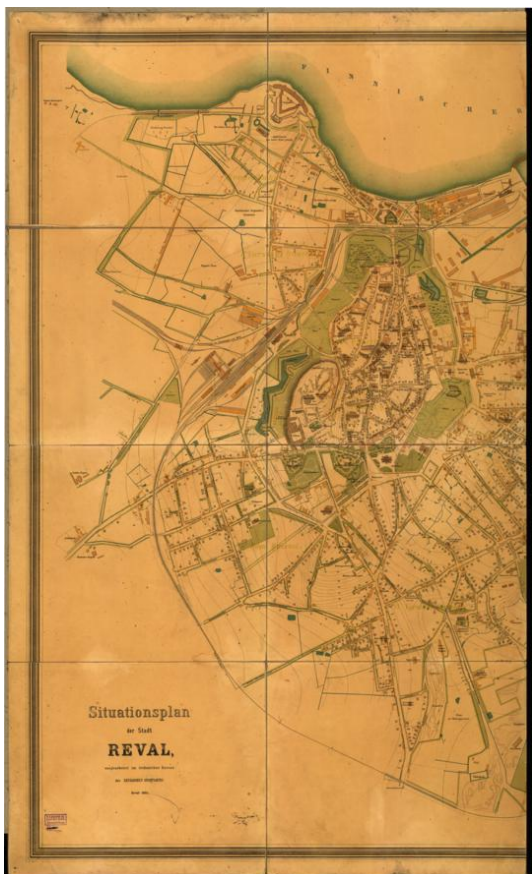
LISA 1. AJALOOLISED KAARDID

1680. a. Situations-Charta öfver Staden Revels Belägenhet - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

1860. a. Karte von Reval - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

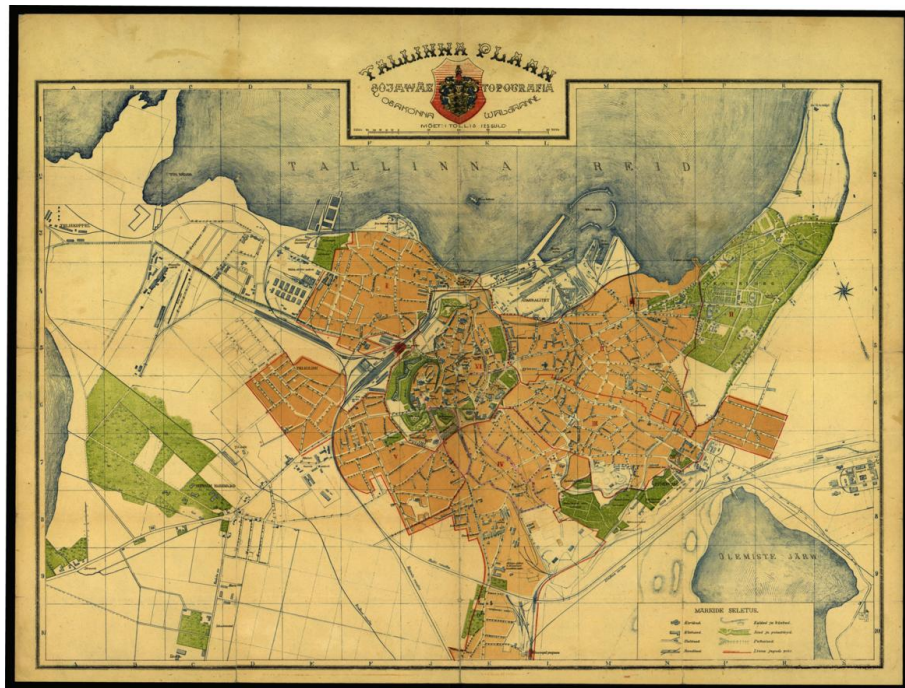
1885. a. Situationsplan der Stadt Reval - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

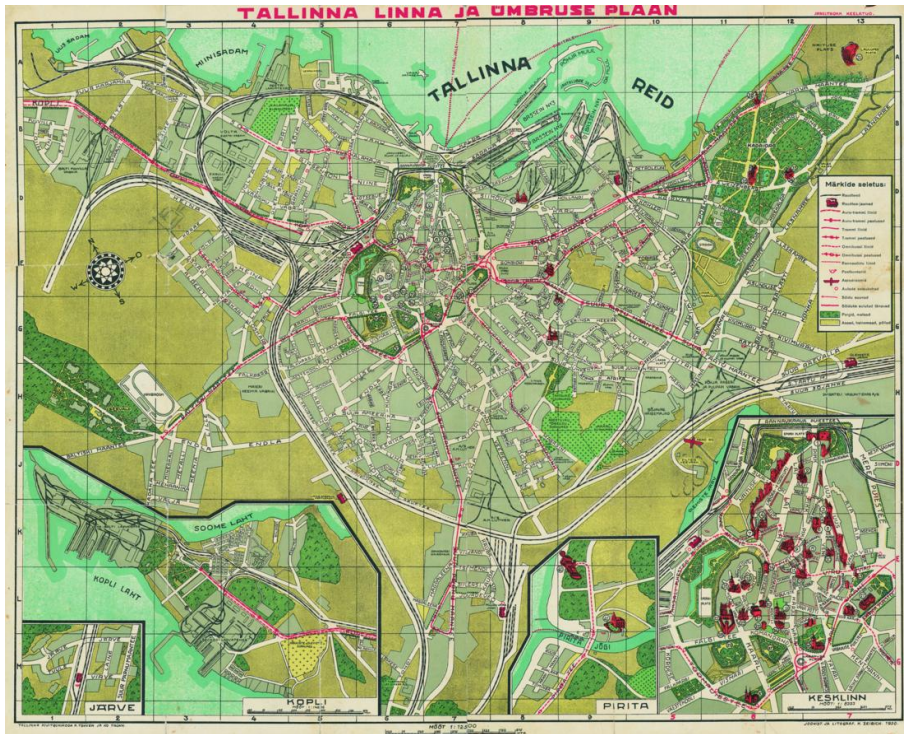
1906. a. PHARUSE-kaart Tallinna linnast - Tartu Ülikooli Raamatukogu

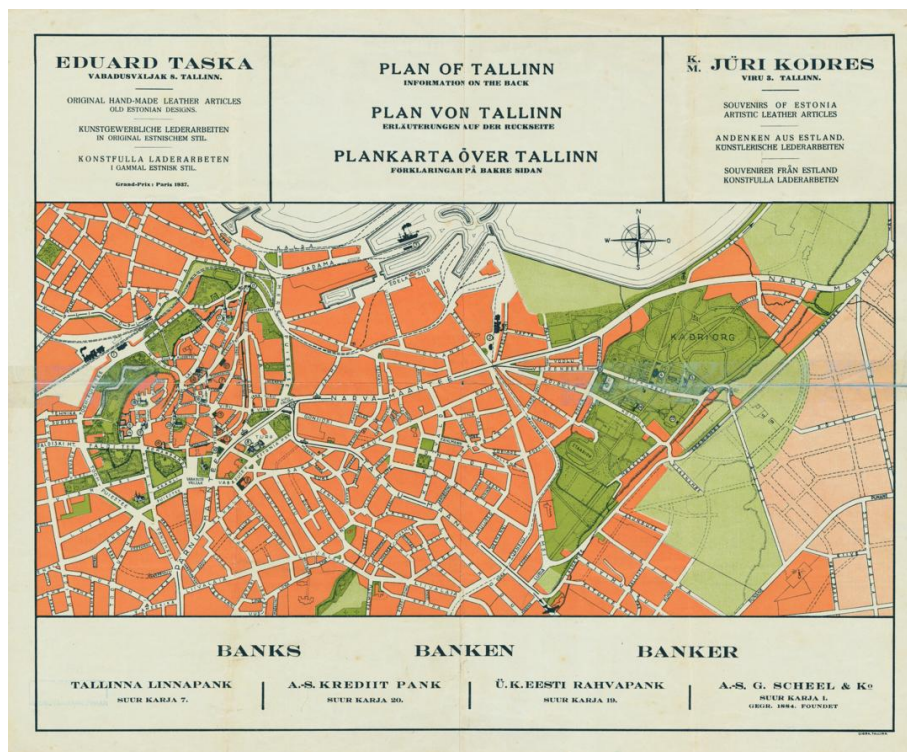
1912. a. PHARUSE-kaart Tallinna linnast - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

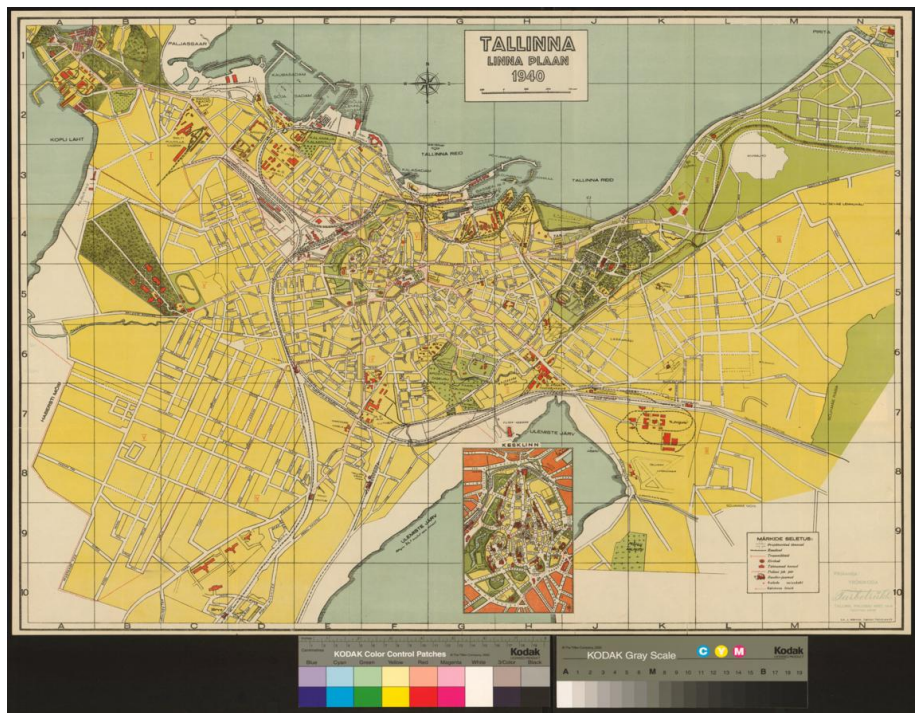
1919. a. Tallinna plaan, sõjaväe topograafilise osakonna väljaanne - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

1930 a. Tallinna linna ja ümbruse plaan - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

1937. a. Plan of Tallinn - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

1940. a. Tallinna Linna plaan - Rahvusraamatukogu digitaliseeritud kaardid

LISA 2. FIRENZE HARTA

Firenzes 21. mail 1981. aastal kogunenud ICOMOS-IFLA Ajalooliste Parkide Rahvusvaheline Komitee otsustas koostada ajalooliste parkide kaitse harta. Harta nimeks sai koosolekulinna järgi Firenze harta ning see registreeriti ICOMOSi poolt 15. detsembril 1982. aastal Veneetsia harta lisana.

MÄÄRATLUSED JA EESMÄRGID

Artikkel 1

“Ajalooline park on arhitektuurne ja aiakunstiline kompositsioon, mis pakub avalikkusele huvi ajaloolisest või kunstilisest vaatenurgast.” Sellisena tuleb teda pidada mälestiseks.

Artikkel 2

“Ajalooline park on arhitektuurne kompositsioon, mille koostisosad on peamiselt taimsed, seega elavad, mis tähendab, et nad on hävinevad ja uuenevad.” Nii peegeldab pargi ilme igavest tasakaalu aastaegade vaheldumise, kasvu ja allakäigu ning kunstniku ja aedniku tahte vahel hoida parki pidevalt muutumatuna.

Artikkel 3

Ajaloolist aeda kui mälestist tuleb kaitsta Veneetsia harta vaimus. Kuivõrd ta on aga elav mälestis, tuleb tema kaitseks kohaldada erilisi reegleid, mis sisalduvad käesolevas hartas.

Artikkel 4

Ajaloolise pargi arhitektuurse kompositsiooni moodustavad:

- planeering ja topograafia;
- taimestik – selle liigid, proportsioonid, värvid, paigutus ja kõrguste vahekorrad;
- struktuuri- ja kujunduselemendid;
- vesi, voolav või seisev, taevast peegeldav.

Artikkel 5

Kultuuri ja looduse vaheliste sidemete väljendajana ning sobiva paigana puhkamiseks ja mediteerimiseks on ajalooline park tähtis kui maailma ideaalpilt, “paradiis” selle sõna iidse tähenduses, olles samal ajal kindla kultuuri, stiili, ajastu ning tihti ka loova kunstniku originaalsuse tunnistaja.

Artikkel 6

“Ajaloolise pargi” mõiste hõlmab nii väikeseid aedu kui suuri parke, nii regulaarseid kui vabakujunduslikke.

Artikkel 7

Hoolimata sellest, kas ajalooline park on seotud ehitisega või mitte, kusjuures esimesel juhul on ehitised pargi lahutamatu osa, ei tohi parki käsitleda lahus seda ümbritsevast keskkonnast, olgu see siis linn või maa, kunstlik või looduslik keskkond.

Artikkel 8

Ajalooline paik on eriline maastik, mis on seotud näiteks olulise ajaloolise sündmusega, tuntud müüdi, kuulsa lahingu või tuntud maaliga.

Artikkel 9

Ajalooliste parkide kaitse sõltub nende uurimisest ja dokumenteerimisest. Pargid eeldavad mitmesugust tegevust, eelkõige hooldamist, säilitamist ja vajadusel restaureerimist. Teatavatel juhtudel võib olla soovitatav rekonstrueerimine. Ajaloolise pargi autentsus põhineb nii erinevate osade suurusel ja suhetel kui tema dekoratiivsetel elementidel ning pargi eri osades kasutatavate taimede ja anorgaaniliste materjalide valikul.

HOOLDAMINE, SÄILITAMINE, RESTAUREERIMINE, REKONSTRUEERIMINE

Artikkel 10

Kõikide ajaloolise pargi või selle osade hooldamis-, säilitamis-, restaureerimis- või rekonstrueerimistöde puhul peab arvestama pargi kujunduselementide terviklikkust. Üksikute tegevuste eraldamine rikuks terviku ühtsust.

HOOLDAMINE JA SÄILITAMINE

Artikkel 11

Ajalooliste parkide pidev hooldus on ülimalt tähtis. Kuna park koosneb peamiselt taimsest materjalist, eeldab pargi muutumatuna hoidmine vajaduse korral nii taimede kiiret asendamist kui pikaajalisi perioodilise uuendamise programme (mahavõtmine ja asendamine sobiva suurusega taimedega).

Artikkel 12

Korrapäraselt asendatavate puu- ja põõsaliikide ning mitme- ja üheaastaste taimede valikul tuleb arvestada igas botaanilises ja aianduskultuurilises piirkonnas väljakujunenud tavasid, et määrata kindlaks algsed liigid ning neid säilitada.

Artikkel 13

Püsivaid või teisaldatavaid arhitektuurilisi, skulpturaalseid või dekoratiivseid elemente, mis moodustavad ajaloolise pargi lahutamatu osa, võib eemaldada või ümber paigutada ainult

juhul, kui see on möödapääsmatu nende konserveerimiseks või restaureerimiseks. Kõikide taoliste ohustatud elementide asendamine või restaureerimine peab toimuma kooskõlas Veneetsia harta printsiipidega. Sealjuures tuleb fikseerida iga asendamise kuupäev.

Artikkel 14

Ajaloolist parki tuleb säilitada sobivas ümbruses. Igasugune füüsilise keskkonna muutmine, mis kahjustaks ökoloogilist tasakaalu, peab olema keelatud. See puudutab kõiki nii pargisisese kui ka -välise infrastruktuuri aspekte (kuivendustööd, niisutussüsteemid, teed, parklad, tarad, hooldusraajatised, objektid pargiküllastajate teenindamiseks jne).

RESTAUREERIMINE JA REKONSTRUEERIMINE

Artikkel 15

Ajaloolises pargis ei tohi teha mingeid restaureerimis- ega eelkõige rekonstrueerimistöid ilma eelnevate põhjalike uuringuteta, millega tuleb tagada, et töid tehakse teaduslikel põhimõtetel. Vajalikud abinõud hõlmavad kõike alates väljakaevamistest ning lõpetades dokumentide kogumiseni

vastava pargi ning teiste samalaadsete parkide kohta. Uuringute põhjal tuleb ette valmistada projekt, mille peavad enne tööde alustamist läbi vaatama ja heaks kiitma vastava ala asjatundjad.

Artikkel 16

Restaureerimisel tuleb arvestada pargi ajalooliste arenguetappidega. Põhimõtteliselt ei tohiks ühtegi perioodi eelistada teisele, välja arvatud erijuhtudel, kui pargi teatavad osad on kahjustatud või hävinud nii ulatuslikult, et park otsustatakse rekonstrueerida looduses säilinud jälgede või vaieldamatute dokumentaalsete tõendite alusel. Selliseid rekonstruktsioonitöid võib teha eelkõige nendes pargiosades, mis paiknevad selles asuvate ehitiste vahetus läheduses, et tuua esile nende kujunduse kokkukuuluvust.

Artikkel 17

Kui park on täielikult kadunud või kui on olemas vaid oletuslikke tõendeid tema ajaloo etappide kohta, ei saa rekonstruktsiooni pidada ajalooliseks pargiks.

KASUTAMINE

Artikkel 18

Kuigi ajalooline park on kujundatud selleks, et olla üldsusele avatud, peab küllastajate arv olema piiratud vastavalt pargi suurusele ja koormustaluvusele, et oleks võimalik hoida tema füüsilist seisundit ja kultuurilist sõnumit.

Artikkel 19

Ajalooline park on oma olemuselt ja eesmärgilt rahulik paik, mis on loodud inimestevaheliseks suhtlemiseks, vaikuse ja looduse tunnetamiseks. Pargi igapäevase kasutuse selline mõistmine vastandub pargi kasutamisele nendel harvadel juhtudel, kui seal korraldatakse pidulikke üritusi. Seepärast tuleks selgelt määratleda tingimused ajaloolise pargi selliseks kasutamiseks, et iga seesugune pidustus iseenesest võimendaks pargi visuaalset mõju, selle asemel, et seda moonutada või kahjustada.

Artikkel 20

Kuigi ajaloolised pargid võivad sobida vaikseteks igapäevasteks harrastusteks, tuleb vajadusel nende naabruses luua eraldi alad aktiivsete ja hoogsate mängude ja sportimise tarvis. See võimaldab rahuldada avalikkuse vajadusi, ilma et kahjustataks parkide ja maastike säilitamist.

Artikkel 21

Aastaaegadest tulenevad hooldamis- ja säilitamistööd ning pargi algupärasuse taastamisele suunatud lühiajalisi töid tuleb alati eelistada pargi avalikule kasutamisele. Pargi igasugune külastamine peab olema korraldatud nii, et oleks tagatud paiga ajaloolise vaimu säilimine.

Artikkel 22

Kui park on ümbritsetud müüriaga, ei tohi seda lammutada, ilma et oleks kaalutud selle kõiki võimalikke tagajärgi, mis võivad muuta pargi atmosfääri ja mõjutada tema säilitamist.

ÕIGUSLIK JA HALDUSLIK KAITSE

Artikkel 23

Vastutavate ametiisikute kohustus on võtta pädevate ekspertide kaasabil asjakohaseid õiguslikke ja halduslikke meetmeid ajalooliste parkide uurimiseks, dokumenteerimiseks ja kaitseks. Ajalooliste parkide kaitse peab olema korraldatud maakasutusplaanide kaudu ning üld- ja detailplaneeringute

dokumentatsioon peab selgelt viitama vastavatele kaitsesätetele. Samuti on vastutavate ametiisikute

ülesandeks korraldada pädevate ekspertide abiga ajalooliste parkide hooldamise, säilitamise, restaureerimise ning vajadusel ka rekonstrueerimise rahastamist.

Artikkel 24

Ajalooline park kuulub kultuuripärandi hulka, mille säilimine nõuab tema iseloomust tulenevalt koolitatud asjatundjate suurt ja pidevat hoolt. Seetõttu tuleb tagada vastava pädevusega isikute – ajaloolaste, arhitektide, maastikuarhitektide, aednike ja botaanikute –

ettevalmistamine. Samuti tuleb tagada hooldamiseks ja taastamiseks vajamineva taimmaterjali kasvatamine.

Artikkel 25.

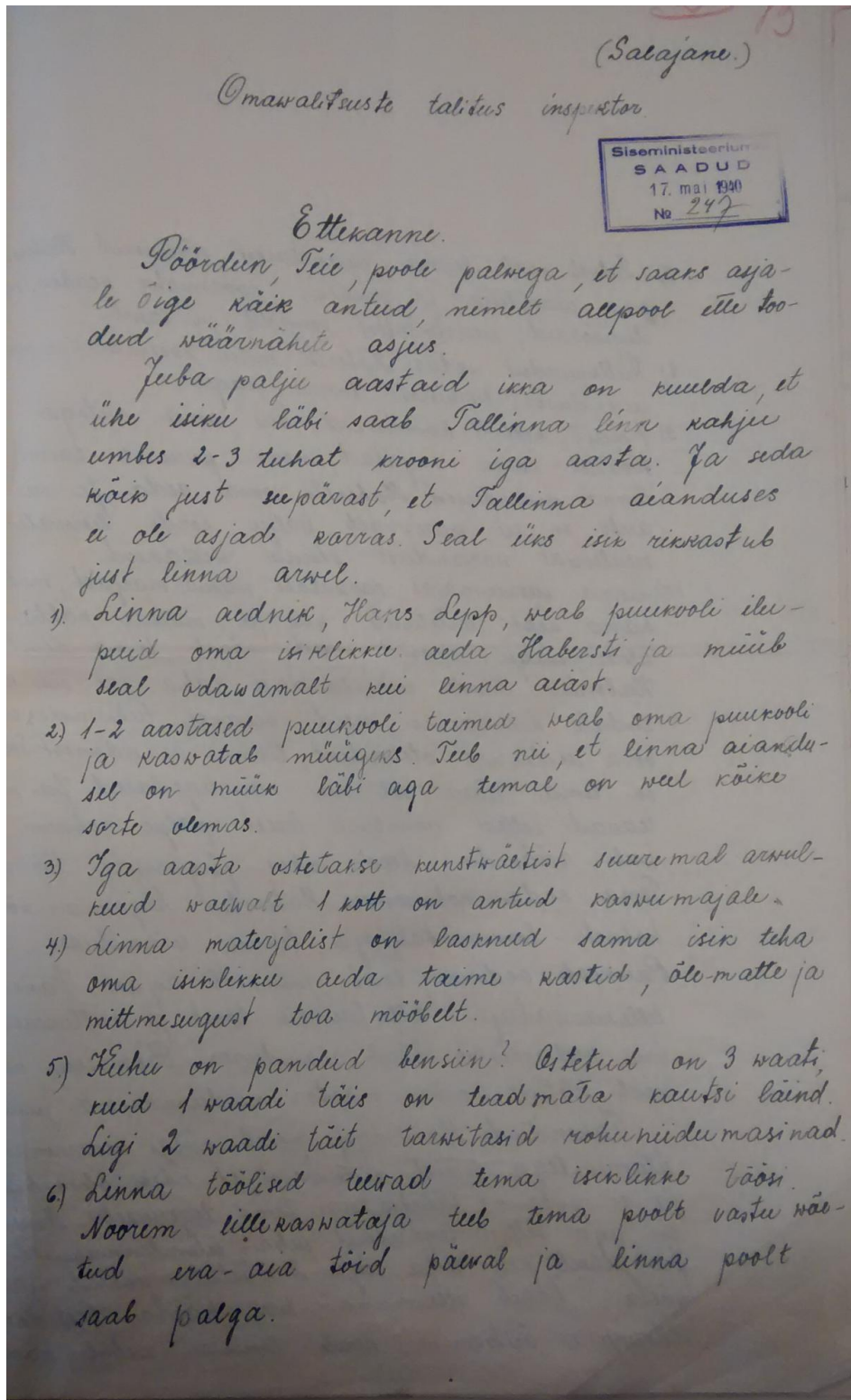
Ajalooliste parkide vastu tuleb äratada huvi kõikvõimalikel viisidel, mis rõhutavad parkide väärtust kultuuripärandina, soodustavad nende hindamist ja suurendavad teadmisi parkide kohta. Selleks võivad olla teadusuuringute edendamine; rahvusvaheline informatsiooni vahetamine ja levitamine; trükiväljaanded, sealhulgas populaarteaduslikud; parkide külastamise soodustamine sobiva kontrolli all ning meedia kasutamine, et tõsta teadlikkust looduse ja ajaloopärandi austamise vajalikkusest. Kõige väljapaistvamad ajaloolised pargid esitatakse maailmapärandi nimekirja kandmiseks.

TÄHELEPANU

Eeltoodud soovitused on kohaldatavad maailma kõikidele ajaloolistele parkidele.

Käesolevale hartale võidakse lisada eri liiki parke käsitlevaid sätteid koos nende pargiliikide lühikirjeldustega.

LISA 3. ANONÜUMNE SÜÜDISTUS JA OTSUS

- 7) Talvel saab linna aiandusest sõnnikuid Habersti oma aiandusse ja sõnniku koormates veabri ka ilupõõsaid, kunsttaietist kevadel ja suvel.
- 8) Küttepuudest vedas Habersti mitu koormat ja pära aianduses tarvitati toorest haagu.
- 9) 7 mail, kell 4 hommikul viis oma autoga, töölistel kokku korjatud, noori puukooli taimi linna aiandusest Habersti oma aeda. Ja see auto on ka varemalt palju kordi linnale kuulunud varandust sinna vedanud.
- 10) Linna kasvu majas kasvatati viina marjad, mida härra Lepp näitusel viis ja millede kohta seletas, nagu oleksid need pärit, tema aiast Haberstist. Nende eest saadud raha sai siis ka endale. Lilitaimi neid viiakse tuhandeid oma isiklikuks otstarbeks, linna aiandusest. Selle on tema käsu all ka kaastegelased. Ja nad teavad sellest mustast ärist palju rohkem veel väärida. Need oleks järgmised töölistes. Tema enda kohusemes Haberstis. Käijamees või hobuste - loomade talitaja, linna aianduses. Puukooli aednik, teab puukooli asjast. Vanem lillekasvataja lille taimete loost ja küttepuude ära vedamisest. Elab aianduses. Bensiini kohi võib seletust anda mootor niidemasina juht.
- Tähtsused Hans Lepp, peab kõigi suuremate ülemustega häid sidemeid, et kõik oleks hästi ja ei pööraks tähelepanu tema tegevusele. Nüüd on aga sellest teataval juba ülemlinnapeale. Ja juhul kui seda asja 2 nädala jooksul üles võeta - läheb ettenanne ka härra President Nisuguni äritsemise, peab linna kulul radu

M ä ä r u s :

11.märtsil 1941 a.mina, Tallinna linna Prokuratuuri rahva-uurija kt.E.Kangro. läbivaadanud käesoleva toimiku nr.7 / 41 a. endise Tallinna linna aedniku Hans L e p p a süüd. VNFSV KrK § 116 ja 120 põhjal leidsin:

18.VI.40 a. toimetati anonüümkaebuse alusel juurdlus linna aedniku Hans Lepp'a tegevuse kohta, kusjuures teda süüdistati järgmistes asjades: 1) H.Lepp'a sulane olla linna aiandusest 3 kotti kunstväetist ära viinud; 2) H.Lepp'a sulane olla linna aiandusest osa õlgi ära viinud; 3) H.Lepp on üks kord võtnud valamiskannuga bensiini oma auto jaoks; 4) H.Lepp'a sulane on platvormvankri kastis viimase kahe aasta jooksul korduvalt viinud küttepuid linna aiandusest. 5) H.Lepp olla korduvalt linna aiandusest osa aianduses kasvatatud taimi endale viinud.

Juurdlusega selgus süüdistatava ülekuulamisel, et viie kunstväetise kotti kohta on "ETK" poolt arved olemas, millised H.Lepp eraldi oma majapidamiseks ostnud. Linn on 3 kotti eraldi saanud õlgedega on sama lugu, 580 kg.on õlgi ostetud ja arved olemas. Mis puutub bensiinisse, siis on süüdistav linna töödel ametsoitudel olles oma isiklikku autot kasutanud 1933 a. alates ja see ga luges ennast õigustatuna olevat bensiini võtta.

Normi puudest on H.Lepp puid pliidi jaoks kasutanud oma palga arvel ja oma kuurist. Kaebus viidud lilletaimete kohta on põhjendamata, kuna süüdistatava seletusel pole ta taimi võtnud vastuoksa - juhtudel kui tuli linna ilustamisel taime värvidest puudu viimaseid oma aiast linnale tasuta annud.

Kõike arvesse võttes ja toetudes Tallinna linna prokuröri täitja resolutsioonile, KrPK § 204^b ja KrK § 6 märkuse alusel

M ä ä r a s i n :

käesolev asi lõpetada ja sellest asjaosalistele teatada

Tallinna linna prokuratuuri rahva-uurija kt. *E.Kangro*